

ДОНИШГОҶИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ЗАБОНҶОИ ХОРИҶИИ
ТОҶИКИСТОН БА НОМИ СОТИМ УЛУҶЗОДА

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТДУ 892. + 891.550

ТКБ 81.3 Араб+81.3 Тоҷ

С-21

САЙФУЛЛОЕВ МУСЛИҲИДДИН ҲАЙБУЛЛОЕВИЧ

**ИЛЁ АБУМОЗӢ ВА ТАЪСИРПАЗИРИИ Ӯ АЗ
РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ**

Диссертатсия

барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD),
доктор аз рӯйи ихтисоси 6D021400 – Адабиётшиносӣ
(6D021403 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ)

Роҳбари илмӣ: доктори илми филология,
профессор Курбонзода Рухсона Курбон

Душанбе – 2023

МУНДАРИҶА

Муқаддима.....	3-12
БОБИ 1. РҶЗГОР ВА ОСОРИ ИЛЁ АБУМОЗӢ.....	13
1.1. Вазъи сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ-адабии замони зиндагии Илё Абумозӣ.....	13-21
1.2. Нақши адибони «Маҳҷар» ва Илё Абумозӣ ҳамчун намояндаи барҷастаи он дар густариши адабиёти араб.....	21-31
1.3. Зиндагиномаи ва мероси адабии Илё Абумозӣ.....	32-45
1.4. Мавзӯҳои асосии ашъори шоир ва мавқеи андешаҳои иҷтимоӣ дар он.....	46-68
БОБИ 2. ТАЪСИРИ РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ БА АДАБИЁТИ МУОСИРИ АРАБ ВА ЭҶОДИЁТИ ИЛЁ АБУМОЗӢ.....	69
2.1. Омӯзиши рубоиёти Умари Хайём дар кишварҳои арабӣ.....	69 - 85
2.2. Қасидаи «Талосим»-и Илё Абумозӣ инъикосгари маонии рубоиёти Умари Хайём.....	85-96
БОБИ 3. ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ АНДЕШАҲОИ УМАРИ ХАЙЁМ ВА ИЛЁ АБУМОЗӢ.....	97
3.1. Муаммои ҳастӣ дар рубоиёти Умари Хайём ва ашъори Илё Абумозӣ.....	97-109
3.2. Гузарандагии олам ва арзишҳои ҳаёти инсонӣ дар рубоиёти Умари Хайём ва осори Илё Абумозӣ.....	109-122
3.3. Ҳамр дар рубоиёти Умари Хайём ва осори Илё Абумозӣ.....	122-138
3.4. Озодандешӣ дар рубоиёти Умари Хайём ва шеърҳои Илё Абумозӣ.....	138-149
ХУЛОСА.....	150-153
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ.....	154
РӢҲАТИ АДАБИЁТ.....	155-171
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	172-173

МУҚАДДИМА

Мубрамияти мавзуи таҳқиқ. Аз сарчашмаҳои муҳими ташаккул ва инкишофи ҳар як адабиёти миллӣ омӯзишу баҳрабардорӣ аз адабиёти халқҳои дигар ва ниҳоят додугирифти байниҳамдигарии адабиётҳо маҳсуб меёбад. Қобили зикр аст, ки ягон адабиёти миллӣ мустақиман ва ё оро аз ҳама гуна таъсири беруна рушду нумӯ накардааст ва нахоҳад кард. Барои ба вучуд омадани ҳар асар ё ташаккул ва тақомули адабиёт сарчашмаҳои муайян мусоидат менамоянд.

Адабиётшинос ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои мухталифи пайвандҳои адабӣ, пеш аз ҳама ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ ҷараёни адабӣ рӯ ба рӯ мешавад. Ҳодисаҳои мазкури адабӣ бо вучуди хусусиятҳои вижашон ҷиҳатҳои умумии пурқуввате низ доранд, ки барои муайян намудани шаклҳои равобити адабӣ ва зухурёбии онҳо нақши ҷиддие мебозанд. Ин равандро адабиётшиносон В.М. Жирмунский, Д.С. Лихачев, В.Г. Рейзов дар мисоли адабиёти рус ва иртиботи он ба адабиёти хориҷӣ ва халқҳои дуру наздик омӯхта, хизмати шоиста анҷом додаанд.

Яке аз муҳаққиқони барҷастаи масъалаҳои равобити адабӣ, академик Н.И. Конрад таъкид менамояд, ки пайвандҳои фарҳангиву адабиро, пеш аз ҳама бояд чун ҳодисаи таърихӣ мушаххас баррасӣ намуд. Вай навиштааст: «Пайвандҳои адабӣ – мақулаи мушаххасу таърихӣ буда, миқёсу мақоми онҳо дар ҷараёни адабӣ ба таври кулӣ ва аҳамияти онҳо дар таърихи адабиёти халқҳои алоҳида дар давраҳои гуногуни таърихӣ ва дар шароити мухталифи таърихӣ гуногун будааст. Бинобар ин, омӯзиши робитаҳои адабӣ яке аз муҳимтарин вазоифи илми робиташиносӣ ба шумор меояд» [64,319].

Адабиёти татбиқӣ, ки вазифааш омӯзиши қиёсии масъалаҳои адабӣ ва адабиётшиносии ду ва зиёда аз он мебошад, солҳои охир дар кишвари мо ҳамчун як самти нав ва мустақили илми филология дар ҳоли шаклгирӣ қарор дорад. Истилоҳи «адабиёти татбиқӣ» дар ҳавзаҳои муътабари илмии адабиётшиносии ҷаҳон низ нав буда, аз охири асри XX ҳамчун самти муқоисавии нави илмӣ зухур кард. Таҳқиқоте, ки қаблан дар ин ришта сурат мегирифт, онро «робитаҳои адабӣ ё илмӣ» меномиданд.

Маълум аст, ки робитаҳои адабии тоҷикону арабҳо таърихи қадима дошта, бисёр густурда ва доманадор мебошад. Робитаҳои адабии ду тамаддуни бузург – тоҷикон ва арабҳоро аз рӯи тули замони, ба андешаи мо, ба 5 давра метавон ҷудо кард:

1) асрҳои III-VII, ки оғози робитаҳои адабии Арабу Аҷам мебошад. Дар ин давра бештар таъсири адабиёти паҳлавӣ ба адабиёти араб ба мушоҳида мерасад.

2) асрҳои VIII-IX. Ин давраро метавон боз ба ду қисм ҷудо кард: а) наҳзати тарҷума; б) адабиёти арабизабон.

Дар давраи аввал асосан таъсири адабиёти паҳлавӣ ба арабӣ ба назар мерасад. Дар ин давра империяи Сосониён шикаст хӯрда, сарзаминҳои Мовароуннахру Хуросон ба хилофати араб тобеъ шуда буданд. Бузургони миллати мо ба шумули Ибни Муқоффаъ, Абдухамиди Котиб, Ҳасан ибни Саҳл, Балозурӣ, Муҳаммад ибни Ҷаҳми Бармакӣ, Баҳром ибни Мардоншоҳ ва дигарон барои наҷот додани мероси ғании гузаштагони худ аз нобудӣ ба кори тарҷумаи осори таърихӣ, ахлоқӣ, бадеӣ, ситорашиносӣ, ҷуғрофӣ, пизишкӣ, мантиқ, фалсафа ва ғайра даст зада, осори зиёди паҳлавиро ба арабӣ тарҷума карданд, ки машҳуртарини онҳо «Ҳазору як шаб», «Калила ва Димна», «Ҷовидон хирад», «Номаи Тансар», «Рустам ва Исфандиёр», «Бахроми Чӯбин», «Худойнома» ва ғайра мебошанд.

Давраи дуюм, ин ба вучуд омадани адабиёти арабизабон аст. Баъди гаравиш ба дини ислом бештар китобҳои динию ахлоқӣ аз арабӣ ба форсии тоҷикӣ тарҷума шуданд. Илова бар ин, дар ҳавзаи адабӣ бо омӯхтани забони арабӣ шоирони зиёди дузабона зухур карданд, ки дар шакл гирифтани адабиёти арабизабон мусоидат карданд. Зиёди Аъҷам, Собити Қутнат, Мусои Шаҳавот, Абулаббоси Аъмо, Юнуси Котиб, Башшор ибни Бурд, Абуяъқуб Хураймии Суғдӣ, Абунувос, Абони Лоҳикӣ, Саҳл ибни Ҳорун, Аллони Шуубӣ, Балозурӣ намояндагони барҷастаи адабиёти ин давра мебошанд.

3) асрҳои X-XIX. Бештари донишмандони бузурги мо ба мисли Абунастри Форобӣ, Абурайҳони Берунӣ, Абуалӣ ибни Сино, Маҳмуди Хоразмӣ,

Абумансури Саолибӣ ва ғайра дар ин давра асарҳои худро ба забони расмӣ хилофат, яъне арабӣ менавиштанд. Вале, мутаассифона, ин мероси бузурги гаронбаҳоро аксари муҳаққиқон ба адабиёти араб нисбат медиҳанд, ки дуруст нест.

4) асри XX. Дар ин давра рисолаҳои ба вучуд омаданд, ки ба меъёрҳои илми муосири ҷаҳонӣ ҷавобгӯ буданд. Асарҳои зиёди адибони араб ба забони тоҷикӣ тарҷума шуданд ва баръакс «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ва романи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро»-и Ҷ. Иқромӣ, намунаҳои ашъори ҷудоғонаи М. Турсунзода ба забони арабӣ тарҷума шуданд.

5) оғози асри XXI. Ин давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон буда, робитаҳои байнидавлатии кишвари мо бо кишварҳои арабӣ ба таври мустақиман, яъне бо ифтиҳоҳ шудани сафоратҳои ду кишвар густариш ёфтанд, ки равобити фарҳангӣ, адабӣ ва илмӣ истисно нест.

Мавзуи диссертатсияи мо «Илмӣ Абумозӣ ва таъсирпазирии ӯ аз рубоиёти Умари Хайём» идомаи мантиқии қорҳои илмӣ дар ҳавзаи адабиёти татбиқӣ ва робитаҳои адабӣ мебошад. Ба иборати дигар, баррасии таъсири Умари Хайём ба адабиёти муосири араб, хусусан ба намояндаи адабиёти маҳҷар шоир Илмӣ Абумозӣ меҳвари аслии рисолаи моро ташкил медиҳад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Таҳқиқоти бунёдии донишмандоне чун А. Абдусаттор [42], Т. Мардонӣ [70], Н. Зоҳидӣ [60], У. Ғаффорова [58], У. Юсуфӣ [92], Ф. Насриддинов [82], М. Раҷабова [87] ва М. Очилова [86] дар таҳқиқи робитаҳои илмӣ ҷойгоҳи махсус доранд.

Илова бар ин, вобаста ба мавзуи робитаҳои адабии Арабу Аҷам Ш. Каримова бо номи «Равобити адабии тоҷикӣ-арабӣ дар замони Истиқлоли Тоҷикистон (1991 – 2021)» рисолаи номзадӣ дифоъ кард, ки ҷамъбасти равобити илмӣ ва таҳқиқи тоза дар самти арабшиносӣ дар 30 соли охир мебошад.

Рубоиёти Умари Хайём аз ибтидои асри XX сар карда, то имрӯз ба забони арабӣ 90 маротиба тарҷума шудааст. Агар таърихи тарҷумаҳои

рубоиёти Хайёмро аз лиҳози мухтаво ба давраҳо тақсим намоем, онро метавон ба се қисм чудо кард:

1) тарҷума; 2) таҳқиқи рубоиёти Хайём; 3) тарҷума ва таълифи асарҳои бадеӣ дар бораи Хайём.

Дар навбати худ метавон бахши аввалро боз ба чор қисми дигар чудо кард: а) тарҷума аз забони асл; б) тарҷума аз тарҷума; в) тарҷума бо ду равиши мухталиф; г) тарҷума бо забони лаҳча.

Рубоиёти Хайём дар сад соли охир дар Тоҷикистон борҳо нашр шуда, илова бар ин дар адабиётшиносии муосири тоҷик паҳлуҳои гуногуни рубоиёти Хайём мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Аз ҷумла, метавон аз қорҳои донишмандоне чун Х. Мирзозода [78], М. Муллоаҳмад [80], С. Моҳирхӯча [89], А. Абдуманнонов [6], У. Назир [5], Гулрухсор [13]. ёдовар шуд. Аммо дар миёни онҳо фақат мақолаи арзишманди арабшинос Т. Мардонӣ бо номи «Хайём дар Шарқи араб» [75] дар хусуси шуҳрати рубоиёти Умари Хайём дар Шарқи араб баҳс мекунад.

Дар мавриди таъсирпазирии Илё Абумозӣ аз Умари Хайём дар баъзе китобҳо, аз қабилӣ «Дирасатун фи-ш-шеър-ил-арабий-ил-муосир»-и Шавқӣ Зайф [192], «Умар Ал-Хайём ва рубоӣиёту фӣ осор-ид-диросайни-л-араб»-и Бакқор Юсуф [122] ва амсоли инҳо зикр ёфтааст.

Чунонки мулоҳиза мешавад, дар адабиётшиносии тоҷик вобаста ба мавзӯи таҳқиқи мо то кунун пажӯҳиши мукамал ва монографӣ сурат нагирифтааст.

Бо дарназардошти ин, дар диссертатсия кӯшиш шудааст, ки мавзӯи таъсирпазирии Илё Абумозӣ аз рубоиёти Хайём бо равиши муқоисавӣ-таҳлилӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифта, он ҳамчун намунаи барҷастаи густариши робитаҳои адабӣ ва ҳамбастагии суннатҳои адабии Арабу Аҷам арзёбӣ шавад.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳое, ки дар диссертатсия мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, бо барномаҳо ва мавзӯҳои таҳқиқи илмӣ робитаи зич доранд. Натиҷаҳо ва хулосаҳои таҳқиқи илмӣ дар таҳия ва тақмили барномаҳои таълимӣ нақши муҳим

бозида метавонад. Мавзуи диссертатсияи мазкур дар доираи яке аз самтҳои корҳои илмӣ-таҳқиқии кафедраи филологияи Шарқи Наздики факултети забонҳои Осиёи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода таҳти унвони «Масъалаҳои мубрами филологияи Шарқ ва робитаҳои забониву адабӣ дар замони муосир (дар мисоли забон ва адабиёти форс ва араб)» анҷом ёфтааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Ҳадафи диссертатсия таҳқиқи масъалаҳои таъсиргузорӣ ва таъсирпазирии адабӣ, дар мисоли осори шоири маҳҷарӣ Илём Абумозӣ ва «Рубоӣ»-и Умари Хайём аст.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо дарназардошти густардагии мавзӯ, ки дар адабиётшиносии тоҷик бори нахуст мавриди таҳқиқ қарор мегирад, ба ҳаллу фасли вазифаҳои мушаххаси зерин саъй карда шудааст:

- баррасии вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ-адабии замони зиндагии Илём Абумозӣ;
- таҳқиқи аҳволу осори Илём Абумозӣ ҳамчун намоёндаи барҷастаи адабиёти «Маҳҷар»;
- муайян кардани ҷойгоҳи Илём Абумозӣ дар зухур, шаклгирӣ ва таҳаввули адабиёти «Маҳҷар»;
- таҳқиқи раванди таъсири адабиёти форсии тоҷикӣ, аз ҷумла навъи рубоӣ дар мисоли рубоӣ Умари Хайём ба адабиёти араб;
- таҳлили муқоисавӣ, сабкӣ ва хусусиятҳои адабии рубоӣ Хайём ва ашъори Илём Абумозӣ;
- баррасии муқоисавии қасидаи «Талосим»-и Илём Абумозӣ ва таъсири андешаҳои Хайём ба он;
- муайян кардани таъсири афкори фалсафӣ, риндӣ, майгусорӣ ва озодандешии Умари Хайём ба ашъори Илём Абумозӣ;
- таъйини нақши рубоӣ Умари Хайём ва таҳаввули ҷараёни романтизм дар адабиёти асри XX араб;

- баррасӣ ва ташхиси зухуроти суннатҳои адаби ва фарҳангии форсии тоҷикӣ дар адабиёти муосири араб.

Объекти таҳқиқ. Объекти асосии таҳқиқи диссертатсия таҳлили қиёсӣ ва баррасии мавзуии рубоиёти Умари Хайём ба ашъори Илём Абумозӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ таҳлил ва баррасии шеърӣ форсии тоҷикӣ ва араби мебошад, ки дар он масъалаҳои таъсиргузори ва таъсирпазирӣ миёни адабиёти тоҷик ва араб дар мисоли рубоиёти Хайём ва ашъори Илём Абумозӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Асосҳои назариявии диссертатсия ба дастовардҳои илмии донишмандони ховаршинос ва адабиётшиносони ватанию хориҷӣ, ба монанди Ҷ. Зайдон, Ш. Зайф, М. Ас-Сибой, Ҷ. Аз-Заҳовӣ, А. Ан-Начафӣ, А. Ромӣ, Э. Ян Рипка, В.М. Жирмунский, И. Ю. Крачковский, Е. Э. Брагинский, А. Е. Кримский, З. Сафо, С. Нафисӣ, А. Зарринқуб, С. Ҳидоят, А. Мирзоев, М. Султонзода, Қ. Восеъ, М. Муллоаҳмадов, Т. Мардонӣ, Н. Зоҳидӣ, А. Абдусаттор, С. Муҳаммад, Б. Ас-Содот Ҳичозӣ ва дигарон бунёд ёфтааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси методи муқоисавӣ-таърихӣ ва таҳлили таърихӣ-типологӣ таълиф шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Сарчашмаҳои асосии диссертатсия «Рубоиёти Хайём» (бо забони асл) ва «Девонҳои»-и Илём Абумозӣ мебошад. Дар қаноати он, ҷиҳати қиёс тарҷумаҳои арабии рубоиёти Хайём мавриди баҳрабардори қарор гирифтанд. Ба шумори муҳимтарин сарчашмаҳои таҳқиқ китобҳои «Таронаҳои Хайём»-и С. Ҳидоят, «Рубоиёти Хайём (ба чор забон тоҷикӣ-форсӣ, русӣ, ўзбекӣ, англисӣ)»-и У. Назир, «Умари Хайём нобиғаи тамаддуни ҷаҳонӣ»-и У. Назир, «Шинохти рубоиёти Умари Хайём»-и Г. Сафиева, девони «Илём Абумозӣ» (шарҳи И. Шамсуддин), девонҳои «Ал-Ҳамоил», «Ал-Ҷадовил», «Девон Илём Абумозӣ ал-ҷузъ-ус-сонӣ», «Тибр ва туроб», «Тазкор-ул-мозӣ» ва «Аҷмала мо катаба шоир-ут-талосим»-и И. Абумозӣ, «Рубоиёт Умар ал-Хайём»-и Н. Ваҳабӣ, «Рубоиёт-ул-Хайём»-и И. Ариз, «Рубоиёт-ул-Хайём»-и А. Ромӣ, «Умар ал-Хайём»-и Ҷ. Сарроф, «Даме

бо Хайём»-и А. Даштӣ, ва «Рубоиёт-ул-Умар ал-Хайём»-и С. ан-Наҷафӣ ва ғайра шомил гардидаанд.

Навовариҳои илмӣ таҳқиқ. Дар қисмати бештари пажухишхое, ки ба масъалаҳои муҳраи арабшиносӣ марбутанд, асосан таъсири адабиёти араб ба адабиёти форсии тоҷикӣ ба мушоҳида мерасанд. Аммо мавзӯи таҳқиқи мо баръақс он, яъне таъсири афкори орои адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёти араб буда, аз ҷумлаи навовариҳои рисолаи ҳозир мебошад. Бар ин мабно, диссертатсияи мазкур бори аввал дар адабиётшиносӣ ва шарқшиносии тоҷик масъалаи таҳқиқи густардаи таъсири рубоиёти Хайём ба эҷодиёти Илём Абумозӣ, омӯзиши рӯзгору фаъолияти эҷодии Илём Абумозӣ, ҷойгоҳи адабии ӯ дар зухур, шаклгирӣ ва таҳаввули адабиёти «Маҳҷар», авҷ гирифтани ҷараёни романтизм дар адабиёти муосири араб ва таъсири афкори намояндагони адабиёти форсии тоҷикӣ, ба вижа Умари Хайём дар фарҳангу маънавияти араб ҳамаҷониба таҳқиқу баррасӣ гардидааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Илём Абумозӣ аз ҷумлаи шоирони барҷаста ва маъруфи адабиёти муосири араб буда, аз худ осори адабии ғановатмандеро ба мерос гузоштааст, ки қобили омӯзишу таҳқиқи мустақил ва ҷудогона мебошад.

2. Таҳқиқи зиндагинома ва осори Илём Абумозӣ дар шинохти чехраи хунарӣ ва муҳтассоти ашъораш муҳим арзёбӣ мегардад. Паҳлуҳои баҳс-талаби зиндагинома ва осори шоир дар тақя бо адабиёти мавҷудаи илмӣ-назариявӣ мушаххас гардида, барои таҳқиқи минбаъдаи аҳвол ва ашъори шоир ҳамчун заминаи илмӣ мусоидат менамояд.

3. Адабиёти араб дар ибтидои асри XX ба таҳаввули густарда мувоҷеҳ шуда, бештари шоирон саъй ба он доштанд, ки бо ворид кардани маонии тоза дар шеъри суннатии араб қолабшиканӣ кунанд. Албатта, таъсири адабиёти аврупоӣ дар ин самт нақши муассир дорад. Хусусан, дар ибтидои асри нав адибони араб дар баробари тағйир додани муҳтавои шеър ба сохтор ё қолаби он низ дахл карданд ва шеъри озод ва сафед ба вучуд омада, аз мазмунҳои қолабии классикӣ дурӣ ҷуста, ба шеър мазмунҳои иҷтимоӣ ва

хаётиро ворид карданд ва чараёни нави адабии «Маҳҷар» зухур кард. Илём Абумозӣ аз ҷумлаи шоирони пештози ин чараён буд. Лирикаи иҷтимоӣ дар ашъори ӯ ҷойгоҳи вижа дошта, ағлаби масоили марбут ба як инсонӣ озод ва озодандеширо фаро мегирад, ки дар маҷмӯъ ба як равиши хоси сабкӣ табдил ёфтааст. Аз ин дидгоҳ, омӯхтани ашъори шоир муҳим арзёбӣ мегардад.

4. Масъалаи тарҷумаи рубоӣи Хайём ба забони арабӣ ва омӯзишу таҳқиқи аҳволу осори ин шоири файласуф дар кишварҳои арабӣ ва истиқболи гарми хонандагонӣ араб аз андешаю афкори фалсафии Хайём барои зухури хайёмшиносии арабӣ мусоидат намудааст.

5. Дар мисоли қасидаи «Талосим»-и Илём Абумозӣ метавон дараҷаи таъсирпазирии шоири номии арабро ба рубоӣи Умари Хайём муайян кард.

6. Хусусиятҳои озодандешӣ дар шеърӣ Илём Абумозӣ ва рубоӣи Умари Хайём хеле равшан инъикос ёфта, ин ду шоир дар ашъори худ ба масъалаҳои муаммоӣ вучуд, бевафоӣи дунё, ғанимат донишҷӯи умр, шодмониву хушгузаронӣ, зиндагии босаодати заминӣ, танқиди таассуб, мубориза бар зидди хурофотпарастӣ ва зухди риёкоронаи руҳониёну сӯфиёни авомфиреб яксон дахл кардаанд, ки ҳамчун мавзуоти муштарак дар эҷодиёти онҳо ба шумор меравад.

Аҳамияти назариявӣ ва илмию амалии таҳқиқ дар он аст, ки натиҷаҳои бадастомада барои баррасию таҳлили масъалаҳои мухталифи адабиётшиносиву шарқшиносӣ, махсусан, омӯзиши таъсири мутақобилаи фарҳангу забон ва адабиёти арабу форсии тоҷикӣ, таъсири афкори Умари Хайём ба Илём Абумозӣ, вижагиҳои сабку маҳосини бадеии ашъор ва таъсири Хайём ба эҷодиёти шоири араб, мазомини муштаракӣ ашъори Хайём ва Илём Абумозӣ, шуҳрати Умари Хайём дар фарҳангу адабиёти араб мусоидат хоҳанд кард. Диссертатсия барои муҳаққиқоне, ки ба таҳқиқи ашъори Умари Хайём ва таъсирпазирии Илём Абумозӣ аз адабиёти форсии тоҷикӣ мепардозанд, маводи фаровони илмӣ дода метавонад.

Афзун бар ин, маводи таҳқиқ метавонад дар таълифи минбаъдаи осори илмии доир ба робитаҳои адабӣ, дар таҳия ва нигориши китобҳои дарсӣ оид ба таърихи адабиёти тоҷикӣ арабӣ, таърихи адабиёти арабизабони мардуми форсу тоҷик барои риштаҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ҳамчунин барои хондани курсҳои махсуси лексия аз таърихи адабиёти арабизабони форсу тоҷикӣ, таърихи тарҷума, равобити адабии арабиву форсу тоҷикӣ ва назарияи адабиёт истифода шавад.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзуи таҳқиқ ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 6D021400 – Адабиётшиносӣ (6D021403 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ), барои дарёфти дараҷаи илмии доктор аз рӯйи ихтисоси (PhD), ки аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии докталаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст дар адабиётшиносӣ ва шарқшиносии тоҷик масъалаи таъсирпазирии Илём Абумозӣ аз ашъори Умари Хайём ҳамачониба мавриди таҳқиқ қарор гирифта, нақду баррасии маводи фаровони илмию адабӣ вобаста ба фаъолияти Илём Абумозӣ фароҳам оварда шудааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Масъалаҳо ва натиҷаҳои диссертатсия дар конференсияҳои ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ ва байналмилалии «Масъалаҳои мубрами забон ва адабиёти Шарқ» (Душанбе, 2019), «Филологияи Шарқ дар масири фарҳанг ва тамаддунҳо» (Душанбе, 2020), «Заминаҳои ривочу ташаккули филологияи араб дар ҷаҳони муосир» (Душанбе, 2021), «Нақши Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дар тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ ва рушди низоми маориф» (Душанбе, 2021) ва «Масоили мубрами арабшиносии тоҷикӣ» (Душанбе, 2022) матраҳ гардидаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода аз санаи 27.12.2022 (суратҷаласаи №5) баррасӣ ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Мазмун ва муҳтавои асосии рисола дар 10 мақолаи илмӣ баён гардидааст, ки аз ҷумла 4 мақола

дар нашрияҳои тавсиянамудаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр гардидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, даҳ фасл, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, ҳаҷми умумии он аз 173 саҳифаи чопи компютериरो дар бар мегирад.

БОБИ I

РЌЗГОР ВА ОСОРИ ИЛЁ АБУМОЗЌ

1.1. Вазъи сиёсиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ - адабии замони зиндагии Илё Абуmozӣ

Дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX кишварҳои арабӣ дар зери юғи истисмор ва истилогарони аҷнабӣ қарор доштанд. Озодиталабӣ ва истиқлолхоҳӣ, хусусан Инқилоби Октябри соли 1917, ки дар Русия ба вуқӯъ омад, ба Шарқи мусулмони мазлум низ таъсири амиқ гузошта, чӣ дар ҳаёти сиёсӣ, чӣ дар ҳаёти маданӣ таҳаввулоти азим ворид кард. Хусусан, ҳукумати усмонӣ, ки қисми аъзами ҳудуди сарзаминҳои арабиро фаро мегирифт ва ҳукуматҳои колониалии фаронсавӣ, англисӣ ва итолёвӣ низ бахше аз сарзаминҳои арабиро ғасб карда буданд, аз ин мавҷи ҷадиди инқилобӣ ҳаросида, мехостанд ба ҷомеа, ки дар он фақру нодорӣ ҳукмфармо буда, ҷавру ситам ба авҷи аъло мерасид, садои мардуми мазлум, ки ба гӯши касе ворид намешуд, сабукиҳо оварда, ислоҳот ҷорӣ кунанд.

Мавҷи инқилобӣ, тавассути рӯзномаву маҷаллаҳо, ки ба Миср ва Лубнон ворид мешуданд, ба тамоми сарзаминҳои арабӣ, маҳз тавассути равшанфикрон паҳн мегашт.

Лубнон дар ғарби Осиё ва дар ҳошия Медитрона воқеъ гардида, дар гузашта бахше аз Шом буд ва дар аввали асри гузашта, ба ҷумлаи кишварҳои тасарруфшудае шомил мешуд, ки дар зери тобеияти усмониҳо қарор дошт.

Вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии Лубнон дар он рӯзгор ваҳим арзёбӣ шуда, ба мушкилоти зиёд рӯбарӯ гашта буд. Аҳолии он асосан ба шуғлҳои кишоварзӣ ва моҳидорӣ машғул буданд, вале, аз як сӯ, густариши ғасоди идорӣ, ришваситонӣ, фақру нодорӣ ва зулму истибдоди амалдорон, аз сӯйи дигар наҷодпарастиву мазҳабгароӣ омилҳои буданд, ки ба рушди он муҳолифат мекард.

Хусусан истехсоли дохилии он худкифо набуда, талаботи ҷомеаи Лубнонро ҷавобгӯ набуд. Илова бар ин, ҳаҷми воридоти маҳсулоти

хориҷӣ зиёд гардида, истехсоли маҳсулоти ватанӣ коҳиш меёфт. Аммо сарфи назар аз ин новобаста аз ин корхонаҳои маҳаллӣ муфлис гардида, сатҳи иқтисодиёти он ба мушкилоти зиёд мувоҷеҳ буд. Бар замми ин, ҳукумати феодалии Лубнон андозҳои зиёдеро ба рӯи мардум таҳмил мекард.

Аз ҷумла, «Султон Абдулҳамид, ки императори давлати усмонӣ буд, менависад Саййидфазлуллоҳ Мирқодирӣ, - барои гузаронидани ислоҳот дар ҷанбаҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ, дигаргун кардани низоми идорӣ, таъсиси парлумон, бунёди роҳи оҳан ва беҳбуд бхшидан ба низоми таълиму тарбия иқдом намуд» [176, с. 3].

Ҳарчанд чунин иқдомҳо нисбатан дар Лубнон ва кишварҳои ишғолкардаи туркони усмонӣ ҷорӣ шуданд, вале ваъзи умумии ноороми онҳоро беҳбуд бахшидан натавонист.

Дар мисоли Лубнон ҳаминро метавон гуфт, ки маҳз омилҳои фақри саросарӣ ва фасоди идорӣ сабаб шуд, ки бисёре аз сокинонаш, хусусан ҷавонон ва онҳое, ки қувваи қорӣ доштанд, тавассути баҳри Миёназамин ба василаи киштиҳо ба кишварҳои аврупоӣ ҳиҷрат карданд. Вале ин салоҳи қор набуд.

Албатта, ангеаҳои муҳочират дар миёни лубнониҳо бисёр буд, вале муҳимтарини онҳоро, ки бо масоили иҷтимоӣ ва сиёсӣ марбут мебошанд, зикр менамоем:

а) ваъзи ногувори иқтисодиву сиёсӣ

Ҳукумати усмонӣ ба хоҳири нигоҳ доштани мудирияти кишвар ва оромии низоми сиёсӣ аз ҳама гуна роҳҳо, аз ҷумла бо роҳи фишори равонӣ, зиёд кардани ҳаҷми андозҳо, ситонидани андозҳои гуногун дар ҳар вақти муносиб истифода мекард ва мардуми одӣ зулму ситамро раво медид. Шароити маишии мардум, хусусан, агар баҳорон камбориш шавад, бисёр танг гашта, қаҳтию қиматӣ ба амал меомад. Бинобар ин, бархе аз лубнониҳо барои фирор аз ин гуна зулму ситамҳо дар ҷустуҷӯи зиндагии оромӣ осуда буданд ва муҳочиратро беҳтарин ҷора

медонистанд. Яке аз шоирони мактаби адабии «Маҳҷар*» Илӓ Абумозӣ дар абӓти зерини худ ба фақру нодории мардум ишора карда, вазъияти чомеаи Лубнонро чунонки ҳаст, бар риштаи тасвир кашида, садо баланд мекунад, ки Лубнон дар он рӯзгор молмоли неъмату ободонӣ будааст, вале ҳоло аз он чизе боқӣ намондааст.

رُويدكم يا قومُ فالجوغُ قد سطا و عمّ فأعمى النائحات البواكيا
رويدكم يا قوم فالوطن الذي تدفقّ منه الخير قد صار خاليا [97, 21]

(Тарҷума: эй қавм, ором бошед, ки гуруснагӣ голиб омаду паҳн гардид ва чашмони навҳагарони гирёнро аз байн бурд.

*Ором бошед, эй қавм! Ватане, ки хайру сахо дар он ҷорӣ буд, холӣ гашт.)**

б) озодиталабӣ ва раҳой аз асорати истилогарон

Дар ибтидои аср равшанфикрони лубнонӣ беҳтар кардани вазъи сиёсии кишвари худро мубориза ва муқовимат бар зидди туркони усмонӣ медонистанд, вале эҳсос карданд, ки қудрати муқовимат бо ҳокимони ситамкорро надоранд. Вале бо ин ҳама, муборизаро давом медоданд ва яке аз роҳҳои онро дар чопи рӯзномаву маҷаллаҳо диданд, ки ба бедории умумии фикрии мардуми одӣ мусоидат мекард. Баъзе ҷавононе, ки рӯйирост ба зидди низоми ҳукмрон мубориза мебуданд, таъкиб мешуданд ва онҳо ягона роҳи халосиро дар муҳочирати кишвар медонистанд. Муҳочират аз чор ҷиҳат ба онҳо муҳим буд: амнияти фардӣ, мавҷудияти озодии суҳан, дарёфти ризқу рӯзии нисбатан муносибтар ва ниҳоят гурез аз зулму истибдод. Масалан, Фавзӣ Маълуф шоири дигари мактаби адабии «Маҳҷар» иллати муҳочирати худро аз рӯйи майлу хоҳиш намешуморад, балки маҳҷур аз он аст, ки аз хонаводаи худ дур мондааст. Илова бар ин, ӯ аз авзои шахшудаи кишвараш саҳт ғамгин буда, аз вазъи ғуломии он шиква дорад:

أهلى وهم نخرى وكل عمادى قسا بأهلى لم أفارق عن رضى
عبدا وكنثُ به من الأسياد [101, 121] لكن أنفت أن أعيش بموطنى

* Адабиёти «Маҳҷар» навзӯхур буда, тақрибан дар ибтидои асри ХХ оғоз ёфтааст, ки асосгуздоронаш ҷавонони равшанфикри арабҳои муҳочиршуда мебошанд.

* Ин ва дигар тарҷумаҳои ашъор аз ҷониби муаллиф аст.

(Тарчума: қасам ба хонадонам, ки ман аз онҳо бо майлу хоҳиш ҷудо нашудаам, дар ҳоле ки онҳо таъягоҳу сарвати ман буданд.

Аммо аз зистан бо ҳамдиёронам чун гулом, нафрат дорам, дар ҳоле ки байни онҳо аз бузургзодагон будам.)

в) таъсиси муассисаҳои таълимии амрикоиву аврупоӣ

Омили дигаре, ки ба раванди муҳочират таҳрик бахшид, ин баъди ислоҳоти Султон Абдулҳамид дар Лубнон таъсис ёфтани муассисаҳои таълимии амрикоиву аврупоӣ буд, ки дар як муддати кӯтоҳ ба хатту савод баровардани шудани мардум ёрӣ дода, дар баробари ин барои замонмӯзӣ, хусусан забонҳои англисӣ ва фаронсавӣ заминаи мустаҳкам гузошт. Дар ин марҳалаи муҳочират қавонони лубнонӣ бештар барои таҳсил ва ёд гирифтани касб ба хориҷа сафар мекарданд. Илова ба ин, дар кишвари Лубнон ҷонибдорони дини масеҳӣ зиёд буданд ва мубаллиғони аврупоӣ ба хотири таблиғи дин ба онҳо меомаданд, вале фаъолиятҳои сиёсӣ мекарданд. Бар ин асос, метавон гуфт, ки фарҳанги аврупоӣ нисбат ба дигар кишварҳои арабӣ ба ҷуз Миср, дар Лубнон нуфуз пайдо карда, ҳам дар таҳриқи раванди муҳочирати қорӣ ва муҳочирати таълимӣ таъсири басазо дошт.

Сироҷ Нудра Чамол соҳиби китоби арзишманди «Шуаро-ур-робитат-ил-қаламия», ки раванди шаклгирӣ ва таҳаввули анҷумани адабии «Робитаи қаламӣ»-ро таҳқиқ кардааст, дар ин маврид чунин изҳори назар дорад: «Лубнон аз ҷиҳати ҷуғрофӣ минтақаи сайёҳӣ маҳсуб меёфт, ташрифи зиёди мубаллиғони динӣ аз кишварҳои ғарбӣ меафзуданд ва ин ҳама боиси он гардид, ки бештари лубнониҳо ба вижа қавонон, ба кишварҳои дигар, бахусус Аврупо ҳиҷрат намоянд» [186, с. 24].

г) муҳочират тавассути роҳи обӣ

Қисми аъзами ин муҳочират тавассути роҳи обӣ, миқтараш ба василаи соҳилҳои баҳри Миёназамин сурат гирифт. Бо набудани қавонину муқаррароти убури сарҳадӣ ҳар касе, ки мехост ба кишварҳои аврупоӣ сафар кунад, худро бемушкилӣ ба онҳо бирасонад.

Ҳамзамон, омили дигаре, ки ба ин амр мусоидат менамуд, хабарҳои хуше, ки аз ҷониби муҳочирон ба самъи лубнониён мерасиданд, ин баргузориҳои анҷуманҳои адабии «Робитаи қаламӣ» ва «Усбат-ул-андалусия» («Иттиҳоди андалусӣ») ба шумор мерафт, зеро фаъолияти адабии ин ду анҷуман шавқи лубнониҳоро барои муҳочират боз ҳам бештар мекард.

Илова ба ин, лубнониҳо ба ғайр аз муҳочират ба кишварҳои аврупоӣ, аз кишварҳои арабӣ ба Миср, ки он замон яке аз кишварҳои пешқадами арабӣ буда, рӯзномаву маҷаллот ва корхонаҳои саноатӣ дошт, сафар менамуданд.

Сироҷ Нудра Ҷамол раванди муҳочирати лубнониҳоро ба Миср ба ду марҳала ҷудо кардааст: «Давраи аввали муҳочирати лубнониҳо ба замони ҳукумати Иброҳимшо (1832 м.) ва давраи дувум ба ҳангоми ишғоли Миср аз ҷониби англисҳо (1882 м.) рост меояд. Дар давраи дуюм бархе аз лубнониҳои муҳочир, ки ба тичорат шуғл доштанд, вориди дунёи илму фарҳанг низ шуданд, ки миёни намояндагони барҷастаи онҳо метавон аз Ҷурҷи Зайдон, Бинёнгузор Ал-Ҳилол, Яъқуб Саруф ва Форс Намр, поягузори маҷаллаи «Ал-Муктатаф» ва низ Илё Абумозӣ ном бурд» [186, с. 45].

Илё Абумозӣ – шоири лубнонӣ, ки аҳволу осораш мавриди таҳқиқи ҳозир аст, ба далели вазъи бади иқтисодӣ ва сиёсии Лубнон, ҳанӯз соли 1900 дар синни ёздаҳсолагӣ, монанди бисёри дигар аз ҳамватанони худ ба Миср ҳиҷрат кард. Сабаби муҳочирати ӯ ба Миср ин даъвати бародари бузургаш Мурод ва амакаш буд, ки дар онҷо ба тичорати танбоку шуғл доштанд. Яъне, ӯ дар Миср дар зери раҳнамоии онҳо ду нафар кору зиндагӣ мекард ва бо муҳити нави сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ шинос гардида, нахустин шеърҳояшро дар онҷо навиштааст. Давраи наврасӣ ва ҷавонии ӯ дар Миср сипарӣ шуд.

Миср дар ин даврон аз мамлакатҳои мустамликаӣ англисҳо ба ҳисоб мерафт. Илё Абумозӣ пеш аз муҳочират андешаҳои озодиталабӣ ва истиқлолхоҳии равшанфикрони мисрӣ бар зидди англисҳоро шунида

буд, ки онҳо мехостанд истиқлоли воқеиро ба даст оранд. Чунонки ишора шуд, дар ин самт маводи рӯзномаву маҷаллоти арабӣ ҳамчун аслиҳаи асосии бедории афкор ба шумор мерафт ва Илё Абумозӣ дар сафи пеши истиқлолхоҳон қарор дошт.

Яке аз омилҳои муҳими раванди муҳочирати меҳнатӣ ошноӣ бо фарҳангҳои ҷадид ва иртиботи наздиктар бо онҳост. Ин ошноӣ уфуқҳои навро ба рӯй онҳо боз намуд. Намояндагони ҷараёни адабии «Маҳҷар» натавонанд дар тарвиҷи фарҳангу ҳунар, балки аз ғайбати самти сиёсӣ низ ба шумор мерафтанд. Аз ин рӯ, ҷараёни адабии «Маҳҷар» барои ба вуҷуд овардани фазои ягонаи фикрӣ, аз ҷумла бедории сиёсӣ, муштарақоти фарҳангӣ ва вусъат додани равоҷоти амалӣ миёни нависандагони араб, чӣ дар дохил ва чӣ дар хориҷ нақши умда ва муассир дорад. Тафаккури пешқадам ва андешаҳои маорифпарвари намояндагони ин ҷараёни адабӣ, чунонки мулоҳиза мешаванд, бо пайванд кардани тамаддуни исломӣ бо тамаддуни фарангӣ ба вуҷуд омадааст, дар сарзаминҳои арабӣ ба хушӣ миёни мардум истиқбол гардид. Аз ҷумла, онҳо дар дигаргун кардани низоми идорӣ, дуруст ба роҳ мондани муносибатҳои дин бо давлат назаррас буданд. Масалан, дар он давра таъсири асарҳои донишманди машҳури аврупоӣ Эдгор Олан По вобаста ба муаммои вуҷуд ва фалсафаи марғу зиндагӣ ба намояндагони ҷараёни адабии «Маҳҷар» хеле зиёд эҳсос мешуд.

Илё Абумозӣ дар оғози ғайбати эҷодияш, ки дар Миср сипарӣ мешуд, бо шеърҳои андешаҳои шоироне чун Аҳмад Шавқӣ, Халил Мутрон, Ҳофиз Иброҳим ошно гардида, инчунин тавассути мутолиаи рӯзномаҳои сиёсӣ, аз ҷумла рӯзномаи «Ливо» аз афкору андешаҳои озодихоҳона огоҳӣ пайдо кард.

Дар ҳамин марҳила дар Миср ду ҷараёни фикрӣ паҳлуи ҳамдигар яксон рушд мекард, яке ҷараёни фикрие, ки аз тарафи «Ал-Азҳар» ҳидоят мешуд ва бештар гароиши динӣ дошт. Дувум, ҷараёни дигар ин ҷанбаи фикриест, ки аз дунёи мағрибзамин маншаъ мегирифт, ки дар он фанни

тарҷума нақши барҷаста дошта, мисриёнро бо адабиёту андешаҳои мағрибзамин ошно месохт.

Вобаста ба ин, соли 1908 дар Миср якбора чанд донишгоҳ ифтитоҳ шуд, ки дар низоми таълими он омӯзиши бархе аз илмҳои аврупоӣ, хусусан забонҳои хориҷӣ, мантиқ, равшаншиносӣ, ҳисоб ва ғайра ворид гардид, ки ин ба қавонони Миср анғезае шуд, то барои таҳсили улум ба донишгоҳҳои Ғарб сафар кунанд.

Илём Абумозӣ дар муҳите парвариш меёфт, ки Миср аз самтҳои гуногун бо фарҳангу тамаддун ва адабиёти Ғарб ошноӣ пайдо мекард ва ин самт барои парвози андешаҳои озодихоҳона заминаҳои устувор мегузошт ва, муҳимтар аз ҳама, ба зуҳури ҷунбиши миллии зидди ҳукумати англис мусоидат намуд.

Дар ин маврид Фазлуллоҳ Мирқодирӣ дар мақолаи арзишманди худ ба номи «Ҷилваҳои тааммул дар осори Илём Абумозӣ» изҳори назар мекунад, ки: «Илём Абумозӣ замоне ки дар Миср ба сар мебуд, хешро бештар фарогири масоили сиёсӣ карда буд, ки ӯ бо чунин фаъолиятҳои маданӣ ва сиёсӣ ба хатари ҷиддӣ мувоҷеҳ шуд. Воқеан, муборизаи сиёсии Илём Абумозӣ дар ҳунари нависандагӣ андешаҳои шоиронаи ӯ таҷаллий ёфтааст. Шоири лубноӣ беҳтарин силоҳи муборизаро қалам ва беҳтарин роҳи муҷоҳадатро касби ҳунар медонист» [176, с. 13].

Марҳалаи аввали эҷодиёти Илём Абумозӣ чун ҳамаи шоирон бо тавсифи ишқу муҳаббат шуруъ гардид.

Илём Абумозӣ ҳунари шоирии худро бо мавзӯҳои иҷтимоӣ оғоз намуда буд, вале вазъи мавҷуда ва андешаҳои пешқадами озодихоҳонаи ислохотгарони бузурге чун Саййид Ҷамолуддини Асадободӣ ва Рашид Ризо дар овони қавонӣ ӯро ҳамчун шоири ислохотгаро вориди сахнаи адабиёт карданд. Инчунин, диққати ӯро фалсафаи Шарқ, хусусан рубоӣи Умари Хайём - намоёнҳои барҷастаи адабиёти форсии тоҷикӣ ҷалб мекард. Ашъори сиёсӣ ва меҳанпарастонаи ӯ тарғиби посдоштани забони модарӣ, дӯстдоштани Ватан, зебоӣҳои диёр ва мубориза бар зидди истилогарони аҷнабӣ даъват мекард.

Адабиётшиноси маъруфи араб Солим Ал-Мауш, дар асари худ «Илё Абумозӣ байн-аш-Шарқ ва-л-Ғарб» чунин ақидаро пеш меронад, ки: «Илё Абумозӣ зери таъсири муҳити фикрии Миср андешаҳову эҳсосоти худро маътуфи масоили сиёсиву иҷтимоӣ сохт ва онҳоро ба забони ҳунар дар шеърҳояш баён дошт» [172, с. 125].

Мушкилоти иҷтимою сиёсие, ки бо забони шеър баён мешавад, бешубҳа, ҳунар аст. Ҳунару маҳорати шоирии Илё Абумозиро аксари муҳаққиқони адабиёти муосири араб сутудаанд. Муҳимтарин масъалаи иҷтимоие, ки дар ибтидои асри XX дар Миср ва соири кишварҳои арабӣ вучуд дошт, ин ба даст овардани истиқлол буд.

Гоҳе шоирон аз мубориза хаста мешуданд, ки аз дасташон ҳеч коре чуз гуфтани шеър барнамеояд ва ин лаҳзаҳоро бо яъсу навмедӣ, дарду андӯҳ ва ҳасрату надомати хеш ифода мекарданд. Ва ба адабиёти гузаштаи худ рӯчу намуданд, ки оё дар асрҳои пешин аз шуаро касе ҳаст, ки дар осори ӯ эҳсоси ғаму ҳичрон бештар таровиш ёфта бошад. Оре, онҳое, ки бештар дар худ мушкилоти фардиро эҳсос мекарданд, ба таълифоти ал-Мааррӣ рӯй меоварданд. Ин «ғамзудой» дар навиштаҳои бархе аз намояндагони адабиёти маҳҷар ба ҳубӣ эҳсос мешавад. Дигар ин ки аксар намояндагони адабиёти маҳҷар дар хориҷ аз кишвар мезистанд мавзуи дурӣ аз ватану хонавода, фироқ аз ёру диёр дар осори онҳо мавқеи муҳимро ишғол мекард. Ин навъи таъсирпазирӣ аз ал-Мааррӣ ва шоирони қадими араб, аз як тараф, ҷудоии шоирро аз ватану маҳбубааш ифода кунад, аз тараф дигар, ба масъалаҳои дӯст доштани Ватан ва ватанпарастию ватандӯстии онҳо такони ҷиддӣ мебахшид.

Маҳз ҳамин даъват ба инқилоб, сарнагун кардани ҳукумати аҷнабиён дар Миср мучиб шуд, ки ҳукумати вақт барои чунин корҳои сиёсӣ ва ғояҳои озодихоҳӣ шоирро таъқиб намояд ва ӯ пас аз ёздаҳ соли зиндагӣ дар Миср ба хоҷаи ҳифзи ҷони хеш ба Амрико сафар кард. Ин сафар соли 1912 иттифоқ афтод ва то охири умр 1957 дар он ҷо сукунат намуд.

Амрико барои Илӛ Абумозӣ тамоман дунӛи нав буд, вазъи онро наметавон бо Лубнону Миср муқоиса кард. Ӳарчанд шоир аз ватани аслии худ ба дуриҳо сафар карда буд, вале дар асл ишқе, ки ба Ватан дошт, ӯро пайваста ба андешаву омоли муҳаббати Ватан алоқаманд мекард. Дар ин миён авзои адабии Амрико дар таҳаввули андешаҳои озодихоҳонаи Илӛ Абумозӣ ва навиштани шеърӣ иҷтимоӣ мусоидат намуда, ӯ як силсила қасоиди ватандӯстона эҷод кард. Маҳз дар Амрико ӯ бо ҷараёни адабии «романтикӣ» ошно шуд, ки таваҷҷуҳи ӯро ба худ ҷалб намуд. Албатта, ҷараёнҳо ва сабақҳои адабӣ, ки ҳар кадоме бо нигоҳи хоси худ ба нақду таҳлили масоили иҷтимоӣ мепардохтанд. Аммо ҷараёни адабии «романтикӣ», ки мавзӯҳои чун меҳри Ватан, паноҳ овардан ба табиат, баҳусус рӯй овардан ба маъсумияти аздастрафта, тааммуку тааммул дар зот ва рӯй овардан ба гӯшанишинӣ ва ғарқ шудан дар ғамро пайгирӣ мекард, барои шоири муҳочир ва танҳои чун Илӛ Абумозӣ он бисёр мувофиқ афтада буд.

Абдуддоим Собир дар асари «Адаб-ул-Маҳҷар» менависад: «Як гурӯҳи калони шоирони адабиёти «Маҳҷар» бо таъсирпазирӣ аз адабиёти фарангӣ, аз ҷумла амрикоӣ ғояҳои пешқадами замони худро бо назму насри арабӣ ба он интиқол доданд ва масъалаҳои зиёди иҷтимоиро бо забони бадеӣ тасвир карданд. Аз ин рӯ, ин шуаро дар шеърӣ ҷаҳони араб тағйироти бузурге ба вучуд оварданд, ки ин шеър дар адабиёти муосири араб ба таври адабиёти алоҳида баррасӣ мешуд» [95, с. 42] ва саҳми Илӛ Абумозӣ дар шаклгирӣ ва таҳаввули он низ назаррас мебошад.

1.2. Нақши адибони «Маҳҷар» ва Илӛ Абумозӣ ҳамчун намояндаи барҷастаи он дар густириши адабиёти араб

Дар ибтидои асри XX дар Миср баробари дигар ҷараёнҳои сиёсӣ иҷтимоӣ мактаби адабии «Маҳҷар» (муҳочиршудагон) таъсис ёфт, ки намояндагони барҷастаи он Аҳмад Шавқӣ, Халил Мутрон,

Ҳофиз Иброҳим, Фавзӣ Маълуф, Илё Абумозӣ, Ҷуброн Халил, Амин Райҳон, Михаил Нуайма, Рашид Салим, Илёс Фарҳот ва диг. мебошанд. Ин чараёни адабӣ пойгоҳи фикрии адибони Миср ба ҳисоб рафта, нақши онҳо дар таъсис додани мактабҳои типи нав, муассисоти фарҳангӣ ва хусусан рӯзномаҳо бисёр муассир буд. Аз сӯйи дигар, онҳо адабиёти суннати арабро бо навоариҳои адабиёти аврупоӣ махлут карда, бисёр андешаҳо, навҳои адабӣ, аз қабилӣ ҳикоят, повест, новелла, драма, роман ва шеъри сафеду шеъри озодро ба адабиёти араб интиқол доданд, ки афкори пешқадами замон вориди он шуд. Бинобар ин, дар таҳаввули фикрии мардуми араб, аз ҷумла таъсири намоёндагони мактабии адабии «Маҳҷар» ниҳоят баланд аст. Ин мактаби адабӣ барои ба вучуд омадани «Адабиёти маҳҷар» (адабиёти давраи ҳичрат) асос гузошт, ки як бахши таркибии адабиёти араб дар ин давра ба ҳисоб меравад.

Миср, ба вижа пойтахти он шаҳри Қоҳира дар ибтидои асри ХХ маркази умумии фарҳангии ҷомеаи арабӣ буда, тамоми афкори маорифпарварона ва инқилобӣ, ки аз Ғарб ворид мешуд, маҳз тавассути ин маркази ягона ба дигар сарзаминҳои арабӣ интиқол меёфт. Аз ин рӯ, қисмати аъзами нависандагони араб дар аввалҳои асри гузашта дар ин қонуни адабӣ обутоб ёфта, ё мисли Илё Абумозӣ он масдари эҷодиёт шуда, ба фаъолиятҳои адабӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ пардохтаанд. Адибоне чун Аҳмад Шавқӣ, Халил Мутрон, Ҳофиз Иброҳим, Фавзӣ Маълуф, Илё Абумозӣ, Ҷуброн Халил, Амин Райҳон, Михаил Нуайма, Рашид Салим ва Илёс Фарҳот, ки аз гӯшаю қанори сарзаминҳои арабӣ ба Миср омада буданд, нахуст дар онҷо машҳур шудаанд, зеро аксарашон қори худро аз рӯзноманигорӣ, ки он замон яке аз қасбҳои вижа ба ҳисоб мерафт, оғоз карда буданд. Ин ҷамъи нависандагон, ки дар Миср қору эҷод мекарданд, ба чунин натиҷа расиданд, то доираи адабие таъсис диҳанд, ки ҳамаи онҳоро дар доираи як анҷумани адабӣ ҷамъ кунад ва ба василаи он фаъолиятҳои адабӣ сару сомон ва низоми муайян ёбад.

Ба як нукта бояд таваҷҷуҳ кард, ки чараёни адабии «Маҳҷар» тамоми адибоне, ки дар муҳочират қарор доштанд, фаро мегирифт.

Тибқи таҳқиқи Балбаъ Абдулҳаким қисмати аъзами адибони ин ҷараён аз аҳли Шом ва хусусан аз Лубнон буданд, ки онҳо ба ду минтақа, яъне Амрикои Шимолӣ ва Амрикои Ҷанубӣ тақрибан дар байни солҳои 1870-1900 сафар намудаанд [97, с. 23].

Аз рӯйи маскунияти ин адибони муҳочир, муҳаққиқоне чун Эҳсон Аббос, Юсуф Наҷм ва Собир Абдуддоим, адабиёти маҳҷарро ба ду қисм чудо кардаанд: 1) гурӯҳи маҳҷари шимолӣ; 2) гурӯҳи маҳҷари ҷанубӣ.

Гурӯҳи муҳочирони шимолӣ, ҳарчанд ки теъдодашон андак аст, аммо осорашон барҷаста ва андешаашон густарда ва эҳсосоташон дар шеър ва адабиёти инсонӣ ва робитаи он бо зиндагии башарӣ амиқтар аст.

Яке аз масъалаҳои асосие, ки дар эҷодиёти онҳо ба мушоҳида мерасад, ин озодии баён буд. Яъне, онҳо дар хориҷ аз кишвар қарор доштанд ва ба тану ҷонашон ҳеч хатаре таҳдид намекард. Ин озодӣ ба онҳо имкон фароҳам меовард, ки онҳо садои мазлуми халқи арабро тавассути асарҳои бадеияшон ба гӯши ҷаҳониён расонанд. Албатта, бо сабку саликаи нав ва муҳимтар аз ҳама, бо сухани нав. Аз ин рӯ, дар маркази эҷодиёти адибони давра мавзуи иҷтимоӣ меистод. Онҳо сарбаландона аз уҳдаи ин вазифаи муҳим мебаромаданд ва суннатҳои адабии қадими худро мувофиқи ҷараёнҳои нави адабӣ ва фалсафӣ, ки дар Амрикои Шимолӣ фаъолият мекарданд, шикастанд ва дар адабиёти муосири араб таҳаввулоти азим ба вуқӯъ омад, ки хидмати намондагони гурӯҳи шимолӣ ниҳоят барҷаста мебошад.

Ба гурӯҳи адибони маҳҷари шимолӣ Ҷуброн Халил Ҷуброн, Михаил Нуайма, Рашид Аюб, Илё Абумозӣ, Абдулмасеҳ Ҳаддод, Надвату Ҳаддод, Ёлёма Катафилс, Амин Райҳон, ки онҳоро ҳаштгонаи аввал низ мегуфтанд, дохил мешаванд. Ба ин гурӯҳ арабҳои муҳочире шомиланд, ки дар соҳилҳои дарёи Амазон умр ба сар бурдаанд.

Муҳимтарин нуқтае, ки месазад таъкид кард, нигоштаҳои онҳо чи дар навъи назм ва чӣ дар навъи наср зуд дар рӯзномаҳои арабӣ нашр мешуданд ва ба нависандашон шуҳрати ифтихор меоварданд. Аз байни

хаштгонаи аввал Ҷуброн Халил Ҷуброн ва Михаил Нуайма дар Шарки мусулмонӣ маъруфияти бештар доштанд. Нуктаи дигаре, ки марбут ба эҷодиёти онҳо мебошад, ин аст, ки бештари намояндагони адабиёти маҳчари шимолиӣ шоир буданд ва шеърҳои инқилобӣ, хитобаҳои даъваткунанда ба ҳифзи Ватан бо суръати тез миёни мардум паҳн гашта, гоҳе ба суруди миллӣ табдил мешуд. Ҳачунин, чунонки ишора рафт, шеъри онҳо ба мактаби адабии романтикӣ гароиши бештар дошт, ки ҳисомезӣ ва ташбеҳоти латифу ғариб ва корбасти дигар муҳассаноти калом бо сеҳри худ хонандагонро ҷалб мекарданд.

Адибони маҳчари шимолиӣ дар аксар анвои адабӣ тавоноӣ ва маҳорати худро месанҷиданд ва ба ин васила тавонистанд сухани наву тозаро вориди адабиёти араб созанд. Чунонки ба мо маълум аст, қолаби асосии шеъри арабӣ қасида мебошад ва тамоми мавзӯи адабӣ, мисли мадҳу васф ва рисоуву ҳаҷв дар ин қолаби адабӣ рехта мешуд. Дар ҷараёни адабии маҳҷар шоирони суннатгаро, ба мисли Қаравӣ низ буданд, ки афкорашро дар қолаби қасида мегуфт ва хеле зебо менавишт.

Дар наср низ намунаҳои олиии тафаккури арабӣ ба мушоҳида мерасид, ки адабиётро гоҳе бо фалсафаи зиндагӣ омезиш меоданд, ки ба насри андеша шабоҳат дорад. Аз ҷумла, асарҳои «Ан-Набӣ», «Ас-Собик», «Ал-Мачнун» ва «Олиҳи ал-арз»-и Ҷуброн Халил Ҷуброн, «Райҳониёт» ва «Антум-аш-шуаро»-и Амин Райҳон, «Ал- Марохил», «Зод-ул-Маод», «Ан-Нур» ва «Савт-ул-олам»-и Михаил Нуайма, «Ал-Авосиф» ва «Ал-Мутақассир»-и Абдулмасих Ҳаддод, ҳикояти «Маҳҷар», «Дик-ул-чин ал-амси» ва «Ас-Самсома»-и Насиб Аризаро метавон ба ин гурӯҳ шомил кард.

Дар ин давра адибони арабизабон ва арабинаҷод забонҳои англисӣ, испанӣ ва португалиро омӯхта, бо қоидаҳои назму насри онҳо огоҳӣ пайдо карда, кӯшиши ба он забонҳо навиштани асарҳои худро карданд, ки Халил Ҷуброн ва Амин Райҳон ду нависандаи машҳури араб ба он муваффақ шуданд. Доктор Мансур ал-Ҳаддод бошад, дар сурудани

шеъри португалӣ чоизаи адабӣ ба даст оварда, аз ҷумлаи шоирони барҷастаи бразилӣ дар авоили асри XX ба ҳисоб меравад.

Талоши пайгиروнаи намояндагони адабиёти маҳҷар имкон фароҳам овард, ки адабиёти арабро дар хорич аз ватан ба қуллаҳои баланд бардоштанд. Ин нуктаро бояд таъкид кард, ки дар аввалҳои асри XX адабиёти араб ҳамқадами замон буд ва нисбат ба адабиёти дигар халқҳо дар Ғарб маъруфияти бештар дошт. Аксари навиштаҳои намояндагони адабиёти маҳҷар зуд ба англисӣ ва забонҳои дигари аврупоӣ тарҷума шуда, паҳн мегаштанд. Аз ин лиҳоз, саҳми адибони ин чараёни адабӣ дар таблиғи ташвиқи адабиёти араб низ назаррас мебошад.

Вале, мутаассифона, намояндагони пасини ин чараёни адабӣ натавонистанд, ки ҷойнишини онҳо шаванд ва тавонанд адабиёти арабро дар кишварҳои бегона ҳифз кунанд. Ҳар гоҳ нависанда ё шоире аз дунё мерафт, ҷояш холӣ мемонд. Анҷумани «Робитаи қаламӣ» дар Амрикои Шимолӣ баъди вафоти Ҷуброн Халил Ҷуброн, Насиб Ариза ва Илёс Атоуллоҳ пароканда шуд. Бо марги Амин Райҳон, Амин Машрук, Ҳабиб Котиба ва Масъуд Самоҳа адабиёти маҳҷари ҷанубӣ низ заиф гашт.

Нуктаи дигарро месазад таъкид кард, ки онҳо дар эҷоди осор озодии комил дар ихтиёр доштанд, ки ин ҳамон таъсири озодиҳои кишвари Амрико ба шумор мерафт. Ҳамин чиз боиси шуҳрат пайдо кардани эҷодиёти онон шуд.

Аммо намояндагони маҳҷари ҷанубӣ ғолибан ба суннатҳои куҳнагароёни Шарқ побанд мемонанд, вале сарфи назар аз ин, дар нигоштаҳои онҳо забони арабии балеғ қорбаст мешуд.

Бархе аз адибони дигар, ки дар Амрикои Лотинӣ зиндагӣ ихтиёр карда буданд, ба забонҳои испанӣ ва португалӣ менавиштанд. Аз адибони қисмати ҷанубӣ метавон аз Ҷорҷ Қудум, Риёз Маълүф ва Мусо Карим ном бурд, ки бо ду забон менавиштанд. Онҳо забони арабро, ки забони модариашон буд, ба дараҷаи аъло медонистанд ва китобҳои

зиёди адабиро дар ин замина таълиф карданд. Аз тарафи дигар, забонҳои хоричиро ҳам хуб медонистанд ва муҳимтар аз ҳама, асарҳои бадеии худро мустақиман ба он забонҳо таълиф мекарданд, ки албатта, барои барқарор кардани робитаҳои адабии ва густариши он саҳми назаррас доранд.

Дар маҷмӯъ, ҷараёни адабии «Маҳҷар» дар нуфузу эътибори адабиёти араб дар Ғарб хидмати шоистаро анҷом дода, марҳилаи нави адабиёти муосири араб ба ҳисоб меравад. Адибони адабиёти «Маҳҷар» хангоми зиндагонии худ дар Амрикои Шимолӣ ва Амрикои Ҷанубӣ фаъолияти эҷодӣ намуда ва дар он кишварҳо мактабҳои адабии арабии типӣ на танҳо таъсис додаанд.

Мактаби адабии «Робитаи қаламӣ»

Муҳаммад ал-Хаффоҷӣ дар рисолааш «Таърихи адабиёти араб» менависад, ки: «Соли 1920 дар шаҳри Нью-Йорк мактаби адабии «Робитаи қаламӣ»-ро Абдулмасеҳ Ҳаддод таъсис дод. Ӯ молик ва сармуҳаррири рӯзномаи машҳури «Ас-Соих» ва муаллифи китоби «Ҳикоёт-ул-Маҳҷар» мебошад. Мавсуф соли 1880 дар Сурия таваллуд шуда, соли 1907 ба Нью-Йорк ҳиҷрат мекунад ва соли 1912 рӯзномаи «Ас-Соих»-ро таъсис медиҳад. Намояндагони барҷастаи ин мактаби адабии нависандагони араби маскуни Амрико Ҷуброн Халил Ҷуброн, Рашид, Амин Райҳон, Аюб, Надрат Ҳаддод, Насиб Ариза, Михаил Нуъайма, Илём Абумозӣ, Асъад Растум, Раззоқ Ҳаддод мебошанд» [150, с. 326].

Бештари ин хостгоҳи адибон Лубнон буда, дар тарвиҷи адабиёти араб дар Амрико саҳми назаррас доранд. Аксари аъзои ин мактаби адабии, аллақай аъзои барқамоли адабиёти араб ба ҳисоб мераванд ва соҳиби китобҳои машҳур мебошанд ва онҳоро натавонанд дар сарзаминҳои арабии, балки дар Ғарб низ ҳамчун нависанда мешиносанду эътироф мекунанд.

Раиси нахустини ин анҷумани адабии Ҷуброн Халил Ҷуброн, Михаил Нуъайма - мушовир ва Вайлома Катафлис ҳазинадор интихоб шуданд. Адибоне чун Илём Абумозӣ, Насиб Ариза, Абдулмасеҳ Ҳаддод,

Рашид Аюб, Надват Ҳаддод, Вадеъ Боҳут ва Илӛс Атоуллоҳ ҳамчун узви фаъоли ин анҷуман ба кор шуруъ карданд. Вазифаи асосии ин мактаб тарғиб ва тарвиҷи адабиёти араб дар Амрико буд ва ҳамашон дар Нью-Йорк қору зиндагӣ мекарданд. Ба таъбири дигар, онҳоро «иттиҳоди даҳгона» низ меномиданд.

Минбари ин иттиҳоди хурди адабӣ рӯзномаи «Ас-Соих» буд, ки дар саҳифаҳои он муҳимтарин ахбори ин иттиҳоди адабӣ ҷоп мешуд ва як саҳифаи он махсуси адабиёт буд, ки дар он намунаҳои эҷодиёти ин адибон ҷоп мешуд. Саҳми рӯзномаи «Ас-Соих» дар тарғиби адабиёти маҳҷар ниҳоят босазо ва назаррас мебошад. Нуктаи дигаре, дар саҳифоти ин рӯзнома дарҷ мешуд, муҳимтарин ахбори мамолики араб буд. Бояд гуфт, ки ин рӯзнома натавонанд дар доираи Амрико, балки аз ҳудудҳои он низ берун мерафт ва ба кишварҳои арабӣ паҳн мешуд ва адабиёти маҳҷарро ҳамчун адабиёти мустақил ва ҷудоғона муаррифӣ мекард.

Бо ибтикори иттиҳоди адабии мазкур соли 1921 нахустин маҷмуаи аъзои ин анҷуман бо номи «Қалам» ҷоп шуд, ки аз ду қисм иборат буд. Қисми аввали ин маҷмуаро шеър ва қисми сониро наср ташкил медод.

Дар ин маҷмуа ҳафтдаҳ асари Ҷуброн Халил Ҷуброн, ҳашт мақолаи Михаил Нуайма, ҳашт қасидаи Рашид Аюб, чаҳор қасидаи Надват Ҳаддод, ду қиссаи кӯтоҳи Абдулмасеҳ Ҳаддод, се мақолаи Вайлома Котофлис ва як мақолаи Мансур Вадиъ Боҳут ҷоп шуда буд.

Анҷумани «Робитаи қаламӣ» аз соли 1921 то 1931, яъне дар тӯли даҳ сол фаъолият кард ва аъзои даҳгонааш дар рушду таҳаввули адабиёти бурунмарзии арабӣ саҳми шоиста гузоштанд. Фаъолияти анҷумани мазкур то замоне идома меёфт, ки аҳли қалами он дар қайди ҳаёт буданд [207]. Дар охир барои возеҳ гаштани баъзе аз паҳлӯҳои фаъолияти адабии намояндагон ва асосгузори адабиёти «Маҳҷар» маълумоти мухтасар хоҳем дод.

Љуброн Халил Љуброн (1883-1931)

Маъруфтарин нависандаи намояндаи адабиёти махчар Љуброн Халил Љуброн мебошад, ки соли 1895 м. ба Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҳичрат намудааст. Соли 1905 нахустин маҷмуаи ӯ бо номи «Муסיқӣ» чоп шуд. Асарҳои «Ароис-ул-муруҷ» («Номзадҳои чаманзор»), «Ал-Арвоҳ-ул- мутамаррида» («Рухҳои башӯромада»), «Ал-Аҷнихат-ул-мункасара» («Болҳои шикаста»), ҳамчунин девонашро таҳти унвони «Ал-Мавокиб» («Намоишҳо») ва «Ал-Авосиф» («Тундбодҳо») номи ӯро натавонанд дар Шарқи мусулмонӣ, балки дар кишварҳои ғарбӣ маъруф гардонид. Маъруфтарин китоби Љуброн Халил Љуброн «Ан-Набӣ» мебошад, ки тавассути донишманди арабшинос ва мутарҷими мумтоз Сайидрахмон Сулаймонов ба тоҷикӣ тарҷума шудааст.

Михаил Нуайма (1889-1988)

ӯ дар Лубнон таваллуд шуда, соли 1902 ба Фаластин сафар кардааст. Сипас соли 1911 аз Фаластин ба Русия ва Амрико ҳичрат намуда, аъзои мактаби адабии «Робитаи қаламӣ» мегардад. Асарҳои машҳураш «Ал- Ғироб», «Дуруб» («Пайраҳаҳо») ва «Зод-ул-маод» («Ғизои бихишт») мебошанд.

Илёс Фарҳот (1893- 1976)

Илёс Фарҳот соли 1893 дар деҳаи Кафури шимоли Лубнон таваллуд шудааст, ки ин деҳа зодгоҳи соҳибони рӯзномаи машҳури «Ал-Аҳром», аз ҷумла адибон Ал-Ёҷзий, Оли Шумайл ва Оли Тақло ба ҳисоб меравад. Омӯзиши ибтидоияшро дар зодгоҳаш гирифтааст, аммо баъд аз чанде онро тарк намуда, ки дар он ҳангом ҳамагӣ даҳ сол дошт. Соли 1910 ба кишвари Бразилия сафар намуда, соли 1932 дар шаҳри Санпаули ин кишвар девони ашъораш ба таъби мерасад. Баъди чанде ҳамаи шеърҳо ва чор девони дигараш таҳти унвонҳои «Ар-Рабиъ» («Баҳор»), «Ас-Сайф» («Тобистон»), «Ал-Хариф» («Тирамоҳ») ва «Рубоӣёту Фарҳот» («Рубоӣҳои Фарҳот») аз нашр мебароянд. Қасидаи «Хислат-уш-шеър» («Табиати шеър») -и ӯ дар тамоми кишварҳои арабӣ машҳур мебошад.

Илѐс Фарҳот бо шоирони дигар, ба монанди Шукруллоҳ Ал-Хур ва Мишаил Маълуф ҳамкориҳои зиҷ дошт ва онҳо дар якҷоягӣ мактаби адабии «Усбат-ул-андалусӣ»-ро дар пайравии мактаби «Робитаи каламӣ» таъсис доданд. Илѐс Фарҳот соли 1976 дар синни 83-солагӣ дар Бразилия вафот кардааст.

Рашид Аюб (1871-1941)

Ӯ соли 1886 ба Нью-Йорк сафар намуда, дар он ҷо зиндагонӣ ихтиёр кард. Рашид Аюб дар адабиѐти маҳҷар ҳамчун шоири пурэхосу боэҳтирос шинохта шудааст. Вай дар эҷодиѐти худ бештар аз замона шикоят намудааст. Бинобар ин, ба ӯ лақаби «Шоири серашк» ё «Шоири гирѐн»-ро додаанд. Аз миѐни осори адабии ӯ девони «Ағони-юд-дарвеш» («Таронаҳои дарвеш») машҳур мебошад.

Насиб Ариза (1887-1946)

Насиб Ариза соли 1905 ба Амрико сафар намуда, соли 1946 дар ҳамон ҷо вафот кардааст. Аз ӯ девони «Ал-арвоҳ ул-ҳоира» («Рухҳои хайратзада») ба мерос мондааст. Ҳамчунин, аз шоир «Мулоҳимату Абифарос» («Набарди Абуфарос») ва «Ираму зот-ул-имод» (Димишқ ё Искандария) низ боқӣ мондаанд. Ӯ дар адабиѐти маҳҷар бо лақаби «Шоири барошуфта» машҳур гардидааст.

Абдулмасеҳ Ҳаддод (1888-1963)

Ӯ соли 1888 дар Сурия таваллуд шуда, соли 1907 ба Нью-Йорк хичрат мекунад ва соли 1912 рӯзномаи «Ас-Соих» («Сайркунанда») -ро таъсис медиҳад ва муаллифи китоби «Ҳикоят-ул-маҳҷар» («Ҳикояти адабии маҳҷар») мебошад. Ӯ соли 1920 мактаби адабии «Робитаи каламӣ»-ро дар Нью-Йорк таъсис медиҳад [150, с. 343].

Мактаби дигаре, ки шоирони араб дар муҳочират таъсис доданд, «Усбат-ул-андалусия» («Иттиҳоди андалусӣ») мебошад.

Мактаби адабии «Ал-Усбат-ул-андалусия» («Иттиҳоди андалусӣ»)

Мактаби адабии мазкур дар соли 1932 таъсис шуда, шоир Мишаил Маълуф муассиси он мебошад. Раиси он дар аввал шоир Қаравӣ буда, сипас шоир Маълуф роҳбарии онро ба уҳда мегирад. Намояндагони ин

мактаби адабӣ Илӛс Фарҳот, Фавзӣ Ал-Маълуф, Риӛз Ал-Маълуф ва Шукруллоҳ Ал-Ҷар мебошанд.

Ин нависандагон макони зиндагии худро дар соҳилҳои дарёи Мадитронаи Шарқӣ ба соҳилҳои Амазон, яъне Бразилия интиҳоб карданд. Мишаил Маълуфи шоир ва бародари шоираш Қайсар Маълуф Фавзӣ, Шафиқ ва Риӛз Маълуф дар пешрафти гурӯҳи адабиёти маҳчари ҷанубӣ ҳиссаи арзанда гузоштаанд. Вазъи иҷтимоии ин гурӯҳ бисёр хуб буд. Минбари адабии ин гурӯҳ маҷаллаи «Ал-Андалус ал-ҷадид» буд. Сардабири он Шукруллоҳ Ал-Ҷар дар тарғибу ташвиқи гурӯҳи ҷанубии адабиёти маҳчар, хусусан бо ҷопи мақолоту ҳикоят ва шеърӣ қисса корҳои шоӛнеро анҷом дод.

Мишаил Маълуф аввалин раиси он, Довуд Шакур ноиб раис, Назир Зайтун муншӣ, Юсуф Буайнӣ хазинадор, Ҷурҷ Ҳасун Маълуф суҳанрон ва Наср Самон, Ҳасани Ғуроб, Юсуф Ғоним, Ҳабиб Масъуд, Искандар Карбӯҷ, Антон Салим ва Шукруллоҳ Ал-Ҷар аъзо аъзои он буданд. Машҳуртарин намунаҳои бахши ҷанубии адабиёти маҳчар «Рубоиёти Фарҳот»-и Илӛс Фарҳот, «Қасидаи Абқар»-и Шафиқ Маълуф ва асари «Ҳиёлот-ваз-заврақул ғиёб»-и Риӛз Маълуф мебошанд [206].

Барои маълум шудани рисолати адабии намояндагони мактаби адабии «Ал- Усбат-ул-андалусия» мухтасаран баъзе маълумоти муҳимро зикр карда мешавад.

Шоир Ал-Қаравӣ (Рашид Ал-Хурӣ) (1887-1984)

Рашид Салим Ал-Хурӣ машҳур ба ал-Қаравӣ соли 1887 дар деҳаи ал-Баробари Сурия ба дунё омада, масеҳимазҳаб мебошад. Ӯ соли 1923 ба Бразилия сафар намуда, дар он ҷо соли 1936 девони ашъори худро бо номи «Ал-Аосир» («Гирдобҳо») ҷоп мекунад. Ҳамчунин ӯ соли 1947 рисолаеро ба табъ мерасонад, ки он аз се қасида таҳти унвони «Ал-Ломият-ус-салоса» («Се қасидаи ломия») иборат мебошад. Соли 1953 девони бузургҳачми ӯ бо номи «Девон-уш-шоир Ал-Қаравӣ» («Девони шоир ал-Қаравӣ») аз ҷоп мебарояд. Шоир Ал-Қаравӣ ҳангоми зиндагияш дар мамлақати Бразилия (1958) ба муддати се сол роҳбари

мактаби адабии «ал-Усбат- ул-андалусия»-ро ба зимма дошт. Баъдан ба Сурия бармегардад ва дар он ҷо вафот мекунад.

Доктор Аҳмад Зақӣ Абушодӣ (1892-1946)

Аҳмад Зақӣ соли 1892 дар шаҳри Қоҳира ба дунё омадааст. Илми тибро дар Англия (Бритониё) омӯхта, соли 1922 аз он ҷо ба зодгоҳаш бармегардад. Ӯ дар навиштанги шеър дар давраи аввали эҷодиёташ ба Халил Мутрон пайравӣ кардааст. Аммо дар ашъори ӯ таъсири андешаҳои донишмандону шоирони англис ба мушоҳида мерасад. Маҷмуаҳои ашъори шоир бо номҳои «Аш-Шафиқ-ул-бакий» («Шомгоҳи гирён»), «Атёф-ур-рабъ» («Хаёлҳои баҳор») ва «Ал-Янбуъ» («Сарчашма») ҷоп шуда, ба алоқамандони шеър дастрас шудааст. Доктор Аҳмад Зақӣ Абушодӣ бунёнгузори «Мадрасаи Апалон» - мактаби шеърии нав буда, бо номи «Апалон» дар нақду шеър маҷаллаи адабиरो ҷоп мекард. Андешаҳои ӯ, ки бештар гароиши ғарбӣ дошт, ба шоирони баъдии худ таъсир гузоштааст.

Мавсуф соли 1946 ба Амрико ҳиҷрат карда, 12-уми апрели соли 1955 дар шаҳри Вашингтон вафот мекунад.

Шақиқ Маълуф (1905-1986)

Қасидаи «Ал-Аҳлом» ё «Омолун ва Амонун» («Орзуҳо»), ки қиссаи хаёлист ва девонҳои «Ли кулли захратин абийрун» («Ҳар як гул дорои нақҳат аст») ва «Мулоҳиммату абқарин» («Рамзи кишвари афсонавӣ») номи Шақиқ Маълуфро дар ҷаҳони арабӣ машҳур карданд. Ӯ шоири бовиқору мутафаккир буда, аз таҳаввули ҷараёнҳои фалсафӣ, ҳикмати ғарбӣ ва равоншиносии муосир огоҳии комил дошт, дар ашъораш бозтоб ёфтаанд [150, с. 346].

Падид омадани адабиёти маҳҷар дар Амрикои Шимолӣ ва Амрикои Лотинӣ ва густариши он дар сарзаминҳои арабӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки шоирону нависандагони ин адабиёти навзӯхур дар шаклгирии ҷараёнҳо ва навъҳои нави адабии арабӣ саҳми бориз гузоштаанд, ки дар сафи пеши онҳо шоири мавриди таҳқиқи мо Илё Абумозӣ қарор дошт.

1.3. Зиндагинома ва мероси адабии Илё Абумозӣ

Илё ибни Зоҳир Абумозӣ соли 1889 дар деҳаи «Ал-Муҳайдиса»-и ноҳияи Бакфиё, ки дар қисмати шимолии Лубнон ҷойгир аст, ба дунё омадааст.

Муҳаққиқони аҳволу осори шоир дар асоси мадракҳои муътамад санаи таваллуди Илё Абумозиро дақиқан соли 1889 муайян кардаанд. Ба ин далел, ки дар бораи шоири мавриди гуфтугӯи мо нахустин маротиба соли 1914 маҷаллаи «ал-Фунун» зиндагинома ва чанд намуна аз ашъори шоирро ҷоп карда, ин санаро ҳамчун соли таваллуди ӯ овардааст. Зеро сардабири ин маҷалла шоири ҳамрӯзгори ӯ Насиб Ариза яке аз аъзои мактаби адабии «Робитаи қаламӣ» ва Илё Абумозиро аз наздик мешинохт. Илова ба ин, чунин таърихро маҷаллаи «Ас-Соих», ки маҷаллаи расмии мактаби адабии «Робитаи қаламӣ» ба шумор мерафт, низ таъйид менамояд.

Илё Абумозӣ дар хонаводаи серфарзанд дида ба ҷаҳон кушод ва дорои ҷаҳор бародар бо номҳои Мурод, Мутро, Тониюс, Иброҳим ва як хоҳар бо номи Авчино буд.

Дар бораи падару модараш маълумоти кофӣ дар даст нест, ҷуз ин ки модараш Салма ном дошта, падараш марди меҳрубон буд, ки бо парвариши кирми абрешим ва дарахти тут зиндагиро таъмин менамуд.

Илё Абумозӣ дар хонаводае таваллуд шуд, ки вазъи иқтисодии зиндагиашон хеле паст буд. Муҳаққиқони аҳволу осори ӯ ишора кардаанд, ки дар айёми кӯдакии ӯ вазъи иқтисодии зиндагии падар паст буд, аз ин рӯ, натавонистааст маълумоти ибтидоиро ба даст оварад.

Аммо ба хондан завқи зиёд дошт ва дар синни ҳафтсолагӣ ҳамарӯза ду километр роҳро пиёда паймуда, ба калисо мерафт ва аз паси тиреза ба дарсҳо гӯш дода, онҳоро аз бар мекард. Ин завқу талоши ӯро муаллим Иброҳим Манзур дида, иҷозат дод, ки дар дарс ба тариқи ройгон ширкат кунад.

Ҳамин тавр, мадрасаи деҳа аввалин маҳалле буд, ки Илё Абумозӣ ба омӯхтани дониш оғоз кард.

Ӯ пас аз муддате бо дастгирии падараш маълумоти муқаддамотиро дар мадрасаи канори калисои «Муҳайдиса» фаро гирифт ва дониш хешро такмил кард. Илё Абумозӣ аз овони кӯдакӣ ба дарсхонӣ алоқаи хосе дошт. Алоқае, ки чун рози пинҳонӣ дар даруну руҳаш нухуфта монд, ки баъдтар дар зиндагии ӯ дурахшид ва то охири умраш боқӣ монд.

Илё Абумозӣ дар деҳае таваллуд шудааст, ки хеле манзараҳои дилфиреб ва обҳои мусаффо дошт. Ин минтақа ба хотири оби пок ва ҳавои софаш машҳур буд. Аммо бо тамоми зебоиҳо макони муносибе барои рафъи эҳтиёҷоти мардум набуд. Зиндагӣ рӯз то рӯз ба сокинони он саҳттар мешуд ва дар ин шароит падари Илё Абумозӣ бо даромади ками худ харчи хонаводаи ҳашт нафараро таъмин карда наметавонист. Ба ҳамин хотир чорае чуз ин надошт, ки писарони худро яке пас аз дигаре ба кишварҳои мухталиф барои кор ба муҳочират бифиристад, то шояд битавонад онҳоро аз факр раҳой бахшад.

Писарони ӯ яке пас аз дигаре ба кишварҳои дигар сафар намуданд. Аммо фақри ин хонавода ҳанӯз аз байн нарафта буд, ки марг чаҳор фарзанди ӯро ба коми худ фурӯ бурд. Тониус расидан баробар дар Миср чон ба чонофарин супорид. Сипас бародарони дигар яке паси дигаре бо ҳар сабаб таслими марг шуданд. Хоҳарашон низ дар соли 1923 аз олам чашм пӯшид. Фақри шадид, марги бародарон ва зулму ситами ҳокимон иродаи Илё Абумозиро қавӣ сохта, чашми ӯро ба ноадолатиҳои замона кушод [172, с 68]. Илё Абумозӣ дар бораи зулм ва ситамкорони он замон, ки ба сафараш ба Миср мучиб шуданд, чунин мурочиат мекунад:

ركبوا إلى العلياء كل سفين	لبنان لا تعذل بنيك إذا هم
خلقوا لصيد اللؤلؤ المكنون	لم يهجرؤك ملالة لكنهم
لا يقنعون من العلى بالدون	لما ولدتهم نسورا حلقوا
ذهبا، فكيف محابس من طين	والنسر لا يرضى السجون و إن تكن

(Тарҷума: эй Лубнон, ҳар замон фарзандонат ба сӯйи бузургӣ ва баландмартабагӣ савор ба ҳар киштие мешаванд, онҳоро сарзаниши накун.

Онҳо туро барои сарзаниши кардан тарк накардаанд, балки онҳо барои сайди марворид дар миёни халқ пинҳон шудаанд.

Ҳангоме ту онҳоро ҳамчун каргас таваллуд кардӣ, онҳо ба парвоз дармеоянд ва чое, ки баланду бузург аст, ба настӣ розӣ намешаванд.

Каргас ба қафас, ҳарчанд ки тиллоӣ ҳам бошад, розӣ намешавад, чӣ бирасад ба қафасҳои гилӣ?

Замин барои ҳашарот аст, ки ба рӯйи он роҳ бираванд, аммо осмон барои бозу шоҳин аст.)

Чунон ки маънии ин абёт далолат дорад, Илё Абумозӣ вазъи номутаносиби кишварашро далели аслии ба муҳочират рафтани ҷавонон медонад ва бар ин бовар аст, ки бо анҷом додани ҳичрат ватанаш ба шараф ва бузургӣ бирасад.

Ҳамин вазъи бади молӣ ва фақри саросарӣ сабаб шуданд, ки Илё Абумозӣ соли 1902 дар синни 11 - солагиаш бо даъвати бародараш Мурод ва амакаш, ки ба фурӯши тамоку машғул буд, барои тиҷорат ба шаҳри Искандарияи Миср раҳсипор шуд.

Илё Абумозӣ тавонист бо фурӯши тамоку дар Миср эҳтиёҷоти молии худро бартараф намояд. Аммо шавқе, ки нисбат ба хондану илмомӯзӣ дошт, дар ботини ӯ рӯз то рӯз афзун мешуд. Бо вучуди он ки, ба тиҷорат машғул буд, вале аз мутолиа даст накашид. Ҳатто дар баробари тиҷораташ бо омӯхтани сарфу наҳв ва дигар илмҳо пардохт ва ба сурудани шеър оғоз намуд.

Дар ин ҳангом Миср яке аз муҳимтарин марказҳои илму адаб ба ҳисоб рафта, бузургтарин донишмандону адибони араб дар он ҷо ҷамъ шуда буданд. Дар Миср Илё Абумозӣ бо Антон Ал-Ҷамил ва Амин Тақиддин, ки маҷаллаи «Аз-Зухр»-ро таъсис дода буданд, вохӯрд. Антон Ал-Ҷамил аз заковат ва истеъдоди ӯ ба тааҷҷуб афтод ва ӯро барои

эҷоди қасида ва нашри он дар маҷаллаи мазкур даъват намуд. Аз ин рӯ, навиштаҳои манзуми ӯ дар маҷаллаи мазкур ба таъб расидаанд.

Таъсири иҷтимоии муҳити шаҳри бандарии Искандарияи Миср, ҳатто дар ашъори нахустини ӯ ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар қасидаи нахустинаш шоири ҷавон арӯсии хонаводаеро ба риштаи тасвир мекашад, иҷборан ҷавондухтареро ба қобили пирамарди мафлуке медароранд.

Илӣ Абумозӣ дар ин қасида зиндагии сангин ва пур аз дарду ранҷи духтарро бо забони шеър баён мекунад, ки чунин тасвирҳо дар шеъри суннатии араб, албатта, нав буд ва муҳимтар аз ҳама, зиндагии воқеии мардумро инъикос мекард. Илӣ Абумозӣ Мисрро низ мисли Лубнон дӯст медошт ва худро дар он бегона намедонист. Ӯ Мисрро ба хоители адабиёти пешқадам ва муҳити зебоаш тоҷи сари Шарқ дониста, ин манзараро дар шеър чунин баён доштааст:

الشرق تاج ومصر منه درّته والشرق جيش و مصر حامل العلم [21, 432]

(Тарҷума: *шарқ ҳамчун тоҷест, ки Миср марвориди он аст, Ва Шарқ ҳамчун артишест, ки Миср парчабардори он мебошад.*)

Миср ҳамчун марвориди Шарқ дар зехни шоир зинда аст ва мояи ифтихори арабҳо мебошад. Вале сарфи назар аз ин, Илӣ Абумозӣ бо уфукҳои нав дар Миср ошно шуд, дар худ ҳамеша эҳсоси ғайри қаноатбахш дошт. Зеро дар он рӯзгор соҳти давлатдорӣ ҳамаи давлатҳои арабӣ яксон буда, соҳти феодалӣ ҳукмрон буд. Аз ин рӯ, мардуми одӣ, ки аксариятро ташкил медоданд, дар ҳолати фақру бенавоӣ қарор доштанд. Ғолибан ин ҳолат ҳамаи зиёӣён, аз ҷумла шоиронро ба ташвиш меовард ва онҳо дар навиштаҳоишон дар бораи noblesse ва мушкилоти мавҷудаи кишвар ишора мекарданд.

Ӯ дар Миср худро ба ҳалқаи озодипарастон зад ва ба ин хотир ба озодиҳои бештар ва муҳити муносибтар эҳтиёҷ дошт. Чунонки дар боло ишора шуд, яке аз омилҳои қасди ҳичрати ӯ ба Миср раҳӣ аз зулм буд, вале пас аз муддате, ки дар Миср зиндагӣ кард, ин ҳадаф ба ҷузъи арзишҳои истиқлолҳои ӯ табдил шуд.

Пас аз муддате Илё Абумозӣ аз сурудани шеър дар заминаи иҷтимоӣ мунсариф шуда, ба мавзуоти сиёсӣ ва миллӣ рӯй овард ва қалами худро баҳри хидмат ба ҷаҳони Араб ва рафъи мушкилоти он сарф намуд. Дар ин ҳангом мисриён аз дасти англисҳо озодӣ мехостанд. Англисҳо ин мочароро бисёр саҳт гирифтанд, чун ҳар нафаре, ки истиқлоли Мисрро мехост, онҳоро ба зиндон меандохтанд. Дар ин миён Илё Абумозӣ ҳам дар қанор набуд ва ба муддати як ҳафта ба зиндон афтод. Ҳангоме ки ба падари Илё Абумозӣ хабар расид, ки писараш вориди масоили сиёсӣ шудааст, бисёр нигарон шуд ва номае ба Мурад, ки аз Лубнон ба Амрико рафта буд, навишт: «Писарам, мол ва ҳадяву кумаке аз ту намехоҳам, бародарат Илёрро назди худ фаро бихон» [116, с. 68].

Илё Абумозӣ бо вучуди алоқаи фаровоне, ки ба Миср дошт, ба хотири масъалаҳои сиёсӣ шикасти тичорие, ки дар Миср бар сараш омад ва ба хотири бетаваҷҷуҳие, ки ба аввалин девонаш шуд ва ҳамчунин барои расидан ба як ҷойгоҳи адабии воло, ки дар радифи аввалин ормонҳояш қарор дошт, тасмим гирифт ба Амрико сафар кунад. Зеро дар он замон овозаи шуҳрати ин кишвар аз назари адабиёт ва озодӣ ба гӯши ҷаҳониён расида буд. Аз ин ҷиҳат, ӯ маҷбур шуд барои омода кардани мадорики сафар чанд бор ба Лубнон биравад. Дар он замон муҳочират аз Лубнон ба Миср нисбат ба дигар кишварҳо осонтар буд. Чун ҳукумати усмонӣ муҳочират ба Фарбро манъ карда буд, иҷозати баромадан ба муҳочиронро намедод, онҳо барои дарёфти равониди муҳочират ночор буданд, ки аввал ба Миср, сипас ба Амрико ҳиҷрат намоянд. Илё Абумозӣ низ барои гирифтани мадорики лозима ба ватан баргашт. Аммо чун зулму ноамнӣ дар Лубнон ҳукмфармо буд ва хатари гуруснагӣ мардумро таҳдид мекард, беш аз се моҳ натавонист дар он ҷо бимонад. Дар ин замина ӯ қасидаи «Алвидоъ»-ро барои тарки Ватан бар зидди ҳукумати усмонӣ суруд. Ин қасида бо ин матлаъ оғоз мешавад:

أزف الرحيل و حان أن تتفرقا فإلى اللقاء يا صاحبي إلى اللقاء [116, 291]

(Тарҷума: *вақти сафар фаро расидааст, пас Худо ҳофиз, эй дӯстони ман, Худо ҳофиз.*)

Илѐ Абумозӣ низ ба мисли дигар равшанфикрон аз таъқиби ҳукуматдорон дар амон намонда, маҷбур шуд, ки Мисрро дар соли 1912, дар ҳоле ки 22 сола буд, тарк гуфта ба Амрико ҳичрат намояд. Сароғоз дар шаҳри Синсинати штати Агаё ба муддати чор сол зиндагӣ карда, ҳамроҳи бародараш Бакр Мурод ба тиҷорат машғул шуд. Баъд аз он ба Нью-Йорк ва Бруклин кӯч баста, дар таъсиси мактаби адабии «Робитаи қаламӣ» дар Амрико бо Ҷуброн Халил Ҷуброн ва Михаил Нуайма саҳми худро гузошт.

Оғози фаъолияти адабӣ ва фарҳангии Илѐ Абумозӣ дар Нью-Йорк рӯзноманигорӣ буд. Сипас бо пешниҳоди ҷавонони фаластинӣ дар «Ал-Маҷаллат-ул-арабият» ба кор даъват шуда, сардабири ин маҷалла ба зиммаи ӯ воғузир гардид. Пас аз муддате ба маҷаллаи «Ал-Фатот» пайваст. Дар соли 1918 ҳамкорӣ бо рӯзномаи «Миръот-ул-Ғарб»-ро пазируфт. Ӯ дар соли 1920 ба анҷумани «Робитаи қаламӣ», ки бо роҳбарии Ҷуброн Халил Ҷуброн, Михаил Нуайма ва Насиб Ариза ташкил шуда буд, пайваст. Илѐ Абумозӣ дар фаъолияти ин анҷуман нақши муҳим дошт. Инчунин, дар баробари дигар аъзои ин гурӯҳ бо қиддият барои беҳбуди забони арабӣ талош кард. Дар ин миён риштаҳои дӯстии байни Начиб Диёб ва Илѐ Абумозӣ мустаҳкам шуд ва ӯ соли 1921 бо духтари бузурги ӯ Дурратӣ издивоҷ кард. Илѐ Абумозӣ умедвор буд, ки баъд аз ин пайванди хешутаборӣ идораи бахше аз рӯзнома ба дӯши ӯ супурда мешавад, аммо пас аз марги модари Дурратӣ падараш Начиб пас аз чанд моҳ бо Анчилина издивоҷ кард, ки ин кор боиси бетаваҷҷуҳии Начиб нисбат ба Илѐ Абумозӣ шуд. Зеро Анчилина дилу руҳи ӯро мафтун карда буд, ки Начиб фарзандони худро, аз ҷумла Дурратӣ ва ҳамсарашро фаромӯш кард. Пас аз ин, гарчанде Илѐ Абумозӣ дар ин рӯзнома ба фаъолияти худ идома дод, аммо ин андешаро дар сар мебарварид, ки худ нашрияеро таъсис диҳад. Саранҷом, пас аз 10 соли кор дар рӯзномаи «Миръот-ул-Ғарб» онро тарк кард ва дар соли 1929 маҷаллаи «Ас-Самир»-ро мустақилона таъсис дод. Ин маҷалла дар як моҳ ду бор ба ҷоп мерасид.

Ҳамин тавр, Илё Абумозӣ интишори «Ас-Самир»-ро то соли 1934 идома дода, онро аз маҷалла ба сурати рӯзнома даровард ва то замони маргаш интишори он рӯзнома идома ёфт. Ӯ дар ин рӯзнома мавзуотеро, ки дар зеҳнаш давр мезаданд ва шеърхое, ки дар қалбаш метапиданд, хусусан, масъалаҳои марбут ба ватанро бо таваҷҷуҳ ба мавқеиятҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии он замон мунташир месохт.

Марги падар дар соли 1931 Илё Абумозиро дар андуху мотам фурӯ бурд ва пас аз шунидани хабари марги модар ғаму фироқашро дучанд намуд. Ҳанӯз шиддати андӯҳи фироқи он кам нашуда буд, ки хабари вафоти дӯсти азизаш Ҷуброн Халил Ҷубронро низ дарёфт кард [116, с. 26-27]. Илё Абумозӣ пас аз мушкилоти зиёде ва ҳодисахое, ки паёпай дар сарзаминҳои арабӣ рух медод, дилсард шуд. Аз ин рӯ, ба дунболи беморие, ки гиребонашро гирифт, маҷбур шуд кор дар маҷаллаи «Ас-Самир»-ро раҳо кунад, аммо дӯстонаш ӯро ба таҳаммули мушкилот ташвиқ карданд, то ки бори дигар ба кор машғул гардад. Онҳо ба муносибати 25-умин солгарди таъсиси «Ас-Самир» дар соли 1955 чашне барпо карданд. Илё Абумозӣ ба ҳамин муносибат қасидае бо ин матлаъ суруд, ки бозгӯкунандаи ҳолати руҳии ӯст:

تلك السنون الغاربات ورائي سفر كتبت حروفه بدمائي [114, 53-54]

(Тарҷума: *он солҳое, ки пушти сари ман гузафт, ҳамчун китоби бузургест, ки ҳарфҳояшро бо хунам навиштам.*)

Илё Абумозӣ дар охири соли 1948 бо даъвати ҳукумати Лубнон барои иштирок дар симпозиуми Юнеско ба кишвари худ бозгашт ва аз сӯйи маҳфилҳои фарҳангии адабӣ бисёр мавриди эҳтиром қарор гирифт. Инчунин, аз зодгоҳаш - деҳаи Муҳайдаса дидан кард ва мардуми деҳа дар мадрасаи ибтидоие, ки дар он ҷо таҳсил карда буд, ҷаласаи бошукӯҳеро баргузор карданд. Илё Абумозӣ ҳангоми дидор аз Лубнон даъватномае аз сӯйи ҳукумати Сурия дарёфт намуда, ба ин даъват посухи мусбат дод. Ҳангоми вурӯд ба Сурия маҷлиси бузургдошту бошукӯҳе барои ӯ тартиб дода шуда буд, ҳатто радиои марказии Сурия ҷараёни ин чашнро мустақим пахш кард.

Дар ин чаласа Раиси ҷумҳури Сурия Шукрӣ Ал-Қувватлӣ ширкат карда, соҳибҷашнро табрик гуфта, дар поёни суханаш Илё Абумозиро бо ордени «Нишони лаёқат» қадрдонӣ кард. Баъдан ба Нью-Йорк баргашт ва то охири умр ба кори рӯзноманигорӣ идома дод. Илё Абумозӣ аз ҳамсари худ Дурратӣ соҳиби се писар бо номҳои Ричард, Эдвард ва Роберт шуд. Дар соли 1951 дар маросими издивоҷи писари бузурги худ Ричард бо духтари амрикоӣ, ки Мори Луиз ном дошт, ба забони англисӣ ба нақл аз як ҳақим чунин гуфт: «Ҳар шахс дар тӯли ҳаёт бояд се чиз аз худ боқӣ гузорад: 1) китобе таълиф кунад; 2) дарахте шинонад; 3) фарзанде ба вучуд оварад. Китоб барои он ки илму маърифат дар дунё боқӣ бимонад. Дарахт барои ин ки зиндагӣ чараён дошта бошад. Фарзанд ба далели ин ки башарият побарҷо бимонад» [116, с. 53-54].

Илё Абумозӣ 20-уми ноябри соли 1957 дар синни 65-солагӣ бар асари сактаи дил дунёро падруд гуфт, вале номи ӯ то кунун зинда аст.

Пас аз вафоти шоир барои гиромидошти ӯ дар кишварҳои гуногун чаласаҳои бузургдошт барпо шуд. Дар Донишгоҳи амрикоии Бейрути Лубнон барои пос доштани хоҳири ӯ маросиме баргузор шуд, ки дар он донишмандоне чун Чурҷӣ Сайдах ва Нозук Ал-Малоика дар бораи фаъолияти адабии Илё Абумозӣ сухан гуфтанд. Дар Димишқ низ шоирон ва нависандагони бисёре, аз ҷумла Имҷад Тароблусӣ ва Салим Ҳайдар ва дигарон маросими ёдбудро барпо намуданд. Ҳамчунин, мардуми Лубнон яке аз хиёбонҳои Бейрутро барои дар хотираҳо зинда нигоҳ доштан ба номи Илё Абумозӣ гузоштанд.

а) мероси адабии Илё Абумозӣ

Бо итминон метавон гуфт, ки Илё Абумозӣ яке аз машхуртарин шоирони мактаби адабии «Маҳҷар» дар ибтидои қарни бистум ба ҳисоб меравад. Эҷодиёти Илё Абумозӣ паҳлуҳои гуногуни ҳаётро фаро гирифта, қисмати аъзами мероси адабии шоир дар васфи Ватан, Модар, дӯст доштани сарзаминҳои ниёгон ва фалсафаи ҳаёт мебошад. Илова ба ин, дар робита ба қазияи Фаластин ашъори ҷонгудоze сурудааст.

Агар марҳалаҳои мавзуии эҷодиёти Илём Абумозиро тасниф карда, ба марҳалаҳо чудо кунем, се омили муҳим ба мушоҳида мерасад. Дар ашъори солҳои гуногуни шоир нахустин мавзӯе, ки хонандаро ба худ ҷалб мекунад, ин дурӣ аз ёру диёр мебошад. Шоир дар ғарибӣ ба зудӣ эҳсос мекунад, ки на танҳо аз падару модар, бародарон, балки аз ёру дӯстоне, ки бо онҳо иртибот дошт ва бахше аз зиндагии хусусияшро ташкил медиҳад, дур афтадааст. Ин дурии замони ва худудиро шоир ҳар вақт ки мувофиқ омад, дар шеъраш зикр кардааст. Ин чунин маънии дорад, ки ӯ ҳеч гоҳ аз Ватан канда нашуда, манзараҳои зебои он дар зеҳни шоир зинда ва муҳимтар аз ҳама, онҳоро бо забони шеър тасвир карда, ба сахнаи адабиёт ворид месозад.

Нобасомониҳои рӯзгор, мушкилоти ҷомеа, пасрафти иқтисодиёти Лубнон, зулму ситами ҳокимон, ҷақру нодорӣ ва марғу мири мардум бо сабабҳои гуногун диққати шоирро ба масъалаҳои иҷтимоӣ ҷалб кард ва Илём Абумозӣ саъй ба он дошта, ки бо мардум ҳамовоз бошад ва садои қалби мардумро бо шеър адо намояд. Шеъри иҷтимоӣ шеъри дард аст, хусусан агар дар он барои ислоҳи мушкилоти ҷомеа хитоб ё даъвате вучуд дошта бошад, ҳокимони давр безобита мешаванд ва талош мекунанд, ки пеш аз ҳама садои шоирро сарқӯб намоянд, то ин гуна эътирозот ба ҷунбишҳои бузурги мардумӣ табдил наёбад ва ҳукумат аз даст наравад. Шеъри Илём Абумозӣ имрӯз ҳам ҳолати баъзе кишварҳои арабӣ, аз ҷумла Фаластин, Лубнон ва Сурияро инъикос менамояд.

Марҳалаи сеюм ва ҳалқунандаи эҷодиёти шоирро метавон пайванди маънавӣ ба анҷумани адабии «Маҳҷар» ва «Робитаи қаламӣ» маънедод кард. Илём Абумозӣ бо чехраҳои машҳури адабии «Маҳҷар», монанди Михаил Нуайма, Ҷуброн Халил Ҷуброн, Абдулмасеҳ Ҳаддод ва дигарон шинос шуда, бо онҳо натавонӣ дӯсту бародар шуд, балки дар масоили истиқлолталабӣ ва озодихоӣ ҳамсаф, ҳамраъӣи онҳо гардид.

Аммо таъсири мактаби адабии «Робитаи қаламӣ» бештар дар он зоҳир мегардад, ки шеъри ӯ бештар гароиши романтикӣ касб кард.

Вале доктор Афиф Ноёуф Ҳотум муътақид аст, ки таъсири «Робитаи каламӣ» дар ашъори Илё Абумозӣ ҷузъист, муҳимтар аз ҳама, омиле буда, ки ӯро ба сӯи навгароӣ равона кардааст.

Маҳз робита ба ҳамин маҳофили адабӣ ӯро аз суннатгароӣ ва тақлид ба гузаштагон раҳо кард ва лавозими мусоидеро барои гуфтани сухани нав муҳайё намуд.

Девонҳои шоир хазинаи бузурги афкораш аст, ки марҳалаҳои зиёди зиндагиро дар онҳо метавон дарёфт, хусусан сухани рӯз гуфтан ва дар таҳаввули замони худ иштирок кардан вазифаи шеър дар авоили қарни ХХ буд. Ин рисолати маънавӣ, ҳунари ва шеърро Илё Абумозӣ муваффақона анҷом додааст.

Рустои Муҳайдаса ба намоди шеър табдил ёфта, ҳар араб ҳамчун зодгоҳи шоир муаррифӣ намояд. Табиати зинда, оби равон ва талу тепаҳои сарсабз дар сарзаминҳои арабӣ ниҳоят кам мебошад. Маҳз ҳамин зебоӣҳо ӯро ба вачд оварда, мафтуну мачзуби худ карда, ӯ номҳои девони ашъорашро ба тағйир ёфтани табиати зодгоҳаш марбут дониста, онҳоро чунин номгузорӣ карда буд: «Ал-Ҷадовил» («Буттазорҳо»), «Ал-Ҳамоил» («Бешазорҳо»), «Ат-Тибру ва ат-туроб» («Тилло ва хок») [172, с. 34 - 44].

Нахустин шуълаи шоирӣ, ки дар ботини ӯ афрӯхта шуд, албатта, дар таъсири муҳити адабии Миср ба мушоҳида мерасад.

Зухайр Мирзо дар рисолаи «Илё Абумозӣ шеър-ул-маҳҷар-ил-акбар» дар масъалаи ба китобхонӣ шавқи зиёд доштани шоирро чунин тасвир мекунад, ки ҷолиб аст: «Ишқу шавқи Илё Абумозӣ нисбат ба хондан вирди забони мардум гардида буд. Дар мағозае, ки Илё Абумозӣ кор мекард, зиёд иттифоқ рух меод, ки ӯ ончунон саргарми хондан буд, ки ҳатто аз дуздии чизҳои мағоза хабардор намешуд. Баҳрагирӣ аз сарчашмаҳои динӣ, бахусус аз Калимуллоҳ дар ашъори вай ба мушоҳида мерасад. Барои намуна, бархе қасидаҳои худро чунин ном гузоштааст: «Илаллоҳи рочиун», «Кулу вашрабу», ки аз оёти Қуръони карим сарчашма мегиранд [21, с. 31-32].

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки Илё Абумозӣ ба шеъри классикии араб таваҷҷуҳи зиёд дошт ва хамирмоёи шеъраш аз он маншаъ мегирад. Аз ҷумла, ӯ аз шоирони барҷастаи асри аббосӣ, ба мисли Абунувос, Бухтурӣ, Абулғало Ал-Маъаррӣ таъсир пазируфта, дар сурудани ашъори худ низ ба бархе аз шоирони форсизабон, чун Умари Хайём ва Мавлавӣ Ҷалолуддини Балхӣ таваҷҷуҳ доштааст.

Илё Абумозӣ дар тӯли умри худ осори гаронбаҳо ба ёдгор гузоштааст. Ӯ аз овони навҷавонӣ ба сурудани шеър пардохта, то вопасин рӯзҳои ҳаёташ аз он канда нашудааст. Рӯзноманигорӣ гувоҳи фаъолияти пурсамари ӯ мебошад.

Нахустин маҷмуаи ӯ бо номи «Тазкор ал-мозӣ» («Ёддоштҳо») соли 1911 дар синни бистсолагиаш дар ҷопхонаи «Матбаъ-ул-Мисрия» ҷоп шуд.

Ин маҷмуа аз 55 қасида иборат буда, 85 саҳифа дорад. Шоир он девонро ба мардуми Миср бахшидааст [179, с. 18]. Мавзуоти муҳимтарини ин девон мубориза бар зидди зулм, истиқлолхоҳӣ, инъикоси масоили иҷтимоӣ ва баланд бардоштани мавқеи зан дар ҷомеа мебошад.

Ин девон фарогири нахустин таҷрибаҳои зиндагии Илё Абумозӣ ва воқеаҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва фарҳангии он замон аст. Сабки он миёна буда, аз сабки қадим сарчашма гирифта, ба сабки ҷадид гароиши бештар дорад. Хусусан, тақлиди ӯ аз шоироне чун Шавқӣ, Ҳофиз Иброҳим, Борудӣ ва Сабрӣ далолат ба он дорад, ки шоир аз нахустин қадамҳои шоирӣ мехоҳад сухани фардии худро дошта бошад.

Ин тақлид ба шеваҳои гуногуне сурат гирифтааст. Аммо фарқи Илё Абумозӣ аз он шоирон дар ин аст, ки ӯ ин корро ба тоза шуруъ карда, ҳанӯз дар марҳилаҳои аввалияи он қарор дошт.

Ба девони мазкур кам ҳам бошад, мунаққидон нақд навиштанд, вале бештари онҳо дар мавриди заъфу норасоӣҳои он маҷмуа буд. Норасоӣҳои луғавӣ ва маъноӣ, ки дар шеъри Абумозии ҷавон ба назар мерасид, аз ҷониби мунаққидони адабӣ мавриди интиқоди сахт қарор

гирифт. Дар бораи муваффақиятҳои он касе лаб накушуд ва ин бетаваҷҷуҳӣ хотири шоирро ошуфта кард.

Албатта, ин интиқодҳоро дар чопи ашъори минбаъдаш ба назар гирифт. Ин марҳилаи зиндагӣ барои Илё Абумозӣ роҳи адабии наvero кушод. Ӯ натавонист дар давоми ин даврон бо анҷуманҳои гуногун ошно шавад ва ба пешрафт ноил гардад, то ҳадде ки ба пухтагию густариши уфуқҳои ҳаёл бирасад, ки назариёти умумиро дар ҳақиқи зиндагӣ ва зебоииҳои он баён кунад.

Девони дигари худро шоир, ҳангоме ки бо Ҷуброн Халил Ҷуброн риштаи дӯстӣ барқарор кард, тавин намуд ва бо кумаки ӯ қисмати дуҷуми девонашро, ки «Девон аҷ-ҷуз-ус-сонӣ» («Девони ҷузъи дуюм») ном дорад, пас аз ҳашт соли дар Амрико зистанаш соли 1919 ба таърифи расонд. Ин девон 79 қасида дошта, аз 2821 байт иборат аст. Дар ин девон Илё Абумозӣ то ҷое тавонист бо услубҳои қадима мавзӯту масоили нави иҷтимоиро дар ашъораш гунҷонад. Ин девон ба ин далел машҳур шуд, ки шоир Ҷуброн Халил Ҷуброн баъди тавачҷуҳ ба ин девон ба шоир будани Илё Абумозӣ иқрор шуд. Ҷуброн Халил Ҷуброн дар муқаддимаи ин девон аз ҷумла менависад: «Шеър отифаест, ки ба сӯйи маконҳои дуру ношно парвоз карда ва онро ба наздику ошно менамоёнад. Андешаест, ки ба асрори ботинӣ ва ноғуфтаҳои вучуд даст меёзад ва онро ҳувайдою равшан мекунад. Аммо шоир мавҷуди шигифтест, ки дорои чашми сеюм мебошад ва он чашм дидаи маънавӣ аст. Дар табиат ҳақиқатро мебинад, ки аз чашми зоҳирбинон пинҳон аст ва дорои шунавоии ниҳонест, ки эҳсоси асрори рӯзро мешунавад, ки дигар афрод ба дарки он қодир нестанд. Шоир парандаи ғарибест, ки ба фарози марғзорҳо озод парвоз мекунад ва танҳо, ҳангоме ки зодгоҳашро мебинад, аз осмон ба замин нишаста, дар сукути он суруди ғамангезе месарояд. Илё Абумозӣ шоирест, ки дар девони вай нардбонҳоест, ки бо онҳо миёни аёну ниҳон боло меравад ва ресмонҳое дорад, ки чилваҳои ошқори зиндагиро ба розу рамзҳои пинҳони он пайванд медиҳад. Ашъори ӯ монанди ҷомҳои саршор аз бодаи ишқанд, ки лабҳои ташнаи

замонаро сероб мекунад. Вагарна Худои башар рӯй мегардонд ва дигарбора тӯфоне чун тӯфони Нух барпо мекард» [21, с. 93-96]. Ин арзёбии воқеии ашъори шоир буд, ки дубора илҳоми ӯро саршор кард ва ба гуфтани шеърҳои нав таҳрик дод.

Девони сеюми ӯ «Ал-Ҷадовил» («Буттазорҳо») ном дошта, аз 66 қасида иборат аст. Он соли 1927 нашр шуд. Ин девон дар кишварҳои арабӣ мавриди тавачҷуҳи қарор гирифт. Аз ҷумла, Исо Анварӣ дар мавриди он чунин навишта: «Ал-Ҷадовил» шомили қасидаҳои зебоест, ки беҳтарин ашъори асри мост ва ба сабаби доштани мусиқии дилнишин дар навъи худ мумтоз аст..» [141, с. 31].

Аз сӯйи дигар, Тоҳо Ҳусайн дар «Ҳадис-ул-арбаъ» шеъри Илё Абумозиро чунин нақд мекунад: «Гумон намекунем, ки забони шоирии ӯ заъфе дарбар дошта бошад, вале гоҳе бар он пӯшише меафтад, ки шакку шубҳабарангезиро эҷод мекунад» [173, с. 347]. Илова ба ин, ӯ мегӯяд, ки шеъри Илё Абумозӣ гоҳе аз иштибоҳу ғалатҳо ори набудааст. Барои мисол дар қасидаи зер, ки дар девони «Ал-Ҷадовил» ба чоп расидааст, қофияе аз он дорои иштибоҳ аст:

حقير فاصل تيتها و عَرَبْدُ [179, 33] نسي الطين ساعةً أنه طينٌ

(Тарҷума: *хок лаҳзае фаромӯш кард, ки хоки ҳақиру ночизест, пас магрур шуд ва арбада кашид..*)

Дар ин ҷо ҳарфи (د) дар калимаи «عَرَبْدُ» («арбад») бечихат сокин шудааст, аммо дар айни ҳол Тоҳо Ҳусайн бар ин назар аст, ки Илё Абумозӣ воқеан шоири бузург аст, ӯ дорои зеҳни пурбор, диди нофиз, қалби пок ва фаҳму дарки волост. Ин маҷмуа шеърҳои дорад, ки дар онҳо ҳамвора асолат, қувват ва зебоиҳо бештар ба мушоҳида мерасанд.

Қасидаҳои «Ал-Улиқату», «Ана», «Ал-Ятим», «Ал-Каманча», «Ал-Маса», «Фй-л-қафаз», «Ат-Тин», «Таоло», «Ас-Сичнияту» ва «Талосим» ба шоир шухрати беандоза овардаанд. Аз ҷумла, дар қасидаи «Таоло» чунин абётест, ки дорои эҳсоси шоирона ва ташбеҳоти латиф аст:

تعالى نطلق الروحين من سجن التقاليد
فهذى زهرة الوادى تذيع العطر في الوادى
و هذا الطير تياه فخور بالأغارب

فمن ذا عَنف الزهرة أو من بوح الشادى؟ [179, 34]

(Тарҷума: *биё, то руҳамонро аз зиндони одоту русум раҳо созем,*

Ин гули дара аст, ки атр пароканда мекунад.

Ва ин парандаи мағрурест, ки бо лаҳни ҷозобаи менозад,

Чӣ касе он гулро то кунун сарзаниш кардааст ё ин парандаи шодро танбеҳ намудааст?.)

Девони ҷаҳоруми ӯ бо унвони «Ал-Ҳамоил» («Буттазорҳо») соли 1920 дар Нью-Йорк ба таъб мерасад. Он дорои 57 қасида ва аз 191 саҳифа иборат аст. Мавзуи асосии онро иртиботи инсон бо табиат ташкил медиҳад.

«Тибр ва туроб» («Тилло ва хок») номи девони панҷум буда, 59 қасида дорад. Он соли 1960, баъди вафоти шоир бо мусоидати писаронаш нашр шудааст. Маъруфтгарин девони Илё Абумозӣ ҳамин «Тибр ва туроб» махсуб меёбад, зеро дар фосилаи солҳои 1960 то 1970 панҷ маротиба чоп шудааст [179, с. 38-55]. Дар девони охири ҳаёти худ шоир ба масоили мазҳабӣ бештар дахл кардааст. Илова ба ин, дар он мавзуи меҳанпарастӣ ва ватандӯстӣ мақоми шомих дорад.

Дар ҳаёти адабии шоир Илё Абумозӣ маҷаллаи «Ас-Самир», ки бунёдгузориаш худи ӯ мебошад, нақши калидӣ дорад, он аз соли 1929 то замони ҷавташ (соли 1957) нашр шуд. Шоири лубнонӣ тавассути он дар таблиғу ташвиқи адабиёти «Маҳҷар» ҳадамоти барҷастаро анҷом додааст. Ӯ талош карда, ки адибони муҳочирро, на танҳо ба қитъаи Амрико, балки сарзаминҳои арабӣ муаррифӣ кунад ва, албатта, ба ин муваффақ шуд.

1.4. Мавзуъҳои асосии ашъори шоир ва мавқеи андешаҳои иҷтимоӣ дар он

Эҷодиёти Илё Абумозӣ паҳлуҳои гуногуни ҳаётро дар бар гирифта, онро адибону муҳаққиқон ба ҳафт қисмат ҷудо кардаанд: ватандӯстӣ; тавачҷуҳ ба сарзамини араб (хусусан, ба Фаластин); озодихоҳӣ; мубориза бар зидди зулму ситам; хушбинӣ ва орзую умеди нек ба зиндагонӣ; пуштибонӣ аз ҳуқуқҳои мардум, хусусан мардуми араб ва гароиш ба масъалаҳои иҷтимоӣ.

Барои ошноии бештар аз рӯйи таснифоти боло баъзе мавзуъҳои ашъори шоирро тавзеҳ медиҳем.

а) ватандӯстӣ

Ватандӯстӣ рисолати имонии ҳар як фарди соҳибмаърифат аст. Яке мавзуъҳои асосии ашъори шоирон ватанпарастӣ мебошад, ки ашъори мавриди таҳқиқи мо низ аз он истисно нест. Муҳаққиқи муосири араб Козим Ҳотит дар ин маврид навиштааст: «Абумозӣ шахси бофарҳанг ва худомӯз ва бисёр бонишот буд, ӯ ғурури миллӣ дошт ва Лубнонро бо тамоми ҳастияш дӯст медошт, фарди ҷомеагаро, инсондӯст ва хайрхоҳи мардум буд» [143, с. 29].

Илё Абумозӣ мисли ҳар шоири ватандӯст хидмати Ватанро барои ҳар як фарди миллат муқаддасу муҳим меҳисобад, зеро шоир шефтаи сарзамини аҷдодияш Лубнон буд. Шоир асоси самти кори худро мубориза бар зидди ҷаҳлу нодонӣ ва бемориҳои фарҳангӣ, ба мисли хурофотпарастӣ ва тақлиди суннатҳои гузашта қарор додааст. Ӯ аз нахустин шоирони муосири араб буд, ки дар мубориза бо зулму ситами ҳукумати усмонӣ дар «Тазкор ал-мозӣ» (Ёддоштҳо) ашъори ватандӯстона суруд.

Ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ишқ ба сарзамини модарӣ аз мавзуоти нави шеъри арабӣ мебошад, ки дар шеъри қадими арабӣ камтар дида мешавад, вале шоирони авоили қарни XX, аз ҷумла дар шеъри Илё Абумозӣ нақши муҳим дорад. Ӯ нисбат ба сарзамини

ачдодияш меҳри беандоза дошта, ишқи ватан масдари ашъори шоир хастанд.

Илё Абумозӣ хидмат ба ватанро вазифаи муқаддаси ҳар шахс медонад ва дар шеърҳояш ба беҳтарин шеваҳо ватанаширо васф мекунад:

أيارُ مذكورٌ بحسنِ صنيعِهِ ولئن تولّى وانقضي أيارُ
فاخدم بلادك مثل (موسي كاظم) تُبغ عليك ثناءها الأمصاُرُ
إنّ السنينَ كثيرها كقليلها إن لم تزن صَفْحاً تَهَا الأثارُ [62, 205]

(Тарҷума: моҳи май бо зебоию хайру эҳсонаш вирди забонҳост, агар чӣ анҷом ёфта сипарӣ шавад.

Ба кишварат монанди Мусо Козим хидмат намо, то тамоми шахрҳо васфу санои ту гӯяд.

Байни тӯлонӣ будан ё набудани солҳо фарқе нест, агар осорҳо саҳифаҳои онро зиннат набахшанд.)

Хусусиятҳои ашъори Абумозӣ дар он аст, ки дар шеърҳояш нисбат ба ҷавонони ватан тавачҷуҳи хосса зоҳир намудааст, ки абёти зерини шоир инъикосгари гуфтаҳои мазкур мебошанд.

فاصرف عنانك في الشبا إلى العلى بُردُ الشبيبةِ كالجمالِ مُعارُ
لاتقعدنَّ عن الجهادِ إلى غدٍ فلقد يجيءُ غدٌ و أنت غبارُ
ماذا يفيدك أن يكون لك الثرى ولغيرك الأصالُ والأسحارُ [13, 20]

(Тарҷума: баҳри расидан ба баландиҳо дар ҷавониат ҷидду ҷаҳд намо, чун рӯзҳои ҷавонӣ монанди зебоӣ ганиматанд.

Саъю кӯшиширо ба фардо магузор, чун фардо ҳам меояд, аммо ту чангу губор гаштаӣ.)

Абумозӣ дар абёти зерин ишора мекунад, ки ҳимояи хоки Ватан на аз ҷониби шахсият, балки аз ҷониби Офаридгор аст, зеро ақидае дар ҷомеа паҳн гардида буд, ки хоки Ватан аз ҷониби фарангиҳо ҳимоя магардад:

قل لئلى رفعوا التّخومَ لأرضِهِ ضيّقتم الدنيا علي أهليهِ
ولمن يقولونَ الفرنجَ حماتُهُ اللهُ قبلَ سيوفِهِم حامِيهِ [13, 207]

(Тарҷума: *бигӯ, ба онҳое, ки марзҳоро аз они худ кардаанд, дунёро ба бошиандагонаш танг гардондаанд.*

Касоне мегӯянд, ки фаронсавиҳо ҳомии онҳо ҳастанд. Худованд пеш аз онҳо ҳомиашон буд.)

Тараннуми Ватан, меҳру муҳаббат нисбат ба сарзамини аҷдодӣ, ҳифзу ҳимояи он дар байни дурдонаҳои назмии шоир мақоми вижа дорад.

б) муҳаббат ба сарзаминҳои араб

Ишқ ба сарзаминҳои арабӣ ба шоире чун Илё Абумозӣ хос аст. Барои шоир ҳамаи сарзаминҳои арабӣ яксон буда, ватани умумӣ ба шумор меравад. Ҳарчанд ватани ӯ Лубнон аст, ки маҳалли зодгоҳи ӯст ва баъд аз он дар сарзаминҳои Шарқ ва Ғарб умр ба сар бурдааст, вале дар шеърҳои худ муҳаббати ватани аҷдодӣ дар дили ӯ ҷӯш мезанад. Илё Абумозӣ ба Фаластин ҳамчун намунаи устувории муқовимат нигоҳи хос дошта, ҳамеша аз онҳо ҳимоят мекунад. Шоир дар яке аз қасидаҳои бо унвони «Таҳийат-уш-Шом» манзараҳои зебои ҳайратовари Шом, дорони фарҳанги амиқ будани ин сарзамин ва мубориза алайҳи зулму истисморгаронро дар омезиш бо ҳам тасвир намудааст:

حَيِّ الشَّامَ مَهْنَدًا وَكِتَابًا وَالغُوطَةَ الْخَضْرَاءَ وَالْمَحْرَابَا [13,134]

(Тарҷума: *диёри Шом бо шамшеру китоб, Ғутаи¹ сарсабзашу меҳроби илмаш зинда аст.*)

Масъалаи Фаластин ва дифоъ аз ҳуқуқҳои мардуми ситамдидаи он аз мавзуоти хоси ашъори Илё Абумозӣ ба шумор меравад. Ҳарчанд шоирони зиёде дар бораи Фаластин сурудаҳое доранд, вале ашъори шоири мавриди назари мо бо эҳсоси ватандӯстона дарду ғам ва андуҳу мусибати мардуми Фаластинро ба риштаи тасвир кашида, нисбат ба кавми ишғолгарону ситампешагони душман ғазаби хешро ошкоро баён доштааст. Абумозӣ дар қасидааш «Ҳамоил» Фаластинро ҳамон гунае тасвир мекунад, ки гӯё хобро ба чашмаш ӯ ҳаром кардааст ва ранҷҳои

¹ Номи шаҳр

мардуми Фаластинро шамшери тезе медонад, ки ҳамарӯза ба қалбу баданаш мехалад. Чунонки:

فَخَطَبُ فَلَاسْطِينَ خَطْبُ الْعَلِيِّ وما كان رزءُ الغلى هيناً
سَهْرنا له فكأنَّ السيفَ تحزُّ بأكبادنا ههنا [22, 528]

(Тарҷума: ранҷу мусибати фаровон сарзамини бузургу гуворо ва тавонои Фаластинро ба доми худ рабудаст,

Аз гами ӯ пайваста бедорем, зеро шамшерҳо ҳар рӯз чашму ҷонҳоро ҳадафи худ қарор медиҳанд.)

Шоир бо эҳтирос ва ҳарорати хос ғаму андуҳи мардуми араби Фаластинро андуҳи ҳама башарият медонад ва мушкили давлати Фаластинро аз ҷумлаи мушкилоти бузурги инсонӣ мешуморад. Душманон хобро аз дидагони диёри пур аз сулҳу сафои Фаластин рабуданд. Онҳо қасди ба салиб кашидани Фаластинро доранд, аммо Фаластин ба ҳеч, вачҳ ба онҳо гардан ҳам нахоҳад кард. Дар идома шоир ба душман мегӯяд: «Миллати Фаластин чӣ гуноҳе кардаанд, ки ҳама ба онҳо азият ва озор мерасонад? Танҳо гуноҳашон ин аст, ки ба шумо мегӯянд, ки хонаи моро ғасб накунад, ин ҷо сарзамини шумо набуду нест. Агар аз ишғоли худ даст барнадоред, сарзаминеро, ки ватани мост, қабри шумо қарор медиҳем ва Абумозӣ тасмим гирифтааст, ки ибрази дӯстӣ нисбат ба Фаластинро дар суханаш гоҳ-гоҳе ёд кунад. Ниҳоят бар муборизаи ҷиддӣ барои наҷоти Фаластин таъкид менамояд:

فليست فلسطين أرضاً مشاعاً فتعطى لمن شاء أن يسكنها
وإن تهجروها فذلك أولى فإن فلسطين ملك لنا
وكانت لأجدادنا قبلنا وتبقى لأحفادنا بعدنا
فلا تحسبوها لكم موطناً فلم تك يوماً لكم موطناً
وإما أبيتكم فأوصيكم بأن تحملوا معكم الأكفنا
فإننا سنجعل من أرضها لنا وطناً ولكم مدفننا [22, 420]

(Тарҷума: фаластин сарзамини тақсимишаванда ва муштарак нест, то ҳар касе ки дӯст дорад, дар он зиндагӣ кунад, бахшида шавад.

Агар шумо, душман, аз он ҷо муҳочират кунед, сазовортаред, чаро ки Фаластин сарзамини мост ва дар гузашта меҳани мову ниёғони мо буд ва барои фарзандон ва наслҳои баъдӣ мо ҳамчунон замини мо боқӣ хоҳад монд.

Пас гумон накунед, ки Фаластин сарзамини шумост ва ҳеч гоҳ сарзамини шумо нахоҳад шуд.

Аммо агар қасди мондан дар ин сарзаминро доред, ба шумо пешниҳод мекунем, ки либосҳои маргатонро ба ҳамроҳ дошта бошед. Мо сарзамини Фаластинро барои худ Ватан ва барои шумо қабристон қарор хоҳем дод.)

Ҳамин тавр, шоир бо ин гуфтори худ қалби нооромашро меҳаҳад таскин диҳад. Чунин сурудаҳои ватандӯстонаи Илё Абумозӣ нуфузи ӯро дар миёни мардуми кишварҳои арабӣ боз ҳам зиёдтар гардонид ва муҳаббати халқ ба шоири худ дучанд шуд.

в) озодиҳоӣ

Дар шеъри араби аввалҳои асри XX мавзӯи озодӣ ва озодиталабӣ аз мавзӯҳои нав буда, тобишҳои нави маъноӣ гирифта, асосан барои ҳифзи Меҳан суруда шудааст.

Чун сухан дар бобати шеъре меравад, ки озодӣ ва озодиҳоиро шиор қарор дода, дар меҳвари он озодии вичдон, озодии сухан ва озодии шахсу афроди ҷомеа меистад, шоир талош мекунад онҳоро бо суханҳои ифода кунад, ки дар тани хонанда бедорӣи фикрӣ ва равониро тақон бахшад. Шоирони адабиёти «Маҳҷар» чи гурӯҳи шимолӣ ва чи гурӯҳи ҷанубӣ дар ин самт ашъори пуршӯри ватандӯстона эҷод кардаанд. Масалан, дар шеъри Илё Абумозӣ масъалаи озодӣ ва озодиҳоӣ муҳим буда, зиндагии инсон бидуни озодӣ мафҳуми худро аз даст медиҳад ва агар ин атои илоҳӣ аз олами инсонӣ гирифта шавад, пас барои инсон марг беҳтару авлотар аст:

للموت أجملُ من عيشٍ على مريضٍ إنّ الحياة بلا حرية عَدَمٌ [20, 26]

(Таҷума: марг зеботар аз зиндагӣ дар сахтӣ ва фишор аст, ҳамонро зиндагӣ бидуни озодӣ бо нестӣ баробар аст.)

Илѐ Абумозӣ озодиро унсури асосии зиндагии инсон баршумурда, дар ашъори худ борҳо таъкид мекунад, ки инсон ба кадом мақоми моддию маънавӣ расад, ҳаёти ӯ бидуни озодӣ ҳеч арзише надорад ва дурӯғин аст. Шоир ҳамаи унсурҳои ҳаёт - қисм ва озодиро - руху чонро таъбир мекунад. Аз ин рӯ, бояд озодиро писандид, онро дарк кард, ба он даст ёфту лаззат бурд ва лаззати онро ба дигарон чашонид ва ҳамеша хоҳони озодӣ буд:

كُن نَبِيًّا يَسْتَنْزِلُ الْإِلَهَامَا كُن مَلِيغًا يَصْدُرُ الْأَحْكَامَا
كُن غَنِيًّا، كُن قَائِدًا، كُن إِمَامَا كُن حَيَاهُ، كُن غِبْطُهُ، كُن سَلَامَا

لَسْتُ مَنِّي أَوْ تَعَشَّقُ الْحُرِيَّةَ [22, 273]

(Тарҷума: *чи пайгамбар бошӣ ва соҳиби илҳому ваҳй ва чи подшоҳи муқтадиру соҳибнуфуз, чи раҳбар бошӣ, шодӣ ва ё тандурустӣ, аз ман нестӣ, магар ин ки ошиқи озодӣ бошӣ.*)

Ӯ ба хонандаи худ талқин мекунад, ки «ошиқи озодӣ» бошад, зеро озодӣ орзуи ҳамагон аст. Зеро инсон озод офарида шудааст, чаро хешро аз озодӣ маҳрум кунад. Ба андешаи шоир, озодӣ мисли «дилбари зебоерӯест», ки тамоми афродро ба худ ошиқ мегардонад, ҳатто дилҳои холӣ аз ишқро бо меҳру муҳаббат саршор мегардонад:

هِيَ أَمْنِيَّةُ الْجَمِيعِ وَلَكِن أَرْهَقْتَهُ الطَّبِيعَةُ الْبَشَرِيَّةَ
وَعَجِيبٌ أَنْ يَخْلُقَ الْمَرْءُ حُرًا ثُمَّ يَأْبَى لِنَفْسِهِ الْحَرِيَّةَ

عَادَةً مَا عَرَفْتَ قَلْبًا خَالِيًا مِنْ هَوَاهَا حَتَّى الْقُلُوبِ الْخَلِيَّةِ [21, 678]

(Тарҷума: *озодӣ орзуи ҳамагон аст, аммо сиришти инсонӣ онро ҳаста месозад. Басо ҷойи тааҷҷуб аст, инсоне, ки озод офарида шуд, худ аз пазириши озодӣ худро маҳрум мекунад, озодӣ зеборӯест, ки дили тамоми афродро ошиқи худ гардонад, ҳатто дилҳои холӣ аз ишқро).*

Абумозӣ аз ҷумлаи шоирони муборизест, ки дар Лубнону Миср ашъори озодихоҳӣ сурудааст. Ӯ дар суҳанронии худ ба мардуми Миср бо сароҳат эълон карда мегӯяд: «Ман барои хидмати мардуми як кишвар ва як ноҳия ва як гурӯҳ зиндагӣ намекунам, балки барои хидмати як миллати бузург зиндагӣ мекунам, чи муҳочир, ё муқимӣ, ё мисрӣ, ё

лубнонист. Ман барои хидмат ба тамоми касоне зиндагӣ мекунам, ки ҳамасри ман ҳастанд ва барои хидмати наслҳои оянда меандешам. Рисолати адиб ин аст, ки қабл аз ин ки худаш зиндагӣ кунад, барои ормони ҳамагон зиндагӣ мекунад. Ман шарофат ва муждае аз ин болотарро намебинам, ки андешаамро барои пешрафти миллатам ба кор барам» [16, с. 53].

Дар ҳақиқат, озодӣ барои инсонҳо неъматӣ бебаҳо буда, шоир чунонки мулоҳиза мешавад, дар сурудани ин навъ ашъор дасти тавоно дорад ва яке аз омилҳои маҳбуби халқ гаштанаш ҳам маҳз дар ҳамин нукта ифода меёбад.

г) устувориву муқовимат дар баробари зулм

Абумозӣ шоири муборизест, ки ҳамеша зулму ситамро накушиш мекунад. ӯ баҳри озодӣ дар Лубнону Миср суруди озодӣ ва истиқлолро сурудааст. Вақте ки истисморгарони англис мушоҳида карданд, ки Абумозӣ дар канори мардуми мисриё, ки маҳрум аз ҳуқуқ дар зери зулму ситам ва шиканча қарор дорад, нисбат ба ин рафтори ӯ чунин мулоҳиза ронданд: «Гӯиё ту оҳани сардери мекӯбӣ ва мехоҳӣ хуршедро аз ҷойгоҳаш поён бикашӣ» [96, с. 15].

Вале ӯ бо ҳама даргириҳои фикрӣ дар канори муборизон ва озодихоҳон устуворона истодагарӣ намуд ва садои мардумро дар шеърҳои худ интиқол дода, умедвор буд, ки рӯзе фаро хоҳад расид, ки зулму ситам аз кишвари аҷдодии ӯ решақан мешавад.

Аз ин зовия мавзӯи мубориза ба зидди истисморгарон дар ашъори шоир дорой ҷойгоҳи шоиста мебошад. ӯ мардумро ба мубориза даъват мекунад ва сукуту хомӯшӣ ва тарсро барои мардум хатар медонад:

وسكتنا والصَّمْتُ للجُبْناءِ	ضيم أحرارنا وريعَ حمائنا
فلقد طال نومُنا في الشَّقَاءِ	نهضه تكشف المذلَّةَ عَنَّا
إن خوف البلاء شرّ بلاء	نهضه تَلَفَت العيون إلينا
فهي مشتاقّة إلى الهيجاء [20, 478]	نهضه تبلغ النفوس مناها

(Тарҷума: ба озодмардони мо зулм кардед ва ҷавонмардони моро тарсонидед, мо хомӯи шудем ва ҳоло он ки хомӯиш сифати афроди тарсончак аст.

Ҳамоно хоби бадбахтии мо чӣ тӯлонӣ гаиштааст.

Қиёме, ки нигоҳҳоро ба сӯи мо маъруф бисозад, ҳамоно тарс аз мусибат, худ бадтарин балост.)

Қиёме лозим аст, то инсонҳоро ба орзуҳояшон бирасонад, мардум барои расидан ба хостаҳои худ, орзуи муборизаро доранд ва аз он тарсе надоранд. Мардум омода ҳастанд, ки баҳри неҳзат ва бедории миллиашон кӯшиш намоянд ва ба ин васила занҷирҳои зулму ситамро шикаста, барои расидан ба озодии мутлақ муқовимат намоянд.

Ашъори Абумозӣ инъикосгари дарду ғами мардум ва мубориза алайҳи бадиву зулму ситам буда, барои расидан ба сулҳу субот ва озодӣ омодааст, бо қалам ва суханаширо ба наҳве истифода барад, чун шамшери бурранда ормонҳои мардуми мазлумро бароварда созад.

ғ) хушбинӣ ва эҷоду умед

Илӣ Абумозӣ дар радифи мавзӯте, ки дар боло ишора шуд, бисёр шоири хушбин мебошад ва бовар дорад хушгузаронии умр барои инсон муҳим аст. Аз ин рӯ, дар ашъори ӯ ба мавзуи хушгузаронии умр низ шеърҳои зиёде бахшида шудаанд. Зиндагии ором, беҳушунат ва умед ба ояндаи нек ва фардои дурахшон ӯро ҳамчун шоири воқеъгаро муаррифӣ мекунад. Ӯ инсонҳои қавиירוда, хушбовар ва зиндадилро меписандад ва ба хонандаи худ талқин месозад, ки хешро ба дарду ғам оғушта накунад ва аз хушиҳои ҷаҳони моддӣ лаззат баранд:

لأحِبُّ الْإِنْسَانَ يَرْضَخُ لِلْوَهِّ م وَرَضَى بِتَأْفِهَاتِ الْأَمَانِي

رَكْمِيَّتُ فِي ظِلْمَةِ الْأَكْفَانِ [20, 108] إِنَّ حَيَا يَهَابُ أَنْ يَلْمَسَ النُّو

(Тарҷума: инсонҳоро, ки дар натиҷаи орзуву омоли худ аз ваҳму ҳарос тарсида, пешро мехӯранд, дӯст надорам;

Чун инсоне, ки аз расидан ба нуру сафо тарсу ҳарос дорад, ба мисоли мурдаест дар кафан печида).

Ҳадаф аз ин гуфтаҳои Илё Абумозӣ дар он аст, ки шоир умри гузаштаро ба мисоли чароғи нурбахши роҳи оянда мешуморад, зеро бо хамин васила баҳри расидан ба орзуву омоли худ умед мебандад. Ҳамзамон, ба қавли шоир, инсон мувофику мутобиқ ба асри нав зиндагӣ намуда, унсурҳои қадимаи зиндагиро бояд аз байн бибарад ва аз гузаштагон бояд танҳо дарси ибрат омӯзад:

انا ما زلتُ ذا رجاء كثيرٍ و لئن كنتُ لا أرى ذا رجاءٍ [20, 18]

(Тарҷума: ман пайваста (ба бозгашти қадиди азамати ту) умеди фаровон дорам, агарчи дар ин замона умедворӣ намебинем.)

Бо вучуди он ки хушбинӣ ва умед ба оянда аз заруратҳои адабиёти пойдор аст ва ӯ низ саъю кӯшиш мекунад дар шеърҳои худ онро дар зехни мардум тақвият бахшад, вале гоҳе гирифтори бадбинӣ ва ноумедӣ нисбат ба эшон мегардад. Аз ҷумла, дар қасидаи «Фй-л-фақр» аз ислоҳи мардум ноумед мешавад ва мегӯяд:

سئمت نفسي الحياة مع الناس و ملت حتى من الأحياء
و تمشت فيها الملالة حتى ضجرت من طعامهم و الشراب
و من الكذب لا بسا بردة الصدق و هذا مسربلا بالكذاب

و من القبح في نقاب جميل و من الحسن تحت ألف نقابٍ [24, 52]

(Тарҷума: аз зистан дар миёни ҷамъият озурдаам, ҳатто агар ин ҷомае дӯстонам бошанд ҳам;

Ин дӯстон, озурдагӣ ва малол, дар вучудашон нуфуз ва ҷараён пайдо кардаанд ва либосе аз кизб ба ҷойи садоқат ба тан намудаанд;

Дар ниқоби зебоӣ дар зери ҳазор ниқоб зинтии худро тинҳон кардаанд.)

Илова бар ин, шоир дар қасидаи «Ал-Инсон-вад-дин» аз амалҳо ва ҷиноятҳои, ки инсонҳо муртакиб мешаванд, ба хашм омада, аз риёкорӣ ва зулми баъзе мардум хаста шуда, чунин инсонҳоро мавҷуди баду паст медонад, ки тамоми мавҷудот аз дасти ин гуна инсоннамоҳо дар ранҷу азоб ҳастанд.

д) андешаҳои иҷтимоӣ дар осори Илё Абумозӣ

Як пахлуи дигари шеъри Абумозӣ мубориза бо беҳувиятӣ, дар гафлат мондани мардум ва сукути саросарии ҷомеа дар баробари зулм мебошад. Шоир дар қасидаи «Кун билисман» («Маҳрум бош»), ки онро соли 1935 суруда ва дар маҷаллаи «Ас-Самир»-и худ мунташир кардааст, инсонҳоро барои расидан ба зиндагии шоиста ташвиқ мекунад. Вале ноғуфта намонад, ки барои расидан ба зиндагии шоиста ҳар як шахс бояд марҳилаи зиндагии душвору имтиҳонотро паси сар намояд, зеро ин қонуни нонавиштаи зиндагист, яке аз ин марҳилаҳо ғолиб шудан ба мушкилоти зиндагӣ аст ва ба ҳамин далел шоир аз инсонҳо меҳаҳад, то онҳо дар баробари ҳаводиси рӯзгор собитқадам бошанд!

كن بلسما إن صار دهرُك أرقم وحلاوةً إن صار غيرك علقما [24, 87]

(Тарҷума: *ту марҳам бош, агарчи рӯзгори ту моро зиёновар шавад, ту ширин бош.*)

Дар қасидаи «Таҳийят-уш-Шом» зебоиҳои Шомро тавсиф карда, мардумро ба зиракиву доноӣ ва қидду ҷаҳди зиёд даъват месозад:

عجا لقومى والعدوُّ ببا بهم كيف استطابوا اللّهُ والألعابا؟
 وتخاذلت أسيافهم عن سحقه فى حين كان النصر منهم قابا
 تركوا الحسام إلى الكلام تعللاً يا سيف! ليتك ما وجدت قرابا
 دنياك يا وطن العروبه، غابة حشدت عليك أراقما وذئابا [20, 69]

(Тарҷума: *аз мардуми хеш ба шигифтам, ки чӣ гуна ба ҳавову ҳаваси зудгузар дил бастаанд,*

Дар ҳоле ки душман дар пушти дари онҳост.

Дар замоне ки пирӯзӣ ба онҳо бисёр наздик аст, шамиерҳои онҳо аз дафъ кардани душманон боз мондааст,

Шамиерро аз танбалӣ ба музокира раҳо карда, онро бояд ба бурроӣ раҳнамоӣ намуд!

Эй сарзамини араб! Кош, ҳаргиз наёми худро намеёфтӣ!

Дунёе, ки ту дар он зиндагии пурғавгову қидол мекуни, ба мисоли морону гургони дарранда фаро хондааст.)

Чунонки шоир дар қасидаи «Аш-Шоир-ал-уммат» достони мардумонеро нақл мекунад, ки замоне онҳо подшоҳи одил доштанд, кишвари онҳо пешрафтаву обод буд, аммо баъди марги шоҳ тахту тоҷи ӯ насиби фармонравои ситамкоре гашт, ки ӯ ба мардум аслан тавачҷух надошт. Мардум аз ин бетаваҷҷухӣ хаста шуда, ҳар рӯз ба сари қабри подшоҳи одил мерафтанду зориву тавалло мекарданд. Дар ҳақиқат, шоир дар ин достонаш аз асотир истифода карда, дар муқоиса ба чунин хулоса меояд, ки кори неки подшоҳон ҳамеша дар ёду зеҳни мардум зинда хоҳад монд ва некӣ кардан номи онҳоро ба абадиёт пайванд медиҳад.

Метавон дар хусуси эҷодиёти Илё Абумозӣ чунин ибрази ақида намуд, ки ӯ бо мероси гаронбаҳо ва афкори озодандешии худ ҳамчун шоири мубориз дар адабиёти муосири араб ҷойгоҳи намоёнро касб кардааст ва шеъри ӯ дорои арзиши бадеӣ мебошад.

Масъалаҳои иҷтимоиро, ки дар ҳар ҷомеа вучуд дорад, пеш аз ҳама, нависандагону шоирон эҳсос мекунанд ва онҳоро дар асарҳои худ бо шеваҳои гуногун инъикос менамоянд. Иҷтимоӣгаро будани адибон як амри табиист. Шеъри иҷтимоӣ бозгӯкунандаи мушкилоти ҷомеа мебошад. Аз ин рӯ, шоир агар дарди замонро дар шеъри худ баён насозад, ӯро наметавон шинохт, ки кай ва дар кадом замон зиндагӣ эҷод кардааст. Бинобар ин, ҳар шоир рисолати худ медонад, ки мушкилоти замони худро бозгӯ намояд ва садои қалби мардумро дар саҳафоти адабиёт бозтоб диҳад.

Тавачҷуҳи шоири мавриди таҳқиқи мо Илё Абумозиро низ аз давраи аввали эҷодиёташ масъалаҳои иҷтимоӣ ҷалб карда буд. Фазаи ҳукумати салтанати усмонӣ ӯро водор сохт, ки дар баробари мавзӯҳои ишқ, ҷомеа ва табиат ба мафҳумҳои сиёсӣ низ рӯй оварад, ба сурудани ашъори ҷадид бипардозад. Илё Абумозӣ шоирест, ки аз зиндагии мардум огоҳии хуб дорад, чунки ба ҳаёти гуногуни табақаҳои ҷомеа шинос аст, шоир мардумро ба ислоҳи нуқсу камбудихо даъват мекунад. Ӯ чун шахси ватанпарвару миллатдӯст ва ислоҳкунандаи камбудҳои

мардум чилвагар мешавад. Шеърҳои Илё Абумозӣ тамоми ҷанбаҳои ҳаётро дарбар мегиранд ва бисёр шеърҳояшро дар васфи Ватан, модар, кишварҳои арабӣ эҷод кардааст. Фазои худкомагии ҳукумати усмонӣ Илё Абумозиро водор сохт, ки солҳои 1852-1890 бештар ба эҷоди шеъри иҷтимоӣ талош кунад ва дардҳои носури ҷомеаро бо шеър дармон созад.

Шеъри иҷтимоӣ, ҷунонки мулоҳиза мешавад, шеърест, ки аз тору пуди ҷомеа маншаъ мегирад, он пояи фалсафӣ ва роҳи тақомули таърихӣ дошта, баёнгари ормонҳои мардум аст. Шеъри иҷтимоӣ, ки бо замона ҳамқадам аст, ҷиҳати бедорӣ ва мунавварфикрии мардум хидмати бузург дорад.

Илё Абумозӣ аз ҷумлаи он шоирони бузургест, ки бо ҳама табақоти мардум ҳамзистӣ дошта, сиршти мардумони ҷомеаҳои мухталифро шинохта, аз ботину зоҳири эшон огоҳии зиёд ба даст овардааст. Шоир дар бештари сурудҳои иҷтимоии худ ҳадафҳои хоссеро пайгирӣ мекунад. Қасидаи машҳури «Ат-Тин»-и ӯ қотетарин далел барои ислохталабии Илё Абумозӣ дар қорҳои иҷтимоии ӯ мебошад, ки қасди мубориза бар зидди фасодро дар ҷомеа дорад. Ӯ дар ин қасида инсонии гумроҳ ва саргузаштеро мавриди хитоб қарор медиҳад. Ҳамон инсонест, ки бо худ ва бо либосҳои ҳарир ва гаронбаҳои худ мефаҳрад ва фарқ дар шаҳватронӣ ва саркашиҳост.

Ӯ дар идома ин инсонии аз ҳок офаридаро мавриди суол қарор медиҳад, ки чаро ва ба чӣ далел мутақаббир гаштааст ва худро аз дигар бандагони Худо бартар мебинад ва ба чӣ далел мепиндорад, ки худ офарида аз тиллоӣ холис аст ва дигарон аз хоки ночиз. Ӯ ба чунин инсон аз марг ва мурдан хабар медиҳад ва ӯро аз лиҳози арзиш баробар бо ҳоке медонад, ки ҳар рӯз бар он қадам мениҳад ва ҳар чи қадре ки аз мансабҳо ва мартабаҳои олий бархӯрдор бошад, бештар аз як мавҷуди ҷабрдида ва маргчашанда нахоҳад буд.

حقير فصال تيها و عربد
و حوى المال كيسه فتمرد

نسى الطين ساعة أنه طين
و كسى الخز جسمه فتباهى

أنت في البرده الموشاه مثلى في كسايى الرديم تشقى و تسعد
أنت مثلى من الثرى و إليه فلماذا يا صاحبي التيه و الصّد [24, 42]

(Тарҷума: *гил замонеро фаромӯш кард, ки ӯ гили ночизе аст.*

Аз рӯйи гуруру нодонӣ бархест ва фарёд зад.

*Ту низ монанди ман аз хок ба вуҷуд омадаӣ ва ба хок бармегардаӣ, пас,
эй дӯсти ман!*

Чаро ин ҳама худбинӣ ва саргардонӣ!?)

Илё Абумозӣ инсонҳоеро, ки асл ва гузаштаи хешро фаромӯш месозанд, сарзаниш мекунад. Шоир шоиста намедонад, ки инсонҳои сарватманд инсонҳои фақирро ба хотири нодориашон сарзаниш ва таҳқир намоянд. Аз нигоҳи Илё Абумозӣ, инсони фақир ҳам дар ҷомеа ҷойгоҳи инсонии худро дорад. Аз ин рӯ, шоир дар ҷомеа мақоми инсони дорову нодорро яқсон мешуморад.

Инсоне, ки дар қасидаи «Ат-Тин» ва дигар қасоиди шоир тасвир шудаанд, ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: Нахуст, инсоне, ки сарват ва имконияти фаровон дорад, аммо робитааш бо инсонҳои фақир ва дигар ҳаммаслақонаш қатъ шудааст, ӯро шоир намеписандад. Инсони дувум, фақир ё донишманду шоир аст, ки дар гирду атрофи инсони доро зиндагӣ мекунад.

Илё Абумозӣ чунин андеша дорад, ки агар инсон тамоми дунёро молик шавад, аз парвонае, ки дар марғзор озодона мепарад, хушбахттар нахоҳад шуд. Зеро:

لو ملكت الحقول في الأرض طرا لم تكن من فراشة الحقل أسعد [24, 44]

(Тарҷума: *агар инсон тамоми дунёро дар замин молик шавад, хушбахтар нест аз парвонае, ки дар марғзоре мепарад.*)

Инсон мавҷудест офаридашуда аз хок, на аз хок поктар асту на дар мақом аз он болотар. Бояд мисли хок бошад, то дигарон ҳар рӯз бар сараш по ниҳанду аз он бигзаранд. Пас чаро чунин инсон, маъбаде барои дӯстӣ ва муҳаббат қарор намедиҳад, то мардум битавонанд ба ин маъбад ворид шуда, соате дар он ҷой гиранду ба ибодат пардозанд.

أيها الطين! لست أنقى و أسمى من ترابٍ تدوسُ أو تتوسدُ

سدت أو لم تسدُ فما انت إلا حيوان مُسَيَّرٌ مُسْتَعْبَد [24, 45]

(Тарҷума: эй хок (инсон)! Ту поктар ва бартар аз хокҳои дигар, ки бар онҳо по ниҳода мешавад, нестӣ!.)

Шоир барои шинохти инсонҳо таҷрибиёти зиёдеро пушти сар кардааст. Вале гоҳе инсонҳоро шинохтан бисёр мушкил аст. Бинобар ин, одамони ғаниро ба шери дарранда ва одамони заифро ба мори халхоле ташбеҳ кардааст:

إني عرفت من الإنسان ما كانا فليست أحمد بعد اليوم إنسان

بلوثُهُ و هو مُشْتَدُّ القوى أسدا صعب المراس، و عند الضعف ثعبانا [24, 94]

(Тарҷума: ман ҳар он чи ки бояд аз инсонҳо бишносам, шинохтам, пас аз имрӯз баъд ҳеч инсонро намешносам.)

Ман одамиёнро озмудам. Онон, ки қавӣ ва сарватманданд, чун шери дарандаҳӯ мешаванд ва онон, ки заифанд море хушхату холе менамоянд.)

Шоир муътақид аст, ки чунин инсонҳо пайваста мушкилсоз ва мушкилофаринанд, аммо дар айни ҳол, ӯ ҳам дар мавриди зиёде мардумонро ба хушбинӣ ва шод зистан даъват мекунад. Ба ин далел метавон гуфт, ки Илё Абумозӣ дар шеъри иҷтимоии худ ду дидгоҳи комилан ба ҳамдигар зидро ба намоиш мегузорад.

Шоир гоҳе дар ин миён худро мавҷуди берун аз ин ду табақа мебинад, ки гоҳ хушбини ӯ голиб мешавад ва гоҳу ногоҳ назари бадбинонааш шакли пуррангтаре мегирад:

فلا العلم مرموقٌ و لا الحق نافذٌ و لا حرمة ترعى لغير الدراهم [20, 442]

(Тарҷума: солҳост, ки намояндагони усмонӣ болои сари мо чун абрҳои тира хайма барафроштаанд.)

Дар сояи чунин ҳокимон на илмо маҳаллесту на иҷрои ҳақро.

Аз ин рӯ, ҳаракати касе ҷуз пулу сарват амале намегардад.)

Илё Абумозӣ бо шиддат ба мушкилоти зиёде рӯбарӯшудаи кишварҳои арабиро гумони нек намешуморад ва сарзаминҳои арабиро дар он даврон чун қангале медонад, ки анбуҳе аз морҳо ва гургҳо дар он

раҳо шудаанд, ки мардумони сокини он чангалҳо бояд барои дар амон мондан сукут пеша кунанд ва ё чун уқобони ҷасуру тезбин бошанд:

وأرى أطياف عصر زاهرٍ طالع كالأشمس من خلف الحجاب
ليته يسرغ كي أبصره قبل أن أغدو ترابا في تراب [20, 41]

(Тарҷума: ман навъи нури замонеро мебинам, ки чун Хуришед аз паси абрҳо нурафшонӣ мекунад.

Кош мешуд бори дигар, пеш аз он ки зерӣ хок қарор гирам, он дурро бубинам.)

Шоир баъди истиқлоли Лубнон аз зерӣ шиканҷаи давлатҳои аҷнабӣ ба амсоли дигар фарзандони фарзонаи ин миллат хушҳолии худро дар қасидае ҷой додааст, ки дар он меҳру муҳаббати самимӣ ва ҳастии шоир таҷассум гардидааст: «Имрӯз дигар ҳеч бегонае нест, ки мисли арбоб бар мо ҳукм ронда, моро хору залил созад. Эй Лубнон! Ва эй лубнониён! Шодӣ кунед, ки гала аз гург дар амон аст» [20, с. 47].

Инсонӣ шоиста инсонест, ки зиндагию муҳит ва атрофашро зебо бубинад, ҳатто агар ин муҳит дар ҳақиқат зишт ва ноҳинҷор бошад. Он ки зиндагиро бори сангине бидонад, худаш бори сангинест дар зиндагӣ. Он ки вучудаш зебо нест, дар ҷаҳони вучуд чизеро зебо намебинад.

Абумозӣ шаҳрхоро мучиби фасоди ахлоқии мардум медонист ва чунин ақида дорад, ки шаҳрҳои камчамбият ва ё деҳаҳо аз масоили омезиши иҷтимоӣ поктару солимтар ҳастанд. Чунонки дар қасидаи «Кулу вашрабу» менависад:

كلوا و اشربوا أيها الأغنياء! و إن ملاء السكسك الجائعون [20, 526]

(Тарҷума: эй сарватмандон! Бихӯреду бинӯшед, гарчанде ки гуруснагон дар ҷодаҳову роҳҳо афтада бошанд.)

Шоир дар ин қасидаи худ ба сарватмандон ишорат мекунад, ки ба мардуми гурусна низ илтифот кунанд.

Чунонки дида мешавад, бозтоби масъалаҳои иҷтимоӣ ҳамеша дар мадди назари шоир буда, мувофиқи тавоноии имконоташ кӯшиш карда, ки барои ҳалли онҳо ашъори ҳадафманд эҷод кунад.

Ў дар қасидаи «Ал-Ҳурия» («Озодӣ») бо эътимод изҳор медорад, ки: «Зиндагӣ бидуни озодӣ ба нестӣ баробар аст»[177, с. 63]. Яъне, ҷавҳар ва хастаи зиндагиро озодӣ медонад ва ҳаёти башарият, аз ҷумла арабҳоро бидуни озодӣ тасаввур карда наметавонад. Ин мавзӯ дар лобалои марҳалаҳои гуногуни эҷодиёти шоир такрор мешавад. Илём Абумозиро метавон аз ҷумлаи шоирони озодипараст номид, зеро ӯ яке аз аввалин шоирони араби аввали асри бист аст, ки ба масъалаи озодии занон дахл карда, бо чунин ашъор меҳаҳад зани арабро аз зеру зулму асорат раҳо созад.

Мушкилаи дигари ҷомеаи кишварҳои арабии сад сол қабл, пеш аз ҳама, тавачҷуҳ ба хонаводаҳо, хусусан масъалаи издивоҷи духтарон будааст. Дар қасидаи «Шаква фатату» («Шикояти духтарони ҷавон») шарҳи ҳоли духтари ҷавонеро нақл мекунад, ки хонаводааш ба хотири ба даст овардани молу сарват ӯро маҷбур карданд, ки бо пирамарди курдӣ, ки ҳамсинни падари духтар буд, издивоҷ намояд. Шоир чунин расмҳои шахшудаи куҳанро нақӯҳиш мекунад ва бо ин ақида даъват мекунад, ки бояд ҳар кас, ҳар чинс, бавижа духтарон дорои ҳуқуқи озодиҳои баробар дошта бошанд. Издивоҷи духтари ҷавон бо пирамарди курдӣ ба духтар на хушбахтӣ, балки бадбахтӣ меорад ва духтар аз чунин зиндагии якмарома, ки ба таъби дилаш нест, меҳаҳад худкушӣ намояд. Бо тасвири ин манзараи нав, ки дар шеърҳои куҳани араб дида намешавад, шоир меҳаҳад дар расму ойини мардум таҳаввулоте ворид сохта, қолабҳои куҳанро бишиканад.

Илём Абумозӣ ба ин бовар аст, ки инсонҳоро дар замони зиндагӣ қадр кунанд ва иззату эҳтиром намоянд, то ӯ лаззати беҳтарини зиндагиро бичазад. Яъне, инсон будани худро эҳсос намояд. Масалан ӯ дар қасидаи «Ат-Тамосил» (Мучассама) марди донишмандеро ба тасвир мекашад, ки пас аз маргаш дар хиёбон мучассамаи ӯро аз санги мрамор гузоштаанд. Ва аз номи шахси сеғум менависад, ки «Пайкараашро сохтем, то ному ёдаш мондагор шавад» ва дар идома менависад, ки: «Инро сохтаем, то фазлу донишашро эътироф кунем».

Пас шоир ба созандагони он хитоб мекунад, ки: «Оё сангро фазлу бартарие ҳаст?». Шоир поси хотири шахси донишмандро бо гузоштани муҷассама наменписандад, ба ин бовар аст, ки мероси адабии ӯро чоп кунанд, то номи ӯ зинда монад:

من المرمر المسنون صاغوا مثاله و طافوا به من كل ناحية زمن
و قالوا: صنعناه لتخليد رسمه فقلت: ألا يفني كما فنى الأثر؟
و قالوا: نصبناه إعرافا بفضلته فقلت: إذا من يعرف الفل للحجر؟ [24, 52]

(Тарҷума: *пайкарае аз санги мармар барояш сохтанд ва даста-даста аз ҳар сӯ давраш чархиданд.*

Гуфтанд: Пайкараашро сохтем, то ному ёдаш мондагор шавад. Ба онҳо гуфтам: Оё ин пайкара чун худӣ ӯ вайрон нахоҳад шуд?

Онҳо гуфтанд: Инро сохтаем, то ба фазлу донишаи эътироф кунем, ман гуфтам: Дар ин сурат, оё сангро фазлу бартарӣ аст?.)

Илё Абумозӣ инсони ҷомеаи суннати арабро дар банди одатҳо ва тақлидҳои решадоори иҷтимоӣ ғӯтавар медонад ва ибрази норухатӣ мекунад, ки инсони асри ҷадид якбора наметавонад аз ин одату суннатҳо даст бикашад ё канда шавад. Вале ин омилҳоест, ки ба рушди ҷомеа халал эҷод мекунад.

Ҳамин гуна яке аз суннатҳои деринаи араб, умуман кишварҳои Шарқи мусулмонӣ ин қиморбозӣ мебошад, ки бо роҳи фиреб қиморбоз пули дигаронро аз худ мекунад. Ба назари шоир ин масъала низ яке мушкилоти ҷомеа мебошад. Аз ин рӯ, Илё Абумозӣ чунин ақида дорад, касоне ки мардумро мефиребанд, тақаллуб мекунанд, бо дурӯғу кизб зиндагии хешро пеш мебаранд, на танҳо дар назди Худо, балки дар ҷомеа низ аз ҷумулаи гунаҳкоронанд. Шоир ин масъаларо дар қасидаи «Изза» чунин матраҳ мекунад:

و ان قامرت أو راهنت في الندى أو الدار فأنت الرجل الآثم عند الناس و البارى
[15, 182]

(Тарҷума: *агар ба қимор бипардозӣ ё дар хона чунин кунӣ, ту бе тардид назди мардум ва Худо гунаҳкорӣ.*)

Гоҳе шоир ба шиддат изҳори ноумедӣ мекунад, ки наметавонад дар зиндагӣ орзуҳои хешро амалӣ созад ва марҳалаҳои зиндагиро ба «гуноҳон»-е ташбеҳ мекунад, ки ба якдигар иртибот доранд ва якеро аз дигаре намешавад, чудо кард.

Ин ноумедӣ ба ҷое рафта мерасад, ки дар қасидаи «Иза» ӯро боз медорад, то мастию беҳудагардӣ ва беҳиёли аз дунёро барои мардум маҳбубу дӯстдоштанӣ чилва диҳад, то қадре аз олам ва дардҳои онҳо коста шавад:

و إن قلت: إذن فالعيش أوزارٌ بأوزارٍ وإنَّ الموت أشهى لي إذا لم أفضِ أوطارى

[15, 186]

(Тарҷума: зиндагӣ шояд гуноҳоне бошад, ки ба якдигар пайванд меҳӯранд, агар натавонам дар дунё хостаҳои худро бароварда кунам, марг бароям дилпазиртар аст.)

Дар идомаи матлаб менависад, ки инсон метавонад бо нӯшидани шароб лаҳзае андуҳи хешро фаромӯш кунад, вале ин амал мухолифи боварҳои ӯст, ки бо он метавон дину дунёи худро аз даст дод ва ин ҷуз нанг дигар манфиате надорад:

وإن تسكر لكي تنسى هموما ذات أوقارٍ خسرت الدين و الدنيا و لم تربح سوى العار

[15, 186]

(Тарҷума: агар маст шавӣ, то андӯхҳои худро фаромӯш кунӣ, дар воқеъ дину дунёро аз даст додаӣ ва суде ҷуз нанг набурдаӣ.)

Ӯ аз ин, ки гоҳе ноумедӣ ва андуҳи иҷтимоӣ мардумро ба худкушӣ вомедорад, ба шиддат мутаассир мешавад ва саъй мекунад, то бо ашъори андарзгунаи худ мардумонро аз даст задан ба ин иқдоми хатарнок боздорад ва аз онҳо меҳоҳад, то худро чун дигар бандагони Худо таслими амри ӯ бидонанд. Худкушӣ гуноҳи басо бузург аст, пас зинда бимону ба монанди дигарон бимир.

وأسرعت إلى السيف أو السُّمِّ أو النارٍ لكي تخرج من دنيا ذووها غير احرار

[15, 188]

(Тарчума: *ҳамчунин, ту сӯйи шамиер ё захр ё отаиш иштобидӣ, то аз дунёе, ки дар он соҳибихтёрӣ даргузарӣ.*)

Илё Абумозӣ қасидаи «Изза»-ро дар ҳудуди соли 1930 суруда ва онро дар маҷаллаи «Ас-Самир» мунташир намудааст. Ба назар мерасад, ки дар ин солҳо ҳуди ӯ низ гиребонгири тазоддҳои фикрӣ ва руҳӣ будааст. Навовариҳое, ки дар ин қасида ба хубӣ ошкоранд ва гоҳ дар қолаби ташвиқи мардум ба майгусорӣ ва гоҳ дар қолаби андарз додан ба онҳо ба манзури иҷтиноб аз майгусорӣ ва худкушӣ чилва мекунад.

Яке аз падидаҳои дигари иҷтимоӣ ва гароишҳои инсонии шоир, ки ба шиддат дар қасоид ва ашъори ӯ пайдост, мавзуи панду андарз аст. Ӯ мардумро дар ашъори худ панд медиҳад ва онҳоро барои расидан ба орзуҳои хуб ва солим роҳнамоӣ мекунад. Қасидаи «Ал-Ғибтат фикрату», ки дар соли 1931 мунташир шуд, пеш аз оғози соли нави мелодӣ суруда шудааст ва дорои чунин мазмун аст. Ӯ бо хандидан ва лабханд задан суҳан мегӯяд ва онро нишонаи ояндаи равшан ва саодатманд мебинад, ҳатто ӯ дар ҳамин қасида низ аз ин, ки мардум ба далели тангдастӣ наметавонанд иди хубе дошта бошанд, изҳори таассуф мекунад.

أقبل العيد و لكن ليس في الناس المَسْرَة لا أرى إلا وجوها كالحات مكفهرة
كالرّكايا لم تدع فيها يد الماتح قطرة أو كمثل الرّوض لم تترك به النّكباء زهرة
[15, 170]

(Тарчума: *ид омадааст, аммо мардум шодмон нестанд, чеҳраҳоишон гирифтаву дарҳам шудааст. Ба гулистоне монанд, ки боди гарму сӯзон шукуфоие дар он боқӣ нагузоштааст.*)

Хандидан бар зиндагӣ, ҳатто дар муқобили мушкilot, як мавзуи кавӣ дар қасоиди Илё Абумозӣ аст ва метавон бо тақя ба ин мазмун дарёфт, ки шоири лубнонӣ инсонро замоне хушбахту саодатманд медонад, ки зиндагиро бо шодӣ оғоз кунаду ба мушкilotи он лабханд бизанад. Шояд ин роҳи ҳалли беҳтаре бошад:

قلت: إبتسم ما دام بينك و الردى شبر، فانك بعد لن تنبَسَمَا [15, 61]

(Тарчума: *ҳатто агар байни ту ва марг як фосила бошад, биханд.*)

Чун дигар баъд аз он ҳеч гоҳ наметавонӣ бихандӣ.)

Ба ҳамин далел баъзе аз муҳаққиқони адабиёти муосир ба таваҷҷуҳ бо мазомини қасоиди «Ибтасим» («Лабханд бизан») шоирро устоди мактаби хушбинӣ дар адабиёти арабии қадим ва ҷадид донистаанд.

Яке аз дигар дидгоҳҳои асосии Абумозӣ дар боби иҷтимоӣ инсон ва алоқаи ӯ ба шикастани суннатҳои қадимаву иштибоҳоти гузашта буд. Ӯ дар ҷо-ҷо қасоиди иҷтимоии худ аз инсонҳо ва афроди ҷомеа меҷаҳад, то худро аз шарри ин одатҳо ва расмҳои нодуруст халос намоянд ва чун миллатҳои зиндагӣ кунанд, ки ба ояндаи равшантару бошукухтар менигаранд ва пешрафтро мабнои кори худ қарор додаанд. Ӯ чунин инсон ва ҷомеаро меписандад.

Шоир зиндагиро пур аз ганҷҳои муфиду судманде медонад, ки бояд онҳоро баробару мусовӣ миёни инсонҳо тақсим кард ва мо инсонҳо набояд ин ганҷҳои худро аз худи дигарон дур намоем:

إن الحياة حبتك كل كنوزها لا تَبْخُلَنَّ على الحياة ببعض ما [15, 87]

(Тарҷума: зиндагӣ ҳама ганҷҳоиширо ба ту бахшидааст, пас ту бар зиндагӣ ва бахшишиҳои бухл наварз.)

Аз нигоҳи Абумозӣ мол, сарват ва ғурур нишонае аз душмани бузург барои дӯстӣ ва муҳаббат аст. Ӯ сарват ва молро барои худ бад намедонад, аммо аз ин ки инсонҳо маҳз ба дастбӣ ба сарвату пул ахлоқ ва рафтори худро нисбат ба дигарон аз даст медиҳанд, бад мебинад. Изҳори пушаймонӣ мекунад ва ба чунин натиҷа мерасад, ки ҳар гоҳ дӯсте ба ин гуна сарват даст ёбад ва ғуруру сарват ӯро мағлуб намояд, ӯро бояд аз дастрафта донист:

لما صديقي صار من أهل الغنى أيقنتُ أنني قد أضعت صديقي [15, 85]

(Тарҷума: он гоҳ, ки дӯстонам ба сарват даст ёфтанд, ман бовар дорам, ки дигар он дӯстон табоҳ шудаанд.)

Чунонки мулоҳиза мешавад, инсонии комиле, ки шоир дар ашъори худ муаррифӣ менамояд, аз як нигоҳи кулӣ фарди қавию доноест, ки ба авҷом ва пиндорҳои ботил мубтало намешавад. Ба кори андак қаноат

намекунад, пайваста дар орзуи расидан ба баландист ва дар ин роҳ омода аст, то ҳама гуна мушкилотро пушти сар намояд, то ба шинохти аниқтару дақиқтаре даст ёбад.

Ҷомеае, ки шоир дар ашъори худ аз он тавсиф мекунад, чамъиятест, ки асли онро адолату ҳақиқат ташкил мекунад. Ҷомеаи мавриди назари ӯ моллом аз муҳаббату садоқат аст. Ин чамъият аз нифок, дурӯғ, хиёнат, сарватдӯстӣ, чоҳталабӣ ва кинаварзӣ ба дигарон фосилаи зиёд дорад. Инсон ва инсонгароӣ, бахусус дар девонҳои «Ал-Ҷадовил ва «Ал-Ҳамоил»-и Илӣ Абумозӣ ба ҳадде ба мушоҳида мерасад, ки гӯё ин шеърҳо руҳи инсониро дар тамоми аҷзои худ ба намоиш мегузоранд.

Ҳушдорҳои сарзанишомези Абумозӣ ба мардум, дарвоқеъ бозтобе аз хашми ӯ, аз ғарбзадагӣ ва ғафлати умумии ҷомеа аст. Шоир дар қасидаи «Ила-ш-шабоби ал-мутаффаричин» ин масъаларо чунин матраҳ менамояд:

القوم الذين شددت أزرك فيهم	يا أيها الشرق التعيس أنظر إلى
يحيي الظلام و هم هجودٌ نومٌ	مازلت تكأهم بطرف ساهر
أجدادهم و يؤدُّ لو لم ينعموا [20, 425]	و الغربُ يرنو خائفًا أن يخلفوا

(Тарҷума: эй Шарқи тобон, назар кун, ба чӣ қасоне эътимод кардаӣ ва дар миёни онон камар ба хидмат бастаӣ.

Ту пайваста ба чашмони бедор, ки торикиро равшан мекунанд, мардуми Шарқро зери назар дорӣ, дар ҳоле ки онҳо дар хобанд.

Ғарбиёни нигарон чаши дӯхтаанд, то ҷонишини ниёғони худ шаванд ва орзу мекунанд, ки шарқиён ба неъмат даст наёбанд.)

Шоир бо дарки таҳавуллоти сиёсии ҷомеаи худ ба шеъри иҷтимоӣ рӯй овард ва ба унвони як шоири иҷтимоӣ рисолати худро ба хубӣ анҷом додааст. Ӯ на танҳо як шоири иҷтимоист, ки бо мардуми ҷомеаи худ иртибот дорад ва дар ғаму шодии онҳо шарик аст, ҳамчунин масоили иҷтимоиро бо нигоҳи амиқ мавриди баррасӣ қарор медиҳад ва бо осонӣ онҳоро пушти сар намекунад. Ҷомеае, ки шоир дар ашъори худ бунёд

гузоштааст, танҳо он маҳалле нест, ки дар он зиндагӣ ва фаъолият намояд, балки ба таври кулӣ ҳар инсон озод ва ҳақиқатҷӯй ҳамватани ӯст ва дар сурати зарурӣ аз ҳуқуқи онҳо дифоъ мекунад ва тамоми ранҷу саҳтиҳоро паси сар мекунад ва бар марҳалаи нави зиндагӣ мерасад.

Аз ҷумлаи мавзуоти иҷтимоие, ки нигоҳи шоирро ба худ ҷалб кардааст, масъалаи фақр аст, ки гоҳ ба сурати рамзӣ ба он ишора мекунад, гоҳи дигар ошкор. Ҷомеае, ки шоир дар он ҳаёт ба сар мебарад, табақотист, гурӯҳеро ҳар рӯз сарватмандтар ва гурӯҳи дигарро фақиртар месозад. Ҷавҳари асосии қасидаи «Куллу вашрабу» («Ҳамагон бинӯшед») ҳаллу фасли масъалаи нодорӣ дар ҷомеа буда, шоир роҳҳои ҳалли онро меҷӯяд. Ӯ фақиру ғаниро дар муқобили ҳам мегузорад ва ба сарватмандон ҳушдор медиҳад:

كولوا و اشربوا أيها الأغنياء	و إن ملأ السكك الجائعون
و لا تلبسوا الخرز إلا جديد	و إن لبس الخرق البائسون
و حوطوا قصوركم بالرجال	و حوطوا رجالكم بالحصون
و إن ساءكم أنهم في الوجود	و أز عجمك أنهم يعولون
موروا فتصول الجنود عليهم	تعلمهم كيف فتك المنون
فهم معتدون و هم مجرمون	و هم مقلقون و هم تائرون

[19, 344]

(Тарҷума: *бихӯред ва бишомед, ай сарватмандон! Ҳарчанд фақирону гуруснагон ба дари хонаҳои шумо ҷамъ шуда бошанд.*

Либосе ҷуз либоси зебо ва нав бар тан нақунед, чаро ки фақирон ҷомаҳои кӯҳна бар тан доранд.

Аз худ муҳофизат кунед ва ба ҳаёли қурбониёни гуруснаву фақр бошед.

Агар вучуди онҳо шуморо нороҳат ва нолаю фарёдашон нигарон месозад, ба лашкарӣнатон дастур диҳед, то ба онҳо ҳамла кунанд ва маргро ба онҳо нишон диҳанд).

Ба андешаи мо, шеъри иҷтимоии Илё Абумозӣ саршор аз ғаму ғусса, торикиву равшанӣ ва ноумедиву орзуост. Воқеан, шоир тавонистааст, ки

тамоми чанбаҳои зиндагии мардум ва ҷомеаи замони худро сарояд. Аз ашъори иҷтимоии шоир бармеояд, ки худаш қаҳрамони асосии онҳост, зеро бисёр саҳтиҳои замонаро дар зиндагии худ эҳсос карда, онҳоро сарбаландона пушти сар кардааст. Ӯ дар шеъри иҷтимоӣ, чи тавре ки худаш баён мекунад, шикоятӣ як шахс, як мардум не, балки тамоми ҷомеаи башарро дар назар дорад. Ҳатто метавон гуфт, ки шеъри иҷтимоии шоир дарбаргирандаи ҳодисаи як ҷавони бечора, як пирамарди залил, як фақири нодор ва як шахси сарватманд мебошад. Ин ҳама мазмунро танҳо аз ашъори Илӣ Абумозӣ дарёфтани мумкин аст.

БОБИ II

ТАЪСИРИ РУБОИЁТИ УМАРИ ХАЙЁМ БА АДАБИЁТИ МУОСИРИ АРАБ ВА ЭҶОДИЁТИ ИЛЁ АБУМОЗӢ

2.1. Омӯзиши рубоиёти Умари Хайём дар кишварҳои арабӣ

Адабиёти араб ба адабиёти форсии тоҷикӣ баъд аз футуҳоти аъроб ва интишори дини Ислом дар кишварҳои тасарруфшуда, аз ҷумла дар сарзаминҳои Хуросону Вароруд ба таври бесобиқа таъсир гузошт. Хусусан бо зуҳури ҷараёнҳои ирфону тасаввуф бисёр маонии шеърҳои насри адабиёти форсии тоҷикӣ ба худ тобишҳои динӣ гирифт. Бовару эътиқоди мардум дигар шуд. Робитаҳои ҳасанайи адабӣ, фарҳангӣ ва тичорӣ падидаи омад, ки собиқаи беш аз ҳазорсола дорад.

Зикри ин нукта зарур аст, ки дар бештари ҳолат таъсири адабиёти араб ба адабиёти форсии тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад, дар асрҳои миёна забони арабӣ забони расмӣ ва коргузори буд ва кор то ин ҷо расид, ки бузургони адаби форсӣ, мисли Ибни Муқаффаъ, Абдулҳамиди Котиб, Абурайҳони Берунӣ, Абунасири Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав ва садҳо гузаштагонӣ мо асарҳои худро ба арабӣ навиштаанд. Ҳатто аз Умари Хайём ҷаҳонӣ китобҳои арабӣ боқӣ мондааст.

Бо забони арабӣ навиштан дар қаламравҳои тасарруфшудаи Эрон аз ҷониби арабҳо ба расмият даромад ва дар як муддати кӯтоҳ адабиёти арабизабон ба вуҷуд омад, ки раванди ҷиғунагии зуҳури он дар таҳқиқи арзишмандӣ донишмандӣ тоҷик Низомиддин Зоҳидӣ ба таври муфассал баён шудааст [61].

Мавзӯе, ки мо ҳадафи таҳқиқ қарор додаем, камомӯхта буда, таъсиргузори адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёти арабиро дар мисоли таъсиргузори рубоиёти Умари Хайём ба ашъори шоири лубнонӣ Илём Абумозӣ фаро мегирад.

Умари Хайёмро мисли дигар шоирону мутафаккирони тоҷику форс ба монанди Абуалӣ ибни Сино, Ҷалолуддини Балхӣ, Саъдии Шерозӣ,

Ҳофизи Шерозӣ, Абдуррахмони Қомӣ ва дигарон дар ҷаҳони араб ба наҳви аҳсан мешиносанд ва адабиётшиносони араб перомунӣ эҷодиёти ин бузургони илму адаби мо - тоҷикон пажӯҳишҳои бунёдӣ анҷом додаанд. Инчунин, аз ҷониби муҳаққиқони тоҷик низ роҷеъ ба таъсири мутақобилаи адабиёти Арабу Аҷам таҳқиқоти зиёд ба сомон расидаанд, ки мо дар муқаддимаи қор ба онҳо ишора кардаем.

Аз ҷумла, дар мавриди таъсирпазирии шоирони араб аз адабиёти форсии тоҷикӣ, махсусан Умари Хайём ва омӯзиши рубоиёти ӯ дар кишварҳои арабӣ донишмандони тоҷик Тоҷиддин Мардонӣ ва Файзулло Бобоев таҳқиқот анҷом додаанд.

Арабшиноси варзидаи тоҷик Тоҷиддин Мардонӣ дар китоби худ «Саҳифаҳои аз равобити адабии Арабу Аҷам» [77] перомунӣ Умари Хайём мақолае бо номи «Хайём дар Шарқи Араб» дорад, ки шуҳрати шоири нишопуриро дар кишварҳои арабӣ ба таври муфассал баён кардааст.

Ф. Бобоев дар мақолаи худ зери унвони «Шинохти Ҳакими Нишопурӣ андарун ашъори арабии ӯ» [91] дар бораи интишоги рубоиёти Хайём ва тарҷумаҳои он ба забони арабӣ мулоҳизаҳои ҷолиб баён медорад.

«Номи олим, мутафаккир ва шоири бузурги забардасти форсу тоҷик Умари Хайём, - менависад Т. Мардонӣ, - ҳанӯз дар асрҳои миёна дар доираҳои илмиву адабии арабҳо маъмулу машҳур буд.

Дар асрҳои миёна арабҳо Умари Хайёмро бештар ҳамчун файласуф ва олими риёзӣ мешинохтанд, аммо дар доираи аҳли адаб ӯ чун шоир маъруф будааст. Дар он замон бо рубоиёти форсии тоҷикии ӯ фақат он арабҳое ошно буданд, ки аз забон, адабиёт ва шеъри форсии тоҷикӣ иттилоъ доштанд. Аз ин рӯ, Умари Хайём дар ибтидои асри бист аз тарафи оммаи васеи хонандагони араб ҳамчун устои барҷастаи назми фалсафӣ дувумбора кашф карда шуд. Ба тавассути тарҷумаҳо рубоиёти форсии тоҷикии Умари Хайём дар саросари сарзамини Шарқи Араб соҳиби шуҳрату овозаи тоза гардидааст. Имрӯз дар хонаи ҳар як араби

бомаърифат дар катори дигар китобҳо, албатта, бо маҷмуаи рубоӣи Умари Хайём вохӯрдан мумкин аст» [77, с. 115].

Бояд зикр кард, ки рубоӣи Умари Хайём аз ибтидои асри XX сар карда, то имрӯз чӣ хеле ки дар ҷавҳири ишора кардем ба забони арабӣ 90 маротиба тарҷума шудааст. Пешинаи таҳқиқи мавзӯи мо беш аз 100 солро фаро гирифтааст.

Дар навбати худ бахши нахустро боз ба чор қисм ҷудо кард:

а) тарҷума аз забони асл; б) тарҷума аз тарҷума; в) тарҷума бо ду равиши мухталиф; г) тарҷума бо лаҳҷа.

Шояд дар ҷаҳони муосири араб ҳеҷ шоире ба андозаи Умари Хайём мавриди иноят қарор нагирифта бошад, ҳатто метавон гуфт, ки арабҳои муосир бештар аз шоирони классикии худ мутаваҷҷеҳи Умари Хайём ва рубоӣи ӯ шудаанд. Арабҳои муосир Умари Хайёмро (Волтери Шарк) номиданд ва то имрӯз беш аз 90 тарҷумаи муътабарро аз рубоӣи Умари Хайём амалӣ намудаанд. Тарҷумаҳо ҳам ба назму ҳам ба наср рӯйи коғаз омада, ҳар яке аз кишварҳои арабӣ дар ин самт саҳми худро доранд.

Ҳамчунин зимни зимни таҳқиқи адабиётшиносии муосири араб китобхонаи Умари Хайём зиёда аз 300 адад таълифоту таҳқиқотро дар бораи Умари Хайём ва рубоӣи ӯ дар бар мегирад, гузашта аз ин садҳо мақолаи илмӣ дар атрофи ин мавзӯ ба нашр расидаанд.

Шарқи Араб бо рубоӣи арабии Хайём тавассути Аҳмад Ҳофиз Аваз - адиб ва мугарҷими мисрӣ аввалин маротиба соли 1901 ошно шуда, маҳз тарҷумаи мазкур тавачҷуҳи арабҳоро ба худ кашида, ба хайёмшиносӣ дар кишварҳои арабӣ асос гузошт. Аҳмад Ҳофиз Аваз бахше аз рубоӣи Умари Хайёмро ба арабӣ тарҷума намудааст. Ӯ онҳоро дар мақолае бо унвони «Шоир ал-фурс Умар Ал-Хайём» дар маҷаллаи «Мисрия» шумораи 7, соли 1901 мунташир сохт [164, с. 3].

Муҳаққиқи муосири араб Юсуф Хусайн Баккор, ки дар хусуси хайёмшиносӣ дар Шарқи Араб таҳқиқоти арзишманд ва ҷомеъ анҷом додааст, ба ин бовар аст, ки тарҷумаҳои арабии рубоӣи Умари Хайём

ба 55 адад мерасад. Аз ин ҷумла, 16 адад аз англисӣ, 21 адад бевосита аз форсӣ тарҷума шудаанд, 23 тарҷума дар шакли манзум, 15 тарҷума дар шакли мансур сурат гирифтааст. Ин нукта низ ҷолиби диққат мебошад, ки 7 тарҷума дар қолаби шеъри фолклорӣ, 3 тарҷума бо лаҳҷаи ироқӣ, 2 тарҷума бо лаҳҷаи мисрӣ, 1 тарҷума бо лаҳҷаи лубнонӣ анҷом дода шудаанд.

Дигар ин ки ҳамаи арабҳо дар қисматҳои гуногуни олами араби муосир, аз Ироқу Баҳрайну Фаластин то Судону Лубнону Урдуну Мағрибу Тунис ва Ал-Ҷазоир ба рубоӣҳои Умари Хайём ҳусни таваҷҷуҳ зоҳир кардаанд.

Умари Хайём имрӯз дар тамоми атрофу акнофи мулки араб машҳуру маҳбуб гаштааст, ба ин далел, ки дар аксари кишварҳои арабӣ номҳои кӯчаву хиёбонҳо ва шаҳрҳои худро ба номи Умари Хайём гузоштаанд. Чунон ки дар ин маврид Т. Мардонӣ менависад: «Ба бисёр кӯчаҳову майдонҳо, боғҳову гулгаштҳо, кинохонаву меҳмонхонаҳои пойтахт ва шаҳрҳои калони мамлакатҳои араб ба номи ин шоири бузург гузошта шудааст. Наққошону хаттотони араб мисраъҳо ва байтҳои рубоӣҳои Умари Хайём ва фикрҳои ҳақимонаи ӯро бисе зебо кашида, бо онҳо дохил ва беруни биноҳову манзилҳоро ороиш медиҳанд» [77, с. 15].

Чуноне ки ишора шуд, адибону фарҳангиёни муосири араб аввалин бор бо мероси адабии Умари Хайём аз тариқи тарҷумаи рубоӣҳои ӯ аз англисӣ ба забони арабӣ ошно шудаанд. Тоҳо Ҳусайн, адиби муосири мисрӣ, мегӯяд: «Мо адабиёти форсиро камтар мешинохтем ва дар асри ҷадид бештар ошноии мо аз тариқи тарҷумаи осори ғарбиҳост, ки аксаран ба забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва олмонӣ ҳастанд. Аз ҷумла, ошноии мо бо рубоӣҳои Умари Хайём» [136, с. 17]. Дар адабиётшиносии давраи нави араб номи Умари Хайёмро нахустин маротиба нависанда, муаррих ва адабиётшиноси маъруфи араб Ҷурҷӣ Зайдон (1860-1916) дар тазкираи худ «Таърих одоб ал-луғат ал-арабия» зикр карда, аксари сарчашмаву тадқиқоти форсӣ, арабӣ ва аврупоиро номбар мекунад, ки дар онҳо оид ба Умари Хайём сухан меравад.

Бо вучуди ин ҳама ёдовар мешавем, ки Умари Хайём на дар ҳамаи гӯшаҳои Арабистон баробар мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Дар баъзе кишварҳои арабии Осиё ва Африқо осори Умари Хайём дар онҳо ба таври мукамал ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Таҳлили тарҷумаҳо ва пажӯҳишҳои анҷомёфта роҷеъ ба осори Умари Хайём шоҳиди он аст, ки дар ин кишварҳо Умари Хайём ва хайёмшиносӣ мақому манзалати хоссае касб карда, ба як самти мустақили таҳқиқотҳои адабиётшиносӣ табдил ёфтааст. Муҳаққиқон ба омӯзиши Умари Хайём иктифо накарда, гузашта аз ин маҷмуаҳои рубоӣи Умари Хайёмро аз забонҳои англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ ва форсӣ дар шакли назму наср ба забони арабӣ тарҷума кардаанд.

Тарҷума аз забони асл. Муҳимтарин шартҳои асосии ин гуна тарҷумаҳо мутобиқати муҳтавои тарҷума бо асл мебошад.

Нахустин тарҷумаи рубоӣи Хайём аз забони асл, яъне форсии тоҷикӣ тавассути Аҳмад Ромӣ, ки аз шоирони муъруфи лирики мисрӣ ва донандаи забони форсӣ мебошад, соли 1924 сураат гирифтааст.

ӯ як муддат дар Фаронса зиндагӣ кардааст, бо тарҷумаҳои фаронсавии Николас аз рубоӣи Хайём ошно шуд. ӯ ҳамзамон бо тарҷумаҳои Фитсчералд низ ошно гардид ва ин ошноӣ замоне буд, ки хабарҳои марғии бародарашро ба ӯ расониданд. Ғаму андуҳи зиёд ва дард ба афкори шоиронаи ӯ таъсири фаровоне ниҳоду дар натиҷа тарҷумаи манзуми ӯ аз рубоӣи Умари Хайём тарҷумаи бисёр зебо ва отиф, саршор аз эҳсоси шоирона гардид. Худи тарҷумон мегӯяд: «Ман тарҷумаҳои рубоӣи Умари Хайёмро дар Париж соли 1923 шуруъ кардам ва ҳамон вақт хабарҳои марғии бародарамро дарёфтам. Дар ғурбат онро бо тамоми вучуд эҳсос мекардам, бо ин дарду ранҷо ман ба дардҳои Умари Хайём дуруст сарфаҳм рафтам, ба асари он ман бо тамоми вучудам ботил будани зиндагӣ ва дунёро, ки Умари Хайём дар рубоӣи худ аз он хабар дода буд, ҳис мекардам. Аҳмад Ромӣ ҳамчун мухлиси вафодори адабиёти классикии форсу тоҷик ва дӯстдору донандаи эҷодиёти Умари Хайём эътирофу шуҳрат ёфтааст. Махз ҳамин

меҳру муҳаббат нисбат ба Умари Хайём боиси он шуд, ки Аҳмад Ромӣ барои омӯхтани забону фарҳанги қадимаи тоҷику форс дар Париж ба мактаби забонҳои шарқӣ дохил шуда, онро бомуваффақият ба итмом расонд. Рубоиёти Умари Хайём дар тарҷумаи Аҳмад Ромӣ аз тарафи оҳангсоз ас-Сумботӣ ба оҳанг дароварда шуд ва онро мутрибаи машҳури олами араб Умми Кулсум месароид.

Яке аз корҳои шоёни ин мутарҷим дар он аст, ки ӯ сохтори рубоӣ, яъне тарзи қофиябандии онро, чунон ки дар форсии тоҷикӣ ҳаст, ниғаҳ доштааст. Мутарҷим кӯшиш кардааст, ки мазмуну моҳияти рубоиёти Хайёмро ба арабӣ интиқол диҳад. Маҳз ба ин хотир, тарҷумаи мазкур ба ҷоизаи олии давлатии Миср сазовор шудааст.

Як зумра аз шоирони араб саъӣ кардаанд, то тарҷумаҳои манзум ва мансури худро ба гунае анҷом диҳанд, ки ба завқи арабӣ наздиктар бошанд. Тарҷумаҳои Аҳмад Ромӣ ва Аҳмад Софӣ Ан-Наҷафӣ аз ин қабил ҳастанд. Ҳамчунин Муҳаммад Сабоӣ, шоири мисрӣ, соли 1917 рубоиёти Умари Хайёмро аз нав ба назми арабӣ даровард, харчанд тарҷумаи ӯ қадре вазнин менамояд. Ӯ Умари Хайёмро ба унвони як шаробхори сӯфимашраб муаррифӣ менамояд.

Мирзо Муҳаммади Қазвинӣ дар мавриди тарҷума ва мутобиқати он бо асл мулоҳизаи ҷолиберо вобаста ба тарҷумаи ас-Сабоӣ пеш меронад, ки чунин арзёбӣ барои қиёси тарҷума бо асли рубоиёти Хайём муҳим мебошад. «Вале аз ҳайси мутобиқати тарҷума бо асл, - менависад аллома Қазвинӣ, - аз рӯйи ҳақиқату инсоф бояд гуфт, ки Шумо хеле ва хеле муваффақ шудаед ва ҳатто гуфтан мумкин аст, ки тарҷумаи Шумо аз тамоми тарҷумаҳои шоиронаи рубоиёти Хайём бидуни истисно амиктар ва дақиқтар мебошад» [154, с. 119].

Адабиётшиноси машҳури араб Муҳаммад Ғунаймӣ Ҳилол дар китоби «Мухторот мин аш-шеър ал-форсӣ» шаш рубоии Хайёмро дар қолаби наср аз асл тарҷума кардааст.

Аз тарчумаҳои дигари машҳури рубоиёти Хайём аз забони асл тарчумаи Абдулҳақ Фозил мебошад. Ин адабиётшиноси муосири араб ва мутарҷим 375 рубоии шоирро ба арабӣ тарчума кардааст.

Тарчума аз тарчума.

Дар ин ҷода гӯи сабқатро аз дигарон адабиётшиносони Миср рабудаанд. Соли 1904 Исо Искандар Маълүф 6 рубоиро аз англисӣ шеъран ба арабӣ гардонид, ки соли 1910 зимни мақолае таҳти унвони «Умар Ал-Хайём мо арафаҳу-л-арабу анху» дар маҷаллаи «Ал-Ҳилол» (№18, ҷилди 6, соли 1910) чоп шудааст. Аслан Исо Искандар Маълүф ҳамон тарчумаҳои насрии Аҳмад Ҳофиз Авазро ба назм даровардааст.

Шоири машҳури араб Вадӣ ал-Бустонӣ нахустин касест, ки соли 1912 рубоиёти Хайёмро ба арабӣ ошно сохт. Тарчумаи ӯ аз забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ ба арабӣ сурат гирифтааст. Вале мутарҷим онро на дар қолаби рубоӣ, ки аз анвои ғайримутадовили шеъри араб мебошад, тарчума кардааст, балки андешаҳои Хайёмро дар ҳафт мисраъ гунҷош дода, онро «субоиёт» (яъне шеъре, ки аз ҳафт мисраъ иборат аст) номидааст. Ал-Бустонӣ аз рубоиёти Хайём танҳо 80 рубоиро ба арабӣ баргардон ва дар навбати худ ин китобро ба ду бахш - «нашиди якум» ва «нашиди дуум» ҷудо кардааст. Аз рӯи муҳтаво ба ҳар субоӣ ном ё сарлавҳа гузоштааст. Як фарқи тарчумаи ал-Бустонӣ аз дигар тарчумаҳои арабии рубоиёти Хайём дар он аст, ки ӯ рубоиёти Хайёмро ҳар кадомаш мустақил ва ҷудогона аст, ба ҳамдигар пайванд додааст. Ба ин маънӣ, ки се мисраи аввали субоӣ қофияи яксон ва ду мисраи сонӣ бо қофияи дигар ва мисраи охир бо субоии оянда ҳамқофия шудаанд. Маҳз ҳамин тарчума диққати дилбастагони шеъри Хайём дар кишварҳои арабро ба худ ҷалб намуда, барои ба вучуд омадани тарчумаҳои дигар замина гузошт.

Аҳмад Заки Абӯ Шодӣ рубоиёти Хайёмро аз рӯи тарчумаи англисӣ ба арабӣ баргардон карда, соли 1925 дар нашрияи Анҷумани адабии Миср «Аполлон» ба таъъ расонида, бино ба гуфтаи донишманди арабшиноси тоҷик Т. Мардонӣ ин «тарҷима мазмун ва ғояҳои аслии

рубоиёти Хайёмро дуруст ва пурра ифода намекунад» [77, с. 117]. Дар мавриди ин гуна тарҷумаҳо мо ин фикри аллома Қазвинро ҷонибдорӣ мекунем: «.. онҳо (чунин тарҷумаҳо) аз асл дур меистанд, зеро тарҷума аз тарҷума мебошанд» [77, с. 119].

Ҳамчунон тарҷумаи манзуми рубоиёт аз ҷониби Абдурахмон Шукрӣ ва Омир Биҳайрии Мисрӣ низ маълум аст.

Мисриҳо дар тарҷумаи рубоиёти Умари Хайём ва таблиғи андешаҳои ӯ дар ҷаҳони араб пештоз будаанд, илова бар афроди зикршуда пажӯҳишгарони мисрии дигар ҳам ба тарҷумаҳои рубоиёт ва ё навиштани китобу мақола дар бораи ӯ иқдом намудаанд. Аз сарчашмаҳои номбурда ба хулосае омадан мумкин аст, ки мисриҳо дар омӯзиши Умари Хайём ва тарҷумаҳои рубоиёти ӯ дар ҷаҳони муосири араб навоар будаанд. Метавон баъзе паҳлуҳоро дар хайёмшиносии мисриҳо ишора кард, ки ҳатто дар адабиётшиносии Аврупо омӯхта нашудаанд. Шоирони муосири Миср ба рубоиёти Умари Хайём чунон дилбохта шудаанд, ки аз завқи зиёд байни оммаи мардум онро паҳн намуданд. Чанд шоири дигарро низ ном бурдан мумкин аст, ки дар хайёмшиносии Миср саҳми арзандае гузоштанд, аз ҷумла, Мазлум Риёз, Тоҳо Водӣ, Камол Ал-Маллоҳи Мисрӣ ва Аҳмад Сулаймон Ҳичоб ва ғайра.

Тарҷума бо ду равиши мухталиф. Таваҷҷуҳи адабиётшиносони Ироқ низ ба Умари Хайём ва рубоиёти ӯ кам нест. Ҷамил Сидқӣ аз-Заҳовӣ дар маҷмуъ 130 рубоиёти Хайёмро ба арабӣ тарҷума кардааст. Мо ин гуна тарҷумаҳоро шартан тарҷума бо ду равиши мухталиф номидем. Зеро шоири ироқӣ аз-Заҳовӣ бахше аз онҳоро ба назм ва бахши дигарро бо наср анҷом додааст. Афкори фалсафии ҳуди шоир таҳти таъсири амиқи Умари Хайём ва Абулғало Ал-Мааррӣ будааст.

Тарҷумаи дигари рубоиёти Хайём, ки бо наср анҷом дода шудааст, ба қалами Аҳмад Ҳомид мебошад. Қисми аввали рисолаи ӯ ба бахши таҳқиқи рубоиёти Хайём дахл дорад.

Дар миёни тарҷумаҳои арабии рубоиёти Хайём тарҷумаи Тавфиқ Муфарраҷ бо ин нуктааш фарқ дорад, ки бо насри мусаччаъ анҷом дода шуда, ба назари мо, бештар ба мақомот монанд аст. ӯ дар кори худ саъй ба он доштааст, ки маънии асл ҳифз карда шавад.

Тарҷума бо лаҳча. Дар миёни тарҷумаҳои арабии рубоиёти Хайём ду тарҷумаи машҳуре мавҷуданд, ки ба забони лаҳча омода шудаанд. Нахуст тарҷумаи Хусайн Мазлум Риёз, ки ба лаҳҷаи мисрӣ ва дувум тарҷумаи Артур Зу ба лаҳҷаи лубнонӣ сурат гирифта, ки ба ин васила хостаанд, то ашъори оламгири Хайём дар батни кишварҳои арабӣ ҷой шавад.

Аҳмад Софӣ ан-Начафӣ - шоир ва муҳаққиқи ироқӣ бо номи «Рубоиёти Умари Хайём» таҳқиқи домнадоре анҷом дода, ки дорои арзиши илмӣ мебошад. Таҳқиқоти мазкур аз ду қисм иборат буда, бахши аввал тарҷумаҳои рубоиёти Хайём ва бахши дувум «Шеъри Хайём ва фалсафаи ӯ» ном доранд. Хайёмшиносони араб тарҷумаи рубоиёти Аҳмад Софӣ ан-Начафиро аз ҷумлаи беҳтарин тарҷумаҳои арабии шоир арзёбӣ кардаанд. Ин тарҷума соли 1931 дар Бейрут ба таърифи расида мавриди таваҷҷуҳи зиёди хонандагони араб қарор гирифт. Дар ин замина арабҳо Софӣ Ан-Начафиро «Хайём-ул-араб» ном ниҳоданд. Мунаққидони муосири араб тарҷумаи рубоиёти Умари Хайёмро аз ҷониби шоири ироқӣ Ан-Начафӣ беҳтарин тарҷума мешиносанд. Аҳмад Софӣ Ан-Начафӣ худ муҳаққиқи адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик аст. Асари ӯ «Рубоиёти Умари Хайём» қисми тадқиқотиро низ зери унвони «Шеъри Умари Хайём ва фалсафаи ӯ» дар бар мегирад. Бояд қайд кард, ки мутарҷим қариб ҳашт сол дар Техрон зиндагӣ карда, тамоми ин муддат саъю кӯшиши худро ба омӯختани забони форсӣ ва адабиёти асримиёнагии форсу тоҷик равона намуда, дар ин соҳа муваффақиятҳои зиёде ба даст овардааст. Омили муҳимме, ки боиси ин ҷустуҷӯҳо гардидааст, шиносоии ӯ бо рубоиёти Умари Хайём дар тарҷумаҳои Вадиъ Ал-Бустонӣ будааст, ки дар дилу ёди ӯ нақши абадӣ боқӣ гузоштааст.

Ба андешаи Маликушшуаро Баҳор яке аз мазиятҳои ин тарҷума дар он аст, ки: «Ба назари ман чунин менамояд, ки ғӯиё Хайём рубоиёти худро ба ду забон - форсӣ ва арабӣ навишта бошад, вале арабияш мафкуд гашта ва ту акнун онро ёфта ба худ нисбат медиҳӣ» [77, 119].

Шоистваи зикр аст, ки рубоиёти Умари Хайёмро ироқиҳо чунон бо маҳорати баланд тарҷума кардаанд, ки хонанда фикр ҳам намекунад, ки ин рубоиёти Умари Хайём аз забони форсӣ ба забони арабӣ тарҷума шудаанд.

Рубоиёти Хайём дар мамолики арабӣ шухрати ниҳоят зиёд дошта, дар ин замина корҳои муҳим ва арзишманди илмӣ анҷом дода шудааст. Метавон дар ин замина аз пажӯҳишҳои жарф ва густарда, чун «Саврат ал-Хайём»-и Абдулҳақ Фозил, «Кашф ал-лисом ан рубоиёт ал-Хайём»-и Мубашшир ат-Тарозӣ, «Умари Хайём: ҳаёт, илм ва рубоиёти ӯ», «Ақоиди фалсафии Умари Хайём аз рӯи рубоиёти ӯ»-и Аҳмад Шантановӣ ва «Умари Хайём: ҳаёт, фалсафа ва рубоиёти ӯ» ном бурд, ки паҳлуҳои гуногуни аҳволу осори Умари Хайём мавриди таҳлилу баррасиҳои ҷиддӣ қарор гирифтааст.

Тарҷума ва таълифи асарҳои бадеӣ дар бораи Хайём як бахши дигари хайёмшиносӣ дар кишварҳои арабӣ мебошад.

Муҳаммад Тавфиқ Мустафо «Қиссаи зиндагии Хайём»-ро, ки ба калами Гаролд Лемм аз англисӣ ба арабӣ тарҷума намудааст, ки дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти шоири нишопурӣ ҳикоят мекунад.

Намоишномаи «Ғаром Умар ал-Хайём» (Ишқи Умари Хайём) ба калами драманависи машҳури мисрӣ Ҳомид Исмоил тааллуқ дорад, ки борҳо дар театрҳои Миср ба намоиш гузошта шудааст.

Таъсири Умари Хайём ва рубоиёти ӯ ба эҷодиёту афкори Абдулваҳҳоб Ал-Баётӣ, шоири бузурги ироқӣ ва ҷаҳони муосири араб, хеле назаррас аст. Ӯ дар эҷоди ду асараш «Аллазӣ-ла-яътӣ ва-ла-яътӣ ва-л-мавту фи-ал-хаётӣ» ва ҳамчунин намоишномаи мансури худ бо унвони «Муҳокима дар Нишопур» таҳти таъсири амиқи Умари Хайём мондааст.

Донишманди дигари лубнонӣ Амин Райҳонӣ низ китобе дар робита бо Умари Хайём ва Абулғало бо унвони «Ал-Ароу-л-фалсафияту инда Абилғало Ал-Мааррӣ ва Умар Ал-Хайём» таълиф намудааст. Умуман, лубнониҳо панҷ тарҷумаи гуногун аз рубоиёти Умари Хайёмро анҷом додаанд. Аммо он чи дар ин миён аҳаммияти бештар дорад, таъсирпазирии шоирон ва нависандагони бузурги муосири Лубнон аз Умари Хайём ва рубоиёти ӯст, ки дар ин миён метавон аз Амин Маълуф, нависандаи бузурги лубнонӣ, ном бурд, ки романи «Самарқанд»-и худро таҳти таъсири Умари Хайём таълиф кардааст. Дар ин робита шоири бузурги лубнонӣ Илё Абумозӣ, ки ашъори худро таҳти таъсири рубоиёти Умари Хайём сурудааст, хеле қолиб аст. Илё Абумозӣ дар сурудани ашъораш ҳамон назари фалсафии Умари Хайёмро нигоҳ доштааст.

Нуктаи қолиб ин аст, ки баъзе аз донишмандон ба ин назаранд, ки Умари Хайём ба арабӣ ҳам шеър эҷод кардааст. Аз ҷумла, донишмандони эронӣ дуктур Бехчат ас-Содоти Ҳичозӣ ва Фоиза Раҳмӣ таъкид кардаанд, ки: «Аз Умари Хайём ҳудуди 17 то 25 байт шеъри арабӣ боқӣ мондааст» [124, с. 48].

Ф. Бобоев дар бораи Умари Хайём ва шеъри арабии ӯ навиштааст: «Нахустин бор Умари Хайём ҳамчун шоир дар «Харидат-ул-қаср»-и Имомуддин Котиби Қазвинӣ, «Нузҳат-ул-аравоҳ»-и Муҳаммади Шаҳразурӣ, «Таърих-ул-ҳукамо» ва «Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод»-и Ибни Қифтӣ ва таърихномаи камомӯхташудаи «Фирдавс-ут-тавориҳ»-и Закариёи Қазвинӣ муаррифӣ шудааст [91]. Дар мавзуи ашъори арабии Умари Хайём ховаршиноси рус В. Жуковский, донишмандони эронӣ Забехуллоҳи Сафо ва Алии Даштӣ, ховаршиноси турк Ҳ. Дониш, ховаршиноси араб В. Бустонӣ ва А. Ас-Сафӣ, ховаршиноси ҳинд Г. Тиртха ва дигарон ибрази назар кардаанд. Ҳамагон бар онанд, ки Умари Хайём ҷаҳор қитъаи арабӣ сурудааст. Хушбахтона, қитъаҳои арабӣ дар давраҳои баъдина миқдоран ва ҳаҷман каму беш нашудаанд. Дар маъхазҳои фавқуззикр гузориши ба Умари Хайём бахшидашуда тақрибан бо як вожаи ҳаммонанд «лаҳу ашъорун ҳасанатун би-л-рабияти

ва-л-форсийях»- («варо ашъорест некӯ ба (забони) арабӣ ва форсӣ») ва забти чанд шеъри арабӣ ва як рубоии форсӣ анҷом мепазирад. Дар нусхаи «Нузҳат-ул-арвоҳ»-и Муҳаммади Шаҳразурӣ, ки дар китобхонаи Берлин маҳфуз аст, Жуковский аз он истифода кардааст, Ҳакими Нишопурӣ се бор бо лақаби Ал-Хайём ёд мешавад. Акнун ба таҳияи матни аслии қитъаҳо ва тарҷумаҳояшон рӯ меоварем.

Қитъаи якум:

تدر لي الدنيا بل السبعة العلى
بل الفلك الأعلى إذا جاش خاطري
أصوم عن الفحشاء جهرا و خفية
عفا و إفطاري بتقديس فاطري
و كم عصابة ضلت عن الحق فاهتدت
بظرق الهدى من فيضي المتقاطر
فإن صراطي المستقيم يصائر

تصين على وادي العمى كالقناطر [98, 48]

(Тарҷума: *агарчи андешаҳо дар дили ман барангехта шавад, ин ҷаҳону осмони ҷафтгона, балки уфуқи аъло барои ман гардон аст.*

Ман ошқорому пинҳон ва бо порсӣ аз ношоистагӣ (расвоӣ) рӯза медорам ва ифторам ниёиши Офаридгори ман аст.

Чанд гурӯҳ дар ҷустуҷӯи зоти Худованд гумроҳ гаштанду боз аз файзи борони раҳмати илоҳӣ роҳи ҳидоятро дарёфтанд.

Ба дурустӣ, ки роҳи рости ман бинои яқин аст, ки чун пулҳо дар водии гумбудагон ва кӯрдилон гузошта мешавад.)

Қитъаи дуюм:

إذا قنعت النفسي بميسور بلغتة
يحصّلها بالقدّ كفّ و ساعدي
اسم ان الفحشاء جهرا و خفيتا
فكن يا زمني معدّي او مساعدي
و لي فوق حام النرين منازل

و فوق منات الفرقدين مساعدي
اليس قظا الرحمان في حممه بان
يعيد الى نحس جميع المصاعد
متا ما دنت دنياك كانت مصيبتنا
فوا اجبا من ذالقريب المبعاد
اذا كان محصول الحيات منية
فالصيان حالا كل صاع و قاعد
فيا نفسي صبيرا في مقيلك انما

تخر زراه بالنقااض القواعد [98, 49]

(Тарчума: агар нафси ман ба осонӣ аз кифояти маош ором гирифта бошад, ки онро дасту бозуи ман ба ранҷу сахтӣ ҳосил карданд.

Пас ман аз ҳамаи гардишҳои рӯзгор эмин ҳастам. Ва эй замони ман, ту паймондеҳ ва ёвари ман бош!

Ҷойгоҳи худро болотар аз Моҳу Хуриеду ситорагон медонам.

Ва мақоми ман баландтар аз ситораҳои ал-Фарқадайн аст.

Оё Худованд дар қазои худ ҳукм накардааст, ки ҳамаи хушбахтиҳоро ба бадбахтӣ бозгардонад.

Ҳар гоҳ ки ин ҷаҳони ту ба поён расад, мусибате бошад. Пас, аҷаб бошад, ки шахси пайванди хешӣ дошта дурӣ ҷӯяд.

Агар ҳосили зиндагӣ марғ бошад, пас ҳоли ҳар каси саъйкунанда ва як ҷо нишаста баробар аст.

Эй нафси ман, дар осоишгоҳи худ шикобе бош, зеро ҳар чиро бунёдаш футур равад, болаш фурӯ мерезад.)

Қитъаи сеюм:

زجيت دهرا طويلاً في التماس أخ
يرعى ودادي إذا ذو خلة خانا
فكم ألفت و كم أخيت غير أخ
و كم تبدلت بالإخوان إخوانا

و قلت للنفس لما عز مطالبها

بالله لا تألفي ما عشت إنسانا [98, 50]

(Тарчума: ман басо рӯзгоре дар ҷустуҷӯи бародар ба сар бурдам, ки то дӯсте хиёнат кунад, оини дӯстию бародариро нигоҳ дорад.

Басо бо гайри бародар хӯ гирифтаму аҳди бародарӣ бастам ва басо бародаронро ба бародарон иваз кардам.

Пас, ба нафси худ, чун матлаби ӯ ноёб шуд, гуфтам:

Қасам ба Худо, ки то зинда бошӣ, инсонеро дӯст магир!.)

Қитъаи чаҳорум:

العقل يعجب في تصرفه

ممن على الأيام يتكل

فنوالها كالريح منقلب

و نعيمها كالظل منتقل [98, 49]

(Тарчума: ақл дар ғиродори худ аз касе, ки ба рӯзгор эътимод дорад, басо дар аҷаб аст.

Зеро атои рӯзгор ба мисли бод тағйирёбанда ва созу баргаиш чун соя гузаранда аст).

Мо ин қитъаҳоро барои тақвият бахшидан бар суханҳои дар боло гуфтаамон овардем, ки дар ҳақиқат, Умари Хайём бо забони арабӣ эҷод кардааст, аммо на ба андозае, ки тамоми эҷодиёташро бо арабӣ суруда бошад. Инчунин, Абулҳақ Ал-Фозил дар китобаш бо номи «Сарват-ул-Хайём» [98] инро таъкид менамояд, ки Хайём танҳо чанд қитъа ба забони арабӣ эҷод намудааст.

Инчунин дар китоби дигаре «Рубоиёти Умари Хайём (ба чор забон: тоҷикӣ-форсӣ, русӣ, ўзбекӣ, англисӣ) бо таҳияи Усмон Назир дар бораи ашъори арабии Умари Хайём гуфта шудааст: «Ашъори арабӣ. Рисолае ба арабӣ дар 5 ҷараҳ дар ҳалли як масъалаи ҷабрӣ бо номи «Ҳаза рисолата ло бӣ-Абулфатҳ Умар ибни Иброҳим Ал-Хайёмӣ (дар мавзуи риёзӣ), рисола дар баёни зичи мушкилоте, ки шайх Абдулвоҳид дар шарҳи се фасл эҷод кардааст, ки рисола дар се масъала аз ҳикмат, «Зиё-

ул ақл»- марбут ба илми кул, рисолаи «Дар сурати тазод дар ҷавоби кас», рисола оид ба низоми мулк («Рисолат низом-ул-мулк») як мақола дар «Равзат-ул-қулуб» ва чанди дигарро низ метавон эҷоди Умари Хайём номид» [3, с. 15].

Аз ин ҷо бармеояд, ки Умари Хайём хеле кам ба забони арабӣ шеър эҷод кардааст. Аз ин рӯ, хулоса кардан мумкин аст, ки аксарият рубоиёти ӯро хеле бо маҳорати баланд аз забонҳои англисӣ, фаронсавӣ ва форсӣ ба забони арабӣ тарҷума кардаанд ва ба андешаи касе намеояд, ки ин рубоиёт аз забони форсӣ ба забони арабӣ тарҷума шудаанд.

Таъсири Умари Хайём ва рубоиёти ӯ ба эҷодиёту афкори Абдулваҳоб Ал-Баётӣ, шоири бузурги ироқӣ ва ҷаҳони муосири араб, хеле назаррас аст. Ӯ дар ду асараш «Аллазӣ ла яътӣ ва ла яътӣ валмавту фи ал-ҳаётӣ» ва ҳамчунин намоишномаи мансури худ бо унвони «Муҳокима дар Нишопур» таҳти таъсири амиқи Умари Хайём мондааст [172, с. 271].

Дар ин робита шоири бузурги лубнонӣ Илё Абумозӣ «Талосим»-и худро таҳти таъсири рубоиёти Умари Хайём сурудааст. «Талосим»-и Илё Абумозӣ тӯфони адабие дар фалсафаи ҷаҳони араб барпо намуд ва тақрибан ҳама шухрати Илё Абумозӣ маҷноси ҳамин «Талосим»-и ӯст, ки бештар таҳти таъсири Умари Хайём ва рубоиёти ӯ будааст. Илё Абумозӣ дар сурудани «Талосим» ҳамон нигоҳи фалсафии Умари Хайёмро нигоҳ медорад.

Ба андешаи муҳаққиқони лубнонӣ, таъсирпазирии қасидаи «Талосим» -и Илё Абумозӣ аз Умари Хайём далели умда мебошад. Таъсирпазирии Илё Абумозӣ аз Умари Хайём ба ҳадде аст, ки ӯ соли 1930 мақолае таҳти унвони «Ҳаёт Умар Ал-Хайём»-ро менависад ва дар он муфассал перомунӣ афкору ақоиди фалсафии Умари Хайём таваққуф менамояд. Дар бораи қасидаи «Талосим» ва мутаассир гаштани шоир дар ин қасида аз Умари Хайём дар зерфасли боби сеюм маълумот пешниҳод карда мешавад.

Дар кишвари Урдун бошад, Мустафо Ваҳабӣ Ат-Тил, шоири намоёни урдунӣ, мулаққаб ба «Аррор» дар муаррифии Умари Хайём ва рубоиёти ӯ ба урдуниҳо ва ҳатто ҷаҳони араб хидмати азиме анҷом додааст. Тарҷумаи Ваҳабӣ Ат-Тил ба шеърӣ нав яке аз тарҷумаҳои бисёр хуб ва шоирона аз рубоиёти Умари Хайём аст. Албатта, ӯ ба таври комил монанд ба асл набуда, дар он каму беш дахлу тасрифоте анҷом дода шудааст. Вале муҳимтар аз ҳама ин ки Ваҳабӣ Ат-Тил фалсафаи шеърӣ ва шухрати худро маҷуни афқору андешаҳои Умари Хайём медонад. Ҳамчунин шоири дигар Тайсир Ас-Субул шоири урдунӣ рубоиётро ба сурати шеърӣ озод тарҷума намудааст. Юсуф Ҳусайн Ал-Баккор, низ яке аз шоирони машҳури Урдун ба шумор меравад, ки худ солҳо дар Эрон тадрис карда, форсиро бо ғояти некӯ медонад ва адабиёти форсиро ба хубӣ мешинохт, ӯ китобҳои зиёде дар заминаи Умари Хайём ва нуфузи ӯ дар адабиёти араб таълиф намудааст.

Дар Сурия Муҳаммад Ал-Фуротӣ, шоири муосири суриягӣ ва Навил Абдулаҳад аз мутарҷимони шинохтаи рубоиёти Умари Хайём ба шумор мераванд. Шоирони мазкур рубоиёти Умари Хайёмро чи ба назм ва чи ба наср ба арабӣ гардонида, чандин мақолаҳо низ ба таърифи расонидаанд. Ҳусайн Ҷумъаи Сурӣ китобе таҳти унвони «Мароя лилилтиқои ва-л-иртиқои байна-л-адабайни-л-арабӣ ва-л-форисӣ» таълиф намуда ва дар он баҳси муфиде дар бораи адабиёти форсӣ ва арабӣ, ба хусус, Умари Хайём ва рубоиёти ӯ анҷом додааст[164, с. 3]. Шоирони баҳрайнӣ низ дар пажӯҳиши Умари Хайём саҳми арзандае доранд. Иброҳим Ал-Ариз ва Маккӣ Ал-Баҳронӣ шоироне ҳастанд, ки рубоиёти Умари Хайёмро тарҷума кардаанд. Тарҷумаҳои эшон аз ҷумлаи беҳтарин тарҷумаҳо ба ҳисоб мераванд. Дар Фаластин низ шоире бо номи Қадрӣ Ҳофиз Туқон рубоиёти Умари Хайёмро ба назми арабӣ даровардааст. Аз Судон ва Мағриби арабӣ ҳам метавон чанд мисол барои тарҷумаҳои рубоиёти Умари Хайём овард. Шоири судонӣ Муҳаммад Усмон Качроӣ рубоиёти Умари Хайёмро ба назм даровардааст. Шоири ал-ҷазоирӣ Ироҳим Машора соли 2002 дар Ал-Ҷазоир мақолае таҳти унвони «Рубоиёт-ул-

Хайём равъат-ул-интишои ва лавъату-л-ғинои». ва Муҳаммад Билқосим Аш-Шоиб соли 2004 китобе бо унвони «Рубоиёт-ул-Хайём сиёғат-ул-уло ила-ш-шаъби-л-чазоирӣ» навиштаанд.

Гуфтаҳои боло шоҳиди онанд, ки дар ҷаҳони муосири араб пажӯҳишгар ва адибе вонамехӯрад, ки дар бораи Умари Хайём ва рубоиёти ӯ маълумот нашошта бошад. Имрӯз байни мардуми араб рубоиёти Умари Хайём шуҳрати зиёд пайдо кардааст. Хусусан, тӯли 100 соли охир таъсири рубоиёти Умари Хайём ба эҷодиёти адибони араб ба маротиб афзуд. Илём Абумозӣ, Маъруф Русофӣ, Ҷамил Садақӣ Аз-Заҳавӣ, Искандар Маълуф, Амин Маълуф аз ҷумлаи онон ба шумор мераванд, ки аз Умари Хайём таъсирпазир гаштаанд. Чи хеле, ки дар боло зикр гашт дар кишварҳои арабӣ қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар бораи ин шоири забардасти форсу тоҷик хеле зиёд аст.

2.2. Қасидаи «Талосим»-и Илё Абумозӣ - инъикосгари маонии рубоиёти Умари Хайём

Дар ин фасл қасидаи «Талосим»-и Илё Абумозӣ, ки инъикосгари маонии рубоиёти Умари Хайём аст, мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад. Дар фасли мазкур чанд пораеро аз қасидаи «Талосим» меорем, ки баёнгари маонии рубоиёти Умари Хайём мебошанд. Илё Абумозӣ дар масъалаҳои марғу зиндагӣ, муаммои ҳастӣ, лаззат бурдан аз зиндагӣ, хушбинӣ ва хушгузарони умр, ки дар ашъораш ба мушоҳида мерасанд, ба рубоиёти Умари Хайём пайравӣ кардааст. Зикр бояд кард, ки таъсирпазирии Илё Абумозӣ тавассути тарҷума сурат гирифта, ғайримустақим мебошад.

Умари Хайём ва Илё Абумозӣ дар мавзӯҳои шакку ҳайрат, марғу нестӣ, зиндагии пучу зудгузар, ғанимат шумурдани ҳар дам аз зиндагиву умр ва бознагаштани дубора ба ин дунё муштарак буда, дувумӣ аз аввалӣ таъсир пазируфтааст. Яке аз василаҳои муҳими шуҳрат ва маҳбубияти ин шоирон дар он аст, ки онҳо ба тарҳи масоил ва мавзӯоте мепардозанд, ки ҳамвора мавриди суоли зеҳни башарӣ ва як муаммои сарбаста ва номаълум дар андешаи инсон будааст. Суоли матраҳ ин аст: Аз кучо меоем? Ба кучо меравем? Барои чӣ омадаем?

Илё Абумозӣ дар ашъораш ба асрори вучуди инсон ва чигунагии офариниши ӯ ишораҳои сареҳ дорад ва илалӣ офарида шудан ва мурданро зери суол қарор додааст. Ин гуна мазмунҳо қаблан дар рубоиёти Умари Хайём вучуд доштанд. Мо саъй ба он доштем, ки чигунагии таъсири рубоиёти Умари Хайёмро ба ашъори Илё Абумозӣ дар муқоиса нишон диҳем.

Маълум аст, ки аксари рубоиёти Умари Хайём фалсафист ва яке аз мавзӯҳои асосии онро фалсафаи ҳастиву нестӣ ташкил медиҳад. Умари Хайём дар шарҳу баёни мантиқу фалсафаи ҳастиву нестӣ на аз роҳи озмудаи дигарон, балки аз равзанаи диду дарки фардӣ ҳасурона ворид шуда, дар танҳой ба баёни рози ниҳоне кӯшидааст, ки ифшоаш то ба ӯ

вучуд надоштааст. Дар ин ҷаҳони пӯшидаи асрор бо пурсишҳои бидуни посухи бештаре рӯ ба рӯ шуда, бо вучуди саргумӣ, боз ҳам чуръати бардоштани пардаи пардаҳо ва ба олами оламҳо нигаристанро кардааст. Чунонки Умари Хайём мегӯяд:

Гар омаданам ба ман будӣ, н-омадаме,
В-ар низ шудан ба будӣ, кай шудаме?
Беҳ з-он набудӣ, ки андар ин дайри хароб,
На омадаме, на будаме, на шудаме? [3, с. 79]

Илё Абумозӣ ин маъниро дар пайравии шоири нишопурӣ чунин баён кардааст:

« طلاسّم »

جئت لا أعلم من أين ولكني أتيت
ولقد أبصرت قدامي طريقاً فمشيت
وسأبقي سائراً إن شئت هذا أم ابيت
كيف جئت؟ كيف أبصرت طريقي؟

لست أدري [19, 8]

(Тарҷума: *омадам намедонам аз кучо, вале омадам.*

Пешрави хешро нигаристам ва роҳе ёфтам, пас ҳаракат кардам.

Пайваста ҳаракат ҳоҳам кард.

Чӣ бихоҳам чӣ нахоҳам.

Чӣ гуна омадам? Чӣ гуна роҳамро ёфтам.

Намедонам!.)

Илё Абумозӣ чӣ гуна офарида шудан ва омадани худ ба ин дунё ва чӣ гуна интихоби роҳу ҳаракат дар масири зиндагиро мавриди суол қарор дода, сипас мегӯяд: «Намедонам».

Рубоиёти Умари Хайём баёнгари ҳамин маънист, ки бо тарзи дигар адо шудааст. Он ҷо, ки омаданаширо иҷборӣ ва ғайриирода донист ва сабаби рафтани худро чунин мепиндорад. Пеши худ чунин тасвир мекунад, ки омаданаши барои касе суде надошта, касе ҳам ба ӯ нагуфтааст, ки омадану рафтани ӯ барои чӣ будааст.

Хайём дар идомаи ин омадан ба ин чаҳон ва рафтан аз онро чунин тасвир мекунад:

Дар доирае к-омадану рафтани мост,
Ўро на бидоят, на ниҳоят пайдост.
Кас меназанад даме дар ин маънӣ рост,

К-ин омадан аз кучою рафтан ба кучост [105, с. 377]

Рубоии Умари Хайём инъикоси дардест, ки зиндагӣ бар ӯ таҳмил карда, ҳамчун бозича қарор гирифтааст. Ў дар рубоиёти худ чун мусофири ҳайрону саргашта дар ин дунёст, ки намедонад ба чӣ манзур ба дунё омада ва ба чӣ мақсуд бояд аз дунё биравад. Мусофире, ки ҳатто риштаи ихтиёри сафар дар омадану рафтан ба дасти ӯ нест ва ҳамин амр ӯро бештар шигифтзадаю мутаҳаййир мекунад ва сар аз розу рамз ва асрори офариниш дарнамеоварад. Ў муътақид аст, ки дар ин дунё то зинда ҳастем, ба беҳтарин нахв зиндагӣ бояд кунем, аз тамоми лаҳзаҳои зиндагӣ лаззат бибарем ва дар ин роҳ хоб низ ба чашмонамон набояд роҳ ёбад, зеро баъд аз марг барои ҳамеша зери хок хоҳем хуфт.

Ин нукта низ дар шеъри Илё Абумозӣ таҷассум меёбад, ки ман дар ин чаҳон навам ё қадимӣ, озодии мутлақ дорам, ё дар банд асирам, оё ман роҳбари нафси худ ҳастам, ё касе маро ба ин чиз маҷбур мекунад. Умари Хайём ба ҳовид набудани умр ва даргузар будани он ишора карда, таъкид ба он дорад, ки инсон дар умри чандрӯзаи худ аз ҳаёт боястӣ лаззат бибарад:

Ҷовид наем, чун андар ин даҳр муқим,
Пас, бе маю маъшук хатоест азим.
То кай зи қадиму муҳдас, эй марди салим,
Рафтем, чу мо чаҳон чи муҳдас, чи қадим [3, с. 228]

Илё Абумозӣ ҳудаширо ба нодонӣ мезанад, яъне аз санъати «таҷоҳули ориф» истифода бурда, мегӯяд ки мехоҳам бидонам, вале намедонам.:

و طريقي ما طريقي ؟ أطويل أم قصير؟
هل انا اصعد أم أهبطُ فيه و أغور؟

أنا السائرُ في الدربِ ام الدربِ يسير؟

أم كلانا واقفٌ والدهرِ يمشي؟

لست أدري ! [19, 8]

(Тарчума: *роҳи ман чист? Оё дароз аст ё кӯтоҳ?*)

Оё ман ба боло мебароям, ё ба поён меафтам, дар ин роҳ фурӯ меравам?

Оё ман дар роҳ ҳаракат мекунам, ё роҳ аст, ки ҳаракат мекунад?

Ё ҳар дуи мо истодаему рӯзгор ҳаракат мекунад? Намедонам.)

Аз муҳтавои ин ду пора шеър чунин маънӣ бармеояд, ки ҳар ду шоир бар онанд, ки дар ин дунё ҷовид нестанд ва аз ин ҷо ба макони дигаре мунтақил мешаванд ва барои худ донишони инро нофеъ мешуморанд, ки ин ҷаҳон қадим аст ё муҳдас. Дар рубоии Умари Хайём фалсафai ваҳдати вучуд чунон маънӣ пайдо кардааст, ки гӯиё медонад, вале намехоҳад баён созад. Яъне, баёни шоир саҳлу мумтанеъ аст, вале дар пораи Илё Абумозӣ санъати суолу ҷавоб корбаст шудааст.

Илё Абумозӣ омадан аз макони ғайри ин ҷаҳонро зикр намуда, роҳу ҳаракат ба сӯи камолотро бовар дорад. Умари Хайём низ онро бовар дорад, вале онро ҷузъи асрори илоҳӣ медонад, ки ҷавҳари фалсафai муаммои вучуд ифода месозад. Ва ӯ мегӯяд:

Дар пардаи асрор касеро раҳ нест,

З-ин таъбия ҷони ҳеч кас оғаҳ нест.

Ҷуз дар дили хоки тира манзилғаҳ нест,

Май хӯр, ки чунин фасонаҳо кӯтаҳ нест [3, с. 188]

Аммо Илё Абумозӣ масъалаи гавҳари офариниши инсонро, ки аз хок сунъ шудааст, дигаргуна тафсир мекунад ва ба ин шакку ҳайрат дорад, ки оё инсон аз дарё халқ шудааст:

قد سألتُ البحرَ يوماً : هل أنا يا بحرٌ منكأ؟

أصحيحٌ ما رواه بعضهم عنى و عنكأ؟

أم ثرى ما زعموا زوراً و بُهتاناً و إفكأ؟

ضجكت امواجهُ منى و قالت :

لست أدري ! [19, 9]

(Тарҷума: *рӯзе аз дарё пурсидам, оё ман аз ту халқ шудаам?*

Оё саҳеҳ аст он чи баъзеҳо дар бораи ману ту мегӯянд?

Оё гумон дорӣ, ки он чи ки пиндоштаанд дурӯғ, ё бухтон будааст.

Мавҷҳояш ба ман хандида гуфтанд, намедонем.)

Аз муқоисаи осори ин ду шоир чунин натиҷа бармеояд, ки агар тобу итоби дарки фалсафаи ҳаёту мамот, аниқтараш агар кӯшиши шарҳу эзоҳи таззоди будану набудан намебуд, зинҳор даст сӯйи қалами аламнамову розкушо намебурданд. Ҳар чи дар шоҳраги хираду хомаи ин шоирон метапад, ин хоку афлок, марғу зиндагӣ, баду нек, нуру зулмат, шабу рӯз, гарму сард, омадану рафтан ва ғайра мебошад.

Ба назари мо Илё Абумозӣ нисбат ба рубоии болои Умари Хайём, бештар аз рубоии зер таъсир пазируфтааст:

Як қатраи об буд бо дарё шуд,

Як зарраи хок бо замин якто шуд.

Омадшудани ту андар ин олам чист?

Омад мағасе падида нопаído шуд [3, с. 138]

Яъне, инсон аз обу хок аст ва вақте мурд, чузъҳои баданаш пароканда ва бухор шуда, сипас ба дарё мепайвандад ва хок ҳам бо хокҳои дигар ҳамоғӯш мешавад. Дар ҳақиқат, ин дарё вучуди одамхост ва касе аз байн нарафтааст, аммо дар як мадор ва чарҳае, ки чарҳаи табиат ном дорад, давр мезанад. Ин масъаларо гурӯҳе метавонанд, дарк кунанд ва гурӯҳи дигар аз даркаш ғофиланд. Илё Абумозӣ дар бораи асрори вучуд чунин ақида дорад:

قيل ادري الناس بالا سرار سكان الصوامع

قلت إن صحَّ الذي قالو فإنَّ السرَّ شايع

عجباً كيف ترى الشمس عيون في براقع در

و التي لم تتبرقع لا تراها ؟

لست ادري ! [19, 11]

(Тарчума: *гуфта шудааст, ки донотарин мардум ба асрори ҳастӣ роҳибон ҳастанд. Гуфтам, агар чунин, аст он чи ки гуфтаанд, пас розе вучуд надорад ва он овоза аст.*

*Дар ҳайратам чӣ гуна Хуришедро мебинанд чашимоне, ки дар ниқобанд.
Ва касе ниқоб ва пӯшише надорад, онро намебинад? намедонам!.)*

Шоир дар ин байтҳо баъзе аз роҳибонеро, ки дар маъбадҳо худро донои асрори ҳастӣ медонанд, зери суол бурда, он гоҳ лавозиме, ки ҳамроҳи онҳост, аз қабиле ниқоб киноя аз нодонии онҳо овардааст. Умари Хайём низ баъзе аз фатводихандагонро, ки бедарду бетадбир тибқи қонуни илоҳӣ ҳукм намекунанд, ба ҳайрат омада, чунин мегӯяд:

Эй муфтии шаръ, аз ту пуркортарем,
Бо ин ҳама мастӣ зи ту хушёртарем,
Ту хуни касон хурию мо хуни разон.

Инсоф бидех, кадом хунхортарем? [178, с. 209]

Он гоҳ худашро бегуноҳ ҳисобида, мегӯяд: ман май хӯрам, шодам, аз куфру дин фориғ. Чаро ки ҳар чи аз ин марҳалаҳо дуртар бошӣ, зиндагиат роҳаттар ва ранчат камтар аст.

Май хӯрдану шод будан ойини ман аст,
Фориғ будан аз куфру дин, дини ман аст.
Гуфтам ба аруси даҳр кобини ту чист?

Гуфто дили хуррами ту кобини ман аст [178, с. 220]

Шахсиятҳое ба монанди Умари Хайём ҳар лаҳзаи умрро шумор хоҳанд кард. Аз ашъори шоирони мазкур бармеояд, ки онҳо на танҳо лаҳзашумории ҳаёт, балки барномаи чандинсолаи зистанро барои худи дигарон дар қолаби сухан тарҳрезӣ кардаанд. Ҳарчанд пеши худ маҳзунона қоил аст, ки як қарн ё як лаҳза будан, аз пайи нафс давидан, ё як ҷо нишастанд, поёни корро интизор шудан зинҳор дар ихтиёраш нахоҳад буд.

Андешаи умр беш беҳ аз шаст манех,
Ҳар ҷо, ки қадам ниҳӣ, ба ҷуз маст манех.
З-он пеш, ки косаи сарат кӯза кунанд,

Ту кӯза зи дӯшу коса аз даст манех [12, с. 43]

Чунон ки медонем, Умари Хайём хеле бештар аз шаст сол захру позаҳри буданро чашидаву нафасшуморӣ кардааст.

Илө Абумозӣ дар бораи ҷавонӣ ва наврасӣ гуфта ва аз худ мепурсад, ки гиряи кӯдакиам кучо шуд, ҷавониву зебоиям кучо рафт? Ин ҳама зоеъ шуд, аммо ман намедонам. Ин ҳамон мазмунест, ки Умари Хайём мегӯяд:

این ضحکی و بکائی و أنا طفل صغیر
این جهلی و مزاحی و أنا غض عزیز
این احلامی و کانت کیفما سرت تسیر
کلهها ضاعت و لکن کیف ضاعت ؟

لست ادری ! [19, 92]

(Тарҷума: ханда ва гиряи ман кучо рафт, дар ҳоле ки ман тифли хурде будам.

Чаҳлу шухиш ман кучо рафт, дар ҳоле ки ман шодобу навҷавон будам.

Рубӯҳои ман кучо рафт ва чӣ гуна онҳо ҳамроҳи ҳаракати ман ҳаракат карданд.

Ҳамагӣ зоеъ шуд, вале чӣ гуна зоеъ шуд? Намедонам!.)

Чунон ки мулоҳиза мешавад, шоири араб аз ин рубоии Умари Хайём таъсир пазируфтааст:

Афсӯс, ки навбати ҷавонӣ тай шуд,

В-он тозабахори зиндагонӣ дай шуд.

Он мурғи тараб, ки номи ӯ буд шабоб,

Афсӯс надонам, ки кай омад, кай шуд [12, с. 44]

Умари Хайём дар ин рубоӣ аз омадану чӣ хел гузаштани ҷавонии худ афсус хӯрда, боз ҳамон «надонам»-ро истифода мекунад, ки чавҳари шеъри Илө Абумозирон низ маҳз ҳамин «надонам» ифода кардааст.

Дар ин ҳаракат ба сӯйи ҳадафи номаълум аз дидгоҳи шоирон баъзе масъалаҳое, ки барои онҳо руҳ дода ва аз байн рафтаанд, ҳамчун гиря,

ханда, чаҳл ва чавониро баршумурда ва сабаби зоеъ шудани онҳоро намедонанд.

Шоир омадану рафтанро ба мисли чистоне мешуморад, ки чавобашро намедонад. Инчунин мегӯяд, ки аз зиндагии гузаштаам чизеро намедонам ва аз зиндагии ояндаи худ низ чизеро намедонам. Ман чавҳаре дорам, лекин намедонам он чист? Дар охир мегӯяд, ки ман кай ва кадом вақт зотамро мешиносам, намедонам. Дар ин мисраъҳо Абумозӣ худро ба як инсоне, ки аз ҳеч асрор огоҳӣ надорад, ташбеҳ мекунад ва чун Умари Хайём талош мекунад, ки бо он посух гӯяд. Вале, мутаассифона чавоби онро намедонад:

اننى حنت و أمضى و أنا لا أعلم
أنا لغز و ذهابى كمجيبى طلسم
والذى أوجد هذا اللغز لغز مبهم
لا تجادل . . . ذوالجحى من قال انى :
لست أدرى ! [19, 18]

(Тарҷума: ман омадаам, меравам, дар ҳоле ки намедонам.

Ман як муаммое ҳастам ва рафтани ман монанди омадани тилисмест.

Касе, ки ин муамморро ба вуҷуд оварад, ҳудаи муаммои бузург аст.

Муҷодила макун, мутафаккир ва хирадманд касест, ки гуфт:
Намедонам?.)

Ин чо як порчаи қасидаи «Талосим»-ро меорем, ки дар зери таъсири афкори Умари Хайём ба вуҷуд омадааст:

قد دخلت الدير عندالفجر كالفجر الطّروب
و تركتُ الديرَ عندالليل كالليل الغضوب
كانَ فى نفسى كربٌ صار فى نفسى كرب
أمنَ الدّيرِ أم اللّيل أكتئابى ؟
لست أدرى [19, 11]

(Тарҷума: ман ҳангоми субҳ ҳам монанди субҳи шодоб вориди даёр шудам.
Ва шаб монанди шаби хашигин даёрро тарк гуфтам.

Даруни ман гаме буд, табдил ба гамҳо шуд.

Оё ин гам ва гирифториш ман аз даёр буд, ё аз шаб?

Намедонам?).

عجباً للناسك القانت و هو اللو دعى
هجر الناس و فيهم كل حسن المبدع
و مضى يبحث عنه فى المكان البلقع
أراى فى القفر ماءً أم سرابا؟

لست ادرى! [19, 11]

(Тарҷума: дар ишғифтам аз зоҳиди хозеъ, ки бисёр сангдил аст (бисёр боҳуш аст), аз мардум канора гирифта, дар ҳоле ки тамоми хубиҳои пешина миёни онҳо вуҷуд дорад ва дунболи ин зебоӣ мегардад, дар макони хушк ва беобу алаф, оё дар саҳрои хушк обе дидааст, ё саробе? Намедонам!.)

Хайём низ чи зебо ба тавсиф мекӯшад ва ин масъаларо чунин шарҳу маънидод мекунад:

Чуз роҳи қаландар ба харобот мапӯй,

Чуз бода ва чуз симо ва чуз ёр маҷӯй.

Пур кун қадаҳи шаробу дар пеш басӯй,

Май нӯш кун, эй нигор, беҳуда мағӯй [178, с. 212]

Абумозӣ дар пораи шеърии зер ба худ суол медиҳад, ки оё баъди мурдан растохезе ҳаст ва ё умуман, мурдан нест, ё ҳаст, баъзеҳо медонанду ман намедонам? Ин ҳамон фалсафаи ҳастии дини Исломо ифода мекунад: «Зиндагардонидани пас марг ҳақ аст». Шоири араб онро чунин ба силки тасвир кашидааст:

أوراء القبر بعد الموت بعثت و نشور

فحياه فخود ام فناء فدثور

أكلام الناس صدق ام كلام الناس زور

أصحيح ان بعض الناس يدرى ؟

لست ادرى! [19, 13]

(Тарчума: оё нас аз қабр баъд аз мурдан биъсате ва растохезе ҳаст?

Оё зиндашудан, ё ҷовидонӣ, ё фаной ва нобудӣ вуҷуд дорад?

Оё сухани мардум рост ё дурӯғ аст?

Оё саҳеҳ аст, ки баъзе аз мардум медонанд?

Намедонам?.)

Ба назари мо, шоири араб дар пораи боло аз ин рубоихои Умари Хайём таъсир пазируфтааст:

Эй он, ки натиҷаи чаҳору ҳафтӣ

В-аз ҳафту чаҳор доим андар тафтӣ.

Май хур, ки ҳазор бор бешат гуфтам,

Боз омаданат нест чу рафтӣ, рафтӣ [105, с. 274]

Ё:

Гӯянд, ки Фирдавс барин хоҳад буд,

Он ҷо майи нобу ҳуру ин хоҳад буд.

Гар мо маю маъшуқ гузидем, чӣ бок,

Чун оқибати кор чунин хоҳад буд [105, с. 283]

Аз мулоҳизаҳои дар боло овардашуда метавон, чунин хулоса намуд, ки метавон ин ду шоирро тавсифгарони фалсафаи ҳастиву нестӣ манидод кард. Дар аксари пораҳои шеъри боло Илё Абумозӣ маънии рубоиёти Хайёмро ба гуна ва сабки дигар дар ашъори худ интиқол дода, дар пайравии шоири бузурги нишопурӣ ашъори зебо сурудааст.

Гуфтан ба маврид аст, ки дар бисёр ҷанбаҳои эҷодиёт ва мазмуни шеъру қасидаҳояш Илё Абумозӣ аз Умари Хайём таъсир бардоштааст, ки дар адабиёт онро таворуди адабӣ меноманд. Масъалаҳое, ки шоири араб дар мавриди муаммои ҳастиву нестӣ ва маю маъшуқа, бевафоии дунё, омадану рафтан, ҷавонию лаззати зиндагӣ, озодандешӣ ва ғайра дар шеъри худ матраҳ кардааст, сарчашмааш рубоиёти Умари Хайём мебошад. Ба таъбири дигар, обишхӯри шеъри Илё Абумозӣ рубоиёти шоири нишопурӣ будааст. Табиист, ки баъзе вожагону истилоҳоти шеъри Хайём дар ашъори Илё Абумозӣ мавриди қорбаст қарор гирифтааст. Аз қабилӣ май, шароб, бода, коса, соқӣ, паймона, соғар,

финчон, кӯза, дунё, хок, шодмонӣ, лаззат, ғанимат ва ғ. дар ашъори Илём Абумозӣ хеле зиёд ба мушоҳида мерасад ва ин ҳам навъе таассурро ифода месозад.

Дар кушудани рози муаммои вучуд афкори Хайём ва Абумозӣ муштаракоти зиёд ба назар мерасад.

Баъзе аз муҳаққиқон бар ин боваранд, ки Абумозӣ бисёр маъниҳоеро аз шеъри Умари Хайём сирқат карда, ба гунаи дигар баён дошта бошад. Лекин дар адабиёт истилоҳи «ворисият» вучуд дорад, интиқоли як маънӣ ба шеъри шоири дигар падидаи маъмул буда, шоири дувум низ ҳақ ва ихтиёр дорад, ки аз онҳо истифода барад. Ин таъсирпазирӣ, ба андешаи мо, заъфи Илём Абумозӣ нест, балки бузургии ин шоирро нишон медиҳад, ки аз Умари Хайём барин шоиру файласуфи бузург таъсир пазируфта, дар пайравии ӯ шеър гуфтааст.

БОБИ Ш

ТАҲЛИЛИ МУҚОИСАВИИ АНДЕШАҲОИ УМАРИ ХАЙЁМ ВА ИЛЁ АБУМОЗӢ

3.1. Муаммои ҳастӣ дар рубоиёти Умари Хайём ва ашъори Илё Абумозӣ

Адабиёти татбиқӣ дар адабиётшиносии муосир, аз ҷумла адабиётшиносии тоҷик ҷойгоҳи хос дошта, барои арзёбии муштаракот ва тафовути асарҳои адибони гуногуни ҷаҳон, ки дар мавзуи умумӣ офарида шудаанд, бисёр муҳим мебошад.

Дар раванди таҳқиқи адабиёти татбиқӣ масъалаи таъсиргузориву таъсирпазирӣ аз ҷумлаи масъалаҳои калидӣ ба ҳисоб меравад.

Моҳияти фалсафаи ҳастиву вучуди инсон дар таърихи башар мавриди баҳси файласуфон, мутафаккирон, шуарову равшанфикрони шинохта қарор гирифтааст. Аввалин намунаҳо ва дар айни ҳол нахустин посухҳои башар ба мавзуи ҳастишиносӣ, бешубҳа, асотиру динҳои бостонӣ ба шумор мераванд.

Бо вучуди таҳқиқоти дар ин самт, хусусан дар соҳаи адабиёт анҷомшуда, ҳанӯз масъалаҳои вучуддоранд, ки камомӯхта мебошанд ва зарурати омӯختан ва таҳқиқи онҳо дар замони истиқлоли Тоҷикистон ба миён омадааст. Адабиёти татбиқӣ ба ин замина фароҳам меоварад. Ҳамин гуна мавзӯҳои муқоисашаванда дар рубоиёти Умари Хайём ва ашъори Илё Абумозӣ вучуддоранд, ки аз зовияи нав ба масъала нигариста шаванд.

Вақте куллан ашъори ду шоири мавриди назарро баррасӣ мекунем, дар баъзе лаҳзаҳо шабоҳатҳои дармеёбем, ки дар ҳаёти онҳо иттифоқ афтадааст.

Яке аз ин омилҳо баҳри дарёфти ҳақиқат рӯ ба сафар ниҳодани онҳо мебошад. Шароити иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии замони Хайёму Илё тақозо намуд, ки барои раҳӣ аз бархе фишорҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ ба маконҳои гуногун сафар кунанд. Яъне, метавон ба чунин

хулоса расид, ки ба сафар раҳсипор шудани ин ду шоир на ба хотири шавқу рағбат буда, балки он тақозои замон ба шумор мерафт.

Хайём дар даврони зиндагии худ ба шаҳрҳои Исфаҳон, Балх, Бухоро, Макка ва Ироқ сафар кардааст. Бидуни тардид дар ин сафарҳо бо ақоиду андешаҳои гуногун ошно шуда, ба васеъ шудани ҷаҳонбинии ӯ имкон фароҳам овардааст.

Илё Абумозӣ низ дар даврони зиндагии хеш ба кишварҳои Миср, Амрико ва Сурия сафар кард ва заминаи ошноии ӯ бо расму ойин, эътиқоду андешаҳои гуногун ба миён омад, муҳимтар аз ҳама, ӯ чун шоири пешқадам ва озодандеши замони худ шинохта шуд.

Тафовути сафарҳои Умари Хайём дар он аст, ки ӯ дар зодгоҳи худ Нишопур улуми муқаддимотиرو омӯхта, ҳамчун шоир, файласуф ва риёзидон машҳур гашт. Хусусан, ба фалсафаи арастуӣ ва навафлотунӣ, ки ба арабӣ тарҷума шуда буданд, инчунин ҳузури ақоид, боварҳову андешаҳои мутаноқизу муттазод, шароити хоси иҷтимоӣ ва сиёсии он рӯзгор огоҳии комил пайдо кард ва дар шаклгирии андешаҳои Умари Хайём дар бораи ваҳдати вучуд ва муаммои он нақши барҷаста гузошт. Албатта, дар вусъати ҷаҳонбинии шоири бузурги форсии тоҷикӣ таъсири сафарҳояш ба мушоҳида мерасанд.

Чунин шинохти фалсафиро Илё Абумозӣ каме дар Миср ва бештар дар Амрико, вақте ки бо ҷараёнҳои гуногун ва дар навбати худ пешқадами Ғарб ошно шуд, ба даст овард.

Алии Даштӣ ба ин бовар аст, ки: «Вазъи иҷтимоии замонаи мазбур метавонист Умари Хайёмро ба навъи изтиробии руҳӣ бикашонанд ва шояд ба ҳамин далоил аст, ки бархе муҳаққиқини осори Хайём ба ин натиҷа расидаанд, ки ӯ дар нисбати баъзе сифати бухлу ҳасадро дар рубоиёти худ бозтоб додааст» [105, с. 45-54].

Чунин муштаракот дар марҳалаи навҷавонии Илё Абумозӣ низ ба мушоҳида мерасад, ки бинобар фақру нодорӣ ба изтиробу иғтишоши руҳӣ гирифтгор шуда, зодгоҳи хешро, ки падару модараш дар онҷо зиндагӣ мекарданд, ба таври иҷборӣ тарк карда, бо даъвати бародараш

Мурод барои тичорат ба Миср омад ва пас аз ба корҳои адабӣ ва сиёсӣ машғул шудан, ӯро зимомдорони англиси Миср таъқиб карданд, то ба зиндон андозанд. Вале ӯ бо ёрии дӯстонаш Мисрро тарк карда, ба Амрико ҳичрат намуд. Албатта, ин замони португалии сиёсӣ ва даврони истиқлолгалабӣ, ки намояндагони адабиёти «Маҳҷар» ҳар кадоме мавриди таъқиб қарор мегирифтанд, рӯҳияи онҳо изтиробу эҳтироси зиёде дошт, ки Илём Абумозӣ аз он истисно нест. Ва ҳамин рӯҳия дар ашъори ӯ инъикос ёфта, муборизаи шоирро ба тарзҳои гуногун ба забони шеър баён месозад.

Тавофути дигар он аст, ки Умари Хайём ба табақоти ашроф мансуб аст, аммо Илём Абумозӣ дар хонаводаи фақире ба дунё омадааст, ки аз лиҳози дигаргуна будани муҳит ва шароити омӯзишу зиндагӣ бардоштҳои онҳо бо ҳам муқоисанашаванда аст.

Муҳимтарин вижагиҳои фалсафии Умари Хайём дар шеъри ӯ андеша дар бораи муаммои вучуд аст.

Зеҳни пурсишгар ва ҷӯяндаи Хайём дар он шароити иҷтимоӣ ва сиёсии асри XII ба ҳама масъала бо шакку шубҳа менигарад, ки мабноси илмро ташкил медиҳад. Умари Хайём дар ин рубоӣ аз пайи шунидани посух нест, балки меҳодад бо ин шеваи шигифтзадагӣ вучуди сарбаста ва асрорангези худро боз ҷӯяд ва ба ин васила андаке оташи даруниашро фурӯ нишонад. Ӯ меҳодад бигӯяд, ки дар паси ин пурсишҳо ва посухҳо ҳам розҳои нухуфта аст, ки ҳамагон аз онҳо беҳабаранд. Барои намуна ба бархе аз ин гуна рубоӣҳои Умари Хайём рӯ меоварем:

Ин баҳри вучуд омада берун зи нухуфт,
Кас нест, ки ин гавҳари таҳқиқ бисуфт.
Ҳар кас сухане аз сари савдо гуфтанд,
З-он рӯй, ки ҳаст, кас намедонад гуфт [3, с. 356]

Ё:

Дар доирае к-омадану рафтани мост,
Ӯро на бидоят, на ниҳоят пайдост.
Кас меназанад даме дар ин маънӣ рост,

К-ин омадан аз кучою рафтан ба кучост? [3, с. 221]

Чун дарду марг ва нуқсонун нестии навъи башарро Умари Хайём бо чашмони худ жарф мебинад ва аз зовияи нам ба таърихи гузаштаи дур менигард ва асаре аз шикваю азамати амирон ва шоҳони гузаштаву зеборӯён ва гулрухони пешинро чуз дар хоку хишт намебинад. Ҳасрати дарднок тамоми ҳастиву вучудаширо фаро мегирад ва талхии ин ҳасратро дар қолаби вожаҳо мерезад, то ояндагонро низ хушдор созад. Дар рубоиёте, ки чунин мухтаво доранд, ҳарчанд Умари Хайём мустақиман дар бораи ғанимат шумурдани умр ва чигунагии истифода аз он сухан намегӯяд.

Маҳдӣ Муҳаммад Фулодванд донишманди эронӣ дар мавриди ин даста рубоиёт чунин изҳори андеша мекунад: «Кушторҳои паёпай ва таҳаммули мардум, эҳсоси сарнавишти гузаштагони азиз нақши мусалламе дар сурудани ин даста аз ашъор дошт, зеро ба хубӣ мебинем, ки рубоиёти кӯтоҳ ва тарҷумаи ҳоли зарраҳои саргардону зиндагонии дирӯза аст, ки имрӯз дар қолаби кӯза ва қадаҳу хишту кунгура дар ин хомӯшӣ ба мо сухан мегӯянд» [155, с. 82].

Чунонки Хайём мефармояд:

Дар корғахи кӯзагаре рафтам дӯш,

Дидам ду ҳазор кӯза гӯёву хамӯш.

Ногоҳ яке кӯза баровард хурӯш:

«Ку кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш?!» [3, с. 184]

Дар рубоии мазкур Умари Хайём танҳо ҳасрату дард ва масъалаи офариниширо баён кардааст. Агар аз миёни рубоиёти Умари Хайём ҳамин гуна рубоиёт баррасӣ шаванд, миёни андешаҳои Умари Хайём, Абулғало Ал-Мааррӣ ва Шопенгауэр муштарақоти маъноии фаровон ба назар мерасад. Аммо масъала ин қост, ки Умари Хайём дар баробари ин рубоиёти дигаре низ дорад, ки дар онҳо пас аз баёни муқаддимаи кӯтоҳ дар байти дувум натиҷагирӣ мекунад, Чораи хирадмандона ин аст, ки фурсатро ғанимат бишуморем ва шодиро аз даст надихем.

Аз тарафи дигар, шабоҳатҳои маъноӣ миёни рубоиёти Умари Хайём ва ашъори Абулғало Ал-Мааррӣ низ вучуд дорад, ки онро донишманди барҷастаи араб Умар Фаррух чунин баён мекунад: «Ҳатто, агар он дуру баррасӣ кунем, хоҳем дид, ки мактаби фалсафаи онҳо дар мавриди зиндагӣ бар як поя устувор аст. Мактабе, ки ҳақими арабӣ аз он ба инзиво ва хонанишинӣ таъбир кардааст. Ҳақими форсӣ ба кӯшиш барои ба даст овардани лаззату хушиҳо аз роҳи шаробу айш тавачҷух намудааст» [175, с. 285-284].

Пас, равшан мегардад, ки масъалаи муаммои вучуд дар афкори фалсафии Умари Хайём муҳим буда, чунин ба назар мерасад, ки Умари Хайём дар бархе рубоиёт дунёро тираву ғамгин тафсир карда, латоифу хушиҳо ва зебоиҳои ҷаҳони фониро нопойдор медонад. Аммо Маъаррӣ бар хилофи вай шодиҳою зебоиҳои ҷаҳонро на фаромӯш мекунад ва на аз даст медиҳад. Андешаи фурсатҷӯӣ ва дами ғанимат низ дар назди ӯ аз ҳамин ҷо сарчашма мегирад.

Шакку тардид ва шубҳаю ҳайрат аз ҷумлаи мавзуотест, ки дар миёни шоирони «Маҳҷар» ба таври куллӣ ва ба вижа дар ашъори Илё Абумозӣ ба таври ҷузъӣ дида мешавад. Пайдоиши ин пурсиш дар миёни шоирон реша дар масоили иҷтимоӣ ва сиёсӣ иқтисодӣ дорад, ки дар саҳифаҳои пешин ишороте рафт. Илё Абумозӣ дар мавридҳои шубҳа кардааст, ки чӣ гуна роҳи ҳалли онро пешниҳод кунад. Шоир аз даврони ҷавонӣ дар Миср нафси худро чунон парвариш карда буд, ки ҳар чӣ барои ӯ арза мешуд, аввал биандешаду таҳаммул кунад ва ба худ иҷоза намедод, ки туғён кунад, эҳсосоти хешро пароканда намояд.

Дар робита ба ин, метавон чунин гуфт, ки шеъри Илё Абумозӣ ҳосили зеҳни шоир буда, дар марҳалаҳои муайян ба ҳадди камоли худ расида, мубориз ва муқовиматпазир аст. Ӯ руҳи пурсишгар дорад, ки ҷавобҳои фалсафии гузаштагон дар бораи моҳияти вучуд ӯро қонеъ намекунад ва шояд аз ҳамин ҷост, ки ба шеъри Умари Хайём ва Абулғало Ал-Мааррӣ дил мебандад. Аз ин ду шоири барҷаста руҳияи тааммулпазирӣ ва пурсишгареро меомӯзад. Абумозӣ монанди Умари

Хайём ба ибодат ва он чи ки сокинони ибодатгоҳҳо гуфтаанд, розӣ намешуд. Ӯ бояд худ он чиро, ки дигарон, яъне муъбадон ва аз сари тақлид пазируфтаанд, кашф кунад. Бинобар ин, чунонки Саид Фазлуллоҳ Мирқодирӣ менависад: «Агар шеърӣ ӯро мутафовит аз қоидаи дини ҳоким бар ҷомеа мебинем, на далели иртидод, балки нишонгари тафаккур ва тааммули амиқи шоир аст» [176, с. 134].

Суоли Илё Абумозӣ дар заминаи муаммои вучуд дар ҳақиқат танҳо суоли шоир нест; пурсиш навъи инсон аст ва аз ин ҷиҳат муҳим ва асосӣ ба шумор меравад, ки самту сӯйи зиндагии имрӯза ва фардори равшан месозад.

Дар қасидаи «Талосим» шоир як силсила чунин пурсишҳоро матраҳ мекунад ва ба онки ба он посухи радду инкор бидиҳад, ҳамонро дар дарунмои он шакку ҳайрати инсон аз ҳастӣ, ки пештар аз ҷониби Умари Хайём ва Абулғало Ал-Мааррӣ матраҳ шуда буд, вусъат мебахшад. Шоир барои ёфтани ҷавоби қонеъкунанда ба ҳар даре рӯ меорад ва аз дарёву абрҳо сарчашмаи ҳастии ҳаёт буданро мечӯяд, ки бар асоси назарияи Дарвин асос ёфтааст.

Аз чигунагии хилқати ҷаҳон мепурсад, вале посухи шоистае намеёбад. Аз ҳар сӯ садои «ло аърифӯ» (намедонам) меояд ва ҳайрати азими нухуфта бар ваҳшати ӯ меафзояд. Ниҳоят шоир ба фариштаҳо ва малоик рӯй меорад, вале онҳо ҳам андар сардаргумӣ мемонад, балки дарки онҳо аз мардуми одӣ камтар буда, худро дар диёрҳо махсур кардаанд ва гӯё бар чашмони худ чашмбандиҳое задаанд, ки ононро аз дарки воқеиятҳо нотавон месозад. Аз ин рӯ, онҳо ҳатто очизтар аз мардумони одӣ ба назар меоянд.

Масалан, Илё Абумозӣ дар қасидаи «Масо» муаммои вучудро ба гунаи матраҳ мекунад, шоир шахсеро ба номи Салмо аз вучуди худаш ҷустуҷӯ мекунад ва ӯро бо чизҳое, ки дар фикру зехну хотираш мегузарад ва мавриди хитоб қарор дода, бо ҳақиқати худ бо инсонҳо сухан мегӯяд, вале муҳотаби мавриди назараш зоҳиран Салмо аст. Шоир дар ин қасида то ҳадде аз рамзу намодҳое истифода бурдааст. Барои мисол,

субҳу шомро рамзи кӯдаку пир қарор додааст. Ӯ саъй мекунад, ки муаммои ҳаётро яке пас аз дигаре матраҳ намуда, ба ҳар кадоми онҳо ҷавоб диҳад ва инсонро ба дараҷоти ҳайрат бирасонад. Андешаи некбинонаи Илём Абумозӣ аз дарду ҳайрат ва эҳсосу андӯҳ холӣ нест. Маҳз ҳамин некбинӣ ба андешаи ӯ навъе қуввату истехком мебахшад. Хушбинии ӯ ба далели фирор аз бадбинии нохушояндест, ки ғаму андӯҳ бо худ дорад. Андешаи Илём Абумозӣ танҳо аз эҳсоси ӯ ба дардҳои инсонӣ ба даст намеояд, балки бештар аз нотавонии ӯ дар ҳалли муаммои вучуд падида меояд.

Дар робита ба ин, метавон ба ин натиҷа расид, ки яке аз вижагиҳои шеърӣ «Маҳҷар» шакку ҳайрат ба зоти Худо аст. Вале ин шоирон баъд аз тафаккур дар атрофшон ба яқин мерасанд. Монанди Насиб Ариза, Михаил Нуайма, Башшорати Хурӣ ва Абумозӣ. Ин шакку ҳайрати андешамандона дар гуфтугӯи Илём Абумозӣ бо фарзандонаш боризгар аст. Шоир бар ин нукта таъкид меварзад, ки ҳеч кас ҳақиқати худро намешиносад, вале метавонад онро дар осори ҷовиди ин дунё дарк кунад. Инчунин ба ин бовар аст, ки роҳи шинохти Худо дар тафаккури амиқ, ҳисси шуур, шодӣ дар зиндагист. Илём Абумозӣ дар бораи зоти Худо чунин назар дорад. Дар радду исботи ин назар далоиле дорад, чун пардаеро канор зада, пардаҳои ношинохтаи дигар ошкор гардидааст.

а) муаммои ҳастӣ дар андешаи Умари Хайём

Чунин ба мушоҳида мерасад, ки Умари Хайём ба ду далел ба зистан дар дунё эътимод дорад: 1) посухи муносиб ба муаммои вучуд намеёбад ва 2) гузари пуршиноси замонро ба хубӣ мефаҳмад ва маргро ногузир медонад. Хайём ин масъаларо аз чанд тараф менигарад: гоҳе танҳо ёдоварӣ мекунад, ки ғусса хӯрдан ва андӯҳ бурдан роҳи ҳаллу ҷораи дардхovu ноумедихои башар нест. Аз ин рӯ, набояд дар ҳасрати гузашта, ё орзуи оянда хотири худро озурда сохт. Дар чунин фурсати гузароне, ки наметавон онро манъ кард, беҳтарин ҷора ин аст, ки хуш бошем ва қадру лаҳзаҳоро дарёбем ва ба қадри ҳар як лаҳзаи умр ва якдигар бирасем.

Умари Хайём дар бахше аз рубоиёти худ ин мавзӯро пайгири карда, василаҳои шод будан ба сароҳат нишон дода шудааст. Масалан:

Эй дӯст, ғами ҷаҳони беҳуда махӯр,
Беҳуда ғами ҷаҳони фарсуда махӯр,
Чун буда гузаштаву нест набуд падида,
Хуш бошу ғами будаву нобуда махӯр [3, с. 261]

Ё ки:

Имрӯз туро дастраси фардо нест
В-андешаи фардот ба ҷуз савдо нест.
Зоеъ макун ин дам, ар дилат шайдо нест,
К-ин боқӣ умрро бақо пайдо нест [3, с. 137]

Заковати Фарогузлу дар мавриди ин гуна рубоиҳои Хайём чунин назар дорад, ки: «Аз ҷиҳати замону эҳсос мо миёни гузашти нобудшуда ва ояндаи наёмада воқеъ шудаем, дуруст аст, ки Умари Хайём гуфтааст: - Аз рафта маяндеш в-аз оянда матарс», аммо ҳамин тарс ӯро водор мекунад, ба мавзӯи дам бипардозад. Дам, яъне лаҳза, нафас, дам, яъне ҳамин ҳаво, ки нафас мекашем. Вобастаи як дамем ва дигар ҳеч. Умари Хайём дар ин мавзӯ эҳсосоти аҷиб дорад. Ҳамон тавре ки метарсад қадам рӯи хок бигузорад, мабодо он хоки вайрон бошад ё зулфу руҳи нозанине бошад. Таассуфи бузурги бебозгашт дар тамоми ашъори Умари Хайём ба навҳаи аҷиб тақрор мешавад ва он даъват ба шодӣ ва лаззату хушӣ, ки дар онҳо дида мешавад, пучии зиндагиро аз дидгоҳи шоир паноҳ намедорад. Ҳамаи ин аз даруни ғамноки ӯ сарчашма мегирад» [108, с. 113].

Ё ин ки Пер Поскал - мутарҷими фаронсавии рубоиёти Умари Хайём дар муқаддимаи ҳеш аз марг ба унвони дарунмоя ва фикри мунҳасир аз рубоиёти Умари Хайём ёд кардааст: «Ҳатто бозгашти фикри Умари Хайём ба лузуми иғтиноми фурсати зиндагӣ низ аз роҳгузар андешаи марг аст ва таассуфбар нест ба ҳамаи зебоиҳои ҳаёт. Таъби ҳассоси зебописанди Умари Хайём аз ҷилваҳои рангорангу дилангези зиндагӣ аст. Аммо аз мушоҳидаи ин мазохир шууру зиндагии фикри

Умари Хайём ба фанопазирии онҳо ба зехнаш неш мезанад, ки дар паи ин ҳама пӯишу чӯшиш ва нуру нишоти бекарон зулмати марг хоҳад буд ва сукуту сукуни ҷовидона, аз ин рӯ, марг ҳамеша дар фикри Умари Хайём посух дорад ва агар зиндагиरो ғанимату дӯст медорад аз ин рӯст» [199, с. 118].

Умари Хайём роҳи чораи худ ва ҳамаи касонеро, ки мисли ӯ аз парешониҳои рӯзгору шитоби босуръати замон ба ҳайрату афсӯс дучор мешаванд, дар он мебинад, ки вақти худро ба ёдкарди гузаштаву оянда беҳуда масраф насозанд.

Дар гурӯҳи дувуми рубоиёт Умари Хайём пас аз таъкид бар ғанимат шумурдани даму шод зистан ва раҳо шудан аз ғамро аз роҳи майгусорӣ тарвиҷ мекунад.

Ин қофилаи умр аҷаб мегузарад,

Некӯст даме, ки бо тараб мегузарад.

Соқӣ, ғами фардои қиёмат чӣ хӯрӣ?

Дардех қадаҳи бода, ки шаб мегузарад [3, с. 144]

Майе, ки дар рубоиёти Хайём омада, майи заминӣ аст. Онро ба он хотир нӯшанд, ки ғаму ҳасратро аз дил бишӯяд ва ба равон оромишу шодӣ бахшад. Ин май ҳақиқӣ буда, мисли лаби ёр ақиқу сурхранг аст. Аз ҷумла, Артур Кристенсен дар ин маврид менависад: «Май аввалу охири лаззату шодмонист. Пас, зоеътар аз рӯзе, ки бебода ба сар барӣ, рӯз нест, нӯшидани шароб вақти муайяне надорад. Ҳар лаҳза аз замон барои боданӯшӣ муносиб аст» [165, с. 59].

б) муамои ҳастӣ дар ашъори Илё Абумозӣ

Андешаҳое, ки инсонро ба самти бугзу ғаму дардҳо мекашонанд, шоиронро баръакс ба сӯйи хушбинӣ раҳнамоӣ мекунад. Ба назар мерасад, ки Илё Абумозӣ ин андешаро аз Умари Хайём гирифта, зеро ӯ рубоиёти Умари Хайёмро зиёд мехондааст. Андешаи Умари Хайём таъсири шигифте дар зехни ӯ гузоштааст. Хушбинии ин ду шоир аз чанд чанба бо ҳам шабеҳат доранд. Чунонки Умари Хайём ба баҳра гирифтани аз лаззатҳои дунявӣ ифтиноми фурсат таъкид дошта, Илё Абумозӣ низ

бар ҳамин бовар аст. Дар дидгоҳи хушбинонаи Илё Абумозӣ ҳам метавон таъсири Умари Хайёмро дид, ҳам таъсири фалсафии Ҷуброн Халил Ҷубронро. Албатта, набояд чунин пиндошт, ки хушбинии инҳо шабеҳи хушбинии инсонҳои кӯтоҳбин аст, балки ин хушбинӣ бо андеша ва таваққуф дар ҷанбаҳои розомези мубҳам зиндагиро таҷаллӣ кардааст. Илё Абумозӣ дар қасидаи «Фалсафаи ҳаёт»-и худ фалсафаи зиндагиро азобу машаққат кашидан дар зиндагӣ намедонаду аз инсон мехоҳад, то чун булбул овоз бихонад ва аз саҳтиҳо наҳаросаду ба зиндагӣ нигоҳи хушбинона дошта бошад:

كن هزارا فى عشته يتغنى ومع الليل لا يبالي الكبولا
هو عبء على الحياة ثقيل من يظن الحياة عبئا ثقيلًا [16, 128]

(Тарҷума: *ба мисли булбуле бош, ки дар лонааш нағмасароӣ мекунад, бо вуҷуде ки дар қафас банд аст.*)

Донишманди маъруфи араб Шавкӣ Зайф дар ин маврид чунин изҳори андеша мекунад: «Андешаи қавӣ бар ин қасида ин аст, ки лаззати дунёро дарёбад, бидуни он ки дар мушкилоту масоиби зиндагӣ худро ғарқ созад, зиндагӣ зебост, ҳар ки олами ботинаш зебо бошад, зиндагиро зебо мебинад ва ҳар кас даруни сияҳфои андӯҳбор дошта бошад, зиндагӣ барои ӯ талх аст. Ин амр бештар ба худ марбут аст. Пас, биёед, аз лаҳзаҳое, ки дар он ворид ҳастем, баҳра ҷӯем ва ҳамаи андӯҳро ба дур андозему фикрамонро аз ғуссаҳои дунё, баҳусус марғу нобудӣ раҳо созем. Чунонки медонем, марғ дер ё зуд моро дармеёбад, пас тарс аз марғро дур кунем ва қадри лаҳзаҳои хушии зиндагиро бидонем. Бар асоси чунин дидгоҳ шоир мекӯшад эҳсони инсонро ба дардҳои зиндагӣ сармаст кунад» [192, с. 256].

Дар қасидаи «Масо»-и худ Илё Абумозӣ зери таъсири романтизми Ҷуброн муҷодалаи ботинии худро миёни эҳсоси ғами дунё ва эҳсоси лаззати дунё баён медорад. Салмо қаҳрамони асосии қасида дар ҳолати парешонӣ ба ғуруби хуршед менигарад ва ба далели аз даст додани фурсатҳояш дар субҳу зуҳр андӯҳгин аст ва аз ин ки аср бо торикиҳояш

омадааст, низ эҳсоси ғаму андӯҳ мекашад. Илё Абумозӣ аз ӯ мепурсад, ки чаро дар рӯз тобон гаштӣ (чавонӣ) ва дар торикӣ (пирӣ) бетобӣ? Аз вай мехоҳад ғамҳои худро канор бигзорад ва ба наҳру садои чараёни оби наҳр гӯш диҳад ва аз насими гулҳои хуш лаззат бибарад ва ба шохобҳои мавҷези об бинигарад.

Дар қисмати охири қасида муҳотаби худро ба хушбинӣ фаро хонда, таъкид мекунад, ки чи дар даврони чавонӣ ва чи дар даврони пирӣ бояд қалби инсон пур аз умед бошад ва ба чиҳати ин ки дар оянда мумкин аст зоҳиран чунину чунон шавад, ҳаргиз набояд ҳоли худро тираву ногувор намояд. Аз ин рӯ, шоир аз муҳотаб мехоҳад, ки ғаму андӯхро тарк намояд ва шодии кӯдакиро дар даврони пирӣ ҳифз намояд. Илё Абумозӣ пайваста дар сурудаҳои худ бар ин масъала таъкид дорад, ки бояд фурсатро ғанимат шумурд ва аз хушиву лаззатҳои зиндагӣ (ишқ, шароб, табиат) баҳра бурд.

Дар ин қасида Илё Абумозӣ мустақиман аз андешаи Умари Хайём баҳра гирифта, ба ин андеша аст, ки метавон шодии зиндагиро аз миёни ғаму андӯҳ раҳо кард, ҳатто бо ғаму андӯҳ низ метавон шод зист.

Илё Абумозӣ дар қасидае бо унвони «Файласуф-ул-мучаннаҳ» («Файласуфони паррон») булбулуро мавриди хитоб қарор медиҳад, ки аз шоҳае ба шоҳаи дигар мепараду хуш месарояд, ки садои ӯ шоирро ба тараб овардааст. Дар поёни қасида булбулро чунин мавриди хитоб қарор медиҳад ва ба ӯ мегӯяд: хуш ба ҳоли ту, ки ба фикри фардо нестӣ, чун оғози ғаму андӯҳ нигарони ҳамин аст, ки инсон ба фардо биандешад:

طوباك أنك لاتفكر في غد بدء الكآبة أن تفكر في غد [16, 210]

(Тарҷума: *хушо ба ҳоли ту, ки ба фикри фардо нестӣ, чун оғози ғаму андӯҳ нигарони ҳамин аст, ки инсон ба фардо биандешад.*)

Шоир дар қасидаи дигари худ бо номи «Ибтасим» рӯй гардонидани маъшуқаву бевафоии ӯро иллати ғаму андӯҳ дар дили ошиқ медонад. Сипас ба ӯ мегӯяд, ки бихандаду ҳама чизро фаромӯш кунад. Ҳамзамон шоир ба бухрони иқтисодие, ки дар Иёлотҳои Муттаҳидаи Амрико рух дода буд, ишора мекунаду тоҷирро ба мусофире ташбеҳ

мекунад, ки дар сахро мусофират мекунад ва ташнагӣ барои ӯ ғалаба кардааст ва ё ин ки ӯро ба зане ташбеҳ медиҳад, ки гӯё мубтало ба бемории сил шуда бошад, ки ба ғизо ниёз дорад, вале агар ғизо бихӯрад хунрезӣ мекунад:

قال:التجارة فى صِراعِ هائلٍ مثل المسافرِ كاد يَقْتُلُهُ الظما
أو غادةٍ مَسْئولةٍ مُحتاجةٍ لدمٍ وتنفثُ كلِّما لَهَّتْ دَمًا [16, 65]

(Тарҷума: *гуфт: тиҷорат дар мубориза хеле роҳи бузургест, монанди мусофирате ё ба монанди бемории сил, ки ҳангоми нафаскашӣ ба душвориҳо дучор мешаваду хун мепартояд.*)

Дар охир чунин натиҷа мегирад, ки касоне дар тиҷорат зиён дидаанд, чорае чуз фаромӯш кардан надоранд ва шодӣ суроғи онон нахоҳад омад, магар ин ки дар баробари сахтиҳо ва мушкилот биханданд.

Ӯ ба он андеша аст, ки инсон бояд чун паранда шод зиндагӣ кунад, паранда дар авҷи осмон парвоз мекунад, дар ҳоле ки хатарҳои фаровон онро таҳдид мекунад.

Шоир дар ин қасида ҳамин чизро дар назар дорад, ки то бо мусибату ғаму андӯхе, ки аз паси чанги чаҳонии аввал бар чомае ҳоким шуда буд ва умеди мардумро ба яъсу ноумедӣ табдил дода буд, муқовимат кунад. Вале ӯ дар муқобили беҳтар фаҳмидану кашфи асрору парда бардоштан аз рамзҳои ҳаёт суол мекунад. Ва ба ҳамаи ин падидаҳову дарду ранҷ таҳаммул мекунаду сахтиҳои онро бо оғӯш пазиро мешавад, ки гоҳе бо дили хунин табассум мекунад. Бахусус, дар зиндагии Илё Абумозӣ решаи пайдоиши суоли муаммои ҳастиро метавон дар даврони кӯдакии ин шоир ёфт. Илё Абумозӣ дар даврони кӯдакии худ сахтиҳои бисёреро таҳаммул кард, то ҳаде ки ин сахтиҳо ӯро водор намуданд барои зиндагии беҳтар ба Миср сафар кунад ва барои гузаронидани зиндагӣ саҳт машғули кор шуд. Дар канори ин, таълими калисо дар зиндагӣ ва шаклдиҳии рафтораи таъсир дошт. Илё Абумозӣ дар рӯёру бо ин мушкилот ба андешаю тафаккур пардохт ва

барои раҳой аз андешаи муаммои вучуд ба дунболи роҳе барои фаромӯш кардани онҳо буд. Дар ҳақиқат, ин эҳсос муқаддимае барои эҳсоси хушбинӣ дар шахсияти шоир шуд, ин хушбиниरो метавон навъе фирор аз ҳақиқат донист. Чун шоир ҳақиқатро ба мисли ҳастӣ тасвир намекунад, балки ашёро он гуна, ки дӯст дорад, мебинаду ҳар гуна бихоҳад ба ашё менигарад ва бархе костаҳову норасоихоро барои мухотаби худ чун марвориди зебо чилва медихад.

Шоир саргардону парешон аст ва аз дарки муаммои вучуд нотавон аст ва вучуд барои ӯ як муаммои сарбаста аст, ки кушодани ин муаммо барои ӯ бисёр саҳт мебошад. Ӯ ба ин бовар аст, ки сангинии ҷаҳлу хайрати худро бо хушбинӣ ҳал кунад, на аз тариқи тафаккур дар муаммои ҳастиву зиндагиву марг, балки аз тариқи тафаккур дар ҳар чизе, ки зиндагиро аз ғаму андӯҳ раҳо месозад.

Тафаккури Илё Абумозӣ дар муаммои вучуд хушдорӣ барои дуруст зистан аст, ӯ бовар дорад, ки пеш аз расидани марг бояд аз фурсати сабзи зиндагӣ баҳра гирифт ва дар пайи ислоҳи камбуди он шуд. Беҳтарин роҳи ғанимат дониستاني дамро бетаваҷҷуҳӣ ба дардҳову саҳтиҳо ва рӯй овардан ба табиат медонад.

3.2. Гузарандагии олам ва арзишҳои ҳаёти инсонӣ дар рубоиёти Умари Хайём ва осори Илё Абумозӣ

Донишманди муосири араб Ҷурчи Сайда дуруст қайд мекунад, ки ҳичрати шоир аз Миср ба Амрико ва дур буданаш аз дунёи адаб дар ҷодаи камоли шоирии Илё Абумозӣ таъсири амиқ гузоштааст. Илова ба ин, дар рушду такомули шахсияти шоир дар ҳавзаи шеърӯ шоирӣ кумаки шоён намуда, ба ин далел, ки ӯ аз тақлиди шоироне чун Борудӣ, Сабрӣ, Шавқӣ ва Ҳофиз Иброҳим дурӣ ҷуста, дар шеъраш руҳи тозае дамида буд.

Зеро дар ин давра Илё Абумозӣ қасидаҳои баланде чун «Фалсафаи ҳаёт»-ро таълиф кард, аз як тараф, таҳаввулоти бузург дар ин марҳалаи

эҷодиёташ буд, аз тарафи дигар, дар радифи шуарои мактаби адабии «Маҳҷар» ба унвони яке аз шоирони мумтоз шинохта шуд.

Абумозӣ дар тамоми осораш аз ду сабки комилан зебо истифода бурда: 1) дар оғози эҷодиёташ ба тақлид аз гузаштагон шеър мегуфт; 2) пас аз пайвастан ба «Робитаи қаламӣ» марҳилаи баъдии эҷодиёти шоир оғоз шуда, ӯ бештар ба мактаби романтизм таваҷҷуҳ кардааст.

Дар тӯли таърих камтар ба чашм мерасад, ки осори гуногуни эҷодкoron бидуни ҳеҷ таъсирпазирӣ аз замонаи онон падида омада бошанд. Умари Хайёми Нишопурӣ низ аз ин доира берун нест. Ӯ низ монанди бисёре аз андешамандони дигар тахти таъсири ҷараёнҳои фикрии рӯзгори худ будааст. Забехуллоҳи Сафо дар баёни авзои он давра менависад: «Мардумони он давра, мардумоне мутаассиб дар ақоид ва дар наشري мазҳаби худ саҳтгир ва нисбат ба касоне, ки аз ақоидашон пайравӣ намекарданд, бисёр саҳтгирӣ менамуданд. Ба ҳамин сабаб бо тасаллоти онон сиёсати динии хося дар Эрон роиҷ шуд. Дар аҳди тасаллуташон басы аз мафосид ва маойиби ахлоқӣ дар миёни мардум паҳн шуд, ки мардум аз ин нобасомониҳо ранчидахотир буданд. Ҳамин боис шуду мардум аз ин вазъ интиқод карданд» [132, с. 170]. Илова бар он, авзои ногувор таъсири бисёр бад ба хирадмандоне чун Умари Хайём расонд, чунонки бисёре аз эшон ногузир ақоиди худро беш аз гузашта бо орои аҳли мазоҳиб биёмезанд.

Ян Рипка дар таҳлиле аз авзои сиёсӣ ва иҷтимоии ин давра чунин изҳори ақида дорад: «Дар ин давра ҳар чизе зудгузар ва нопойдор пиндошта мешуд ва бузургон ногаҳон қурбони одамқушони беному нишон мешуданд. Эътиқодҳои кӯҳна ҷойи худро ба боварҳои нав медоданд; ашираҳои кӯчанишин аз сарзаминҳои ношинохта ба маркази тамаддун ҳучум мебурданд. Фарҳанги кӯҳани Эронро ба оташ мекашиданд. Умари Хайём, ки аз ин авзоъ осӣ шуда буд, натавонист ба дарки иҷтимоии худ таҳқиқи инқилобӣ бибахшад. Равобити иҷтимоии он рӯзи Эрон бениҳоят равшан буд, табақае, ки дар воқеъ Умари Хайём намояндаи идеологии он ба шумор мерафт, метавонист муддаии нақши

инкилобӣ бошад. Аммо сармояи бозаргонӣ ва равобити колоӣ, пулӣ, ки Умари Хайём мебоист ба он така кунад, дар асл дӯстӣ бо феодализмро ба унвони як ҳадафи мушаххас надошт, чунин аст, ки манфиатгароӣ дар ҷаҳонбинии Умари Хайём падида ояд» [200, с. 299].

Аз назари сиёсӣ низ бояд гуфт, ки Нишопур сахнаи ҷангҳои хунин миёни силсилаҳои гуногун, чун салҷуқиёну ғазнавиён ва низ қатлҳои бераҳмонаи сиёсӣ ба дасти исмоилиён ва тадричан решақан шудани фарҳанги зардуштӣ буд. Дар ҳақиқат, баъзе муҳаққиқон муътақиданд, қарне, ки Умари Хайём дар он мезист, қарни ошӯбҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ будааст ва бешубҳа ин шароит дар шаклгирии андешаи Умари Хайём таъсиргузор будааст.

Монанд ба ин шароит дар замони Илё Абумозӣ дар сарзамини Лубнон низ, ки таҳти султаи императори усмонӣ буд, бисёр шадидтар ба ҷашм мерасид, чаро ки ин кишвар, ба далели парокандагии наҷодӣ ва вучуди мазоҳиби гуногун имконияти муносибе барои фурӯзон шудани шуълаҳои ҷанг буд. Вучуди фирқаҳои мухталиф аз тарафи дигар, зарурати даҳлат қардани қудратҳои ҷаҳонӣ шуда буд ва ҳар як аз кишварҳои муқтадир ба баҳонаи ғимоят аз гурӯҳи хос дар авзои дохилии Лубнон даҳлат мекарданд.

Дар воқеъ, бояд гуфт, ки моҳи рабъ-ул-охирӣ қарни нуздаҳум мутобиқ ба 1889 м., яъне ҳамзамон бо таваллуди Абумозӣ кишвари Лубнон таҳаввулоти муҳиммеро шохид буд. Метавонем ин давраро давраи қавмиятҳо ва наҳзати миллатҳо таъриф намоем, зеро ки инсон дар пайи талош барои исботи вучуди худ ва ибрази шахсияти худ баромада буд. Ба ҳар ҳол бояд гуфт, ки мардуми Лубнон бо шароити сиёсӣ - иҷтимоии сахте ҳамчун ҷангҳои дохилӣ ва муҳочират рӯ ба рӯ буданд. Табиатан ин шароит дар ниғориши онон ба бархе масоил, аз ҷумла зиндагӣ нақши муассире доштааст.

Бевақоии дунё беш аз ҳар мавзуи дигаре зехни Умари Хайёмро ба худ машғул намуда, баҳши муҳими рӯбиёташро ин мавзӯ ташкил додааст. Ин мавзӯро наметавон дар танҳои баррасӣ қард. Барои

таҳлили он шоир аз вожагону мавзуъҳое, ки ба он иртибот доранд, ба тасвир мегирад. Барои мисол, вожаи «кӯза», ки дар дохили он май ниғаҳ дошта мешавад ва май василаи хушгузаронии умр аст, аз хок сохта шудааст. Ва дар як муддати муайян ин кӯза метавонад шиканад ё дар зери барфу борон боз ба хок мубаддал шавад. Хайём мегӯяд дар дунё ҳеч чизе нест, ки абадӣ боқӣ монад, ҳатто кӯза низ дар оташ пухта мешавад, дар раванди рӯзгор боз метавонад ба асли худ баргардад. Чунончи:

Аз кӯзагаре кӯза харидам боре,
Он кӯза сухан гуфт зи ҳар асроре.
Шоҳе будам, ки ҷоми зарринам буд,
Акнун шудаам кӯзаи ҳар хамморе [3, с. 352]

Хайём дунёро чизе ҷуз хобу хаёл ва афсона намедонад:

Шодӣ маталаб, ки ҳосили умр дамest,
Ҳар зарра зи хоки Кайқубодеву Ҷамest.
Аҳволи ҷаҳону балки гетӣ яксар,
Хобеву хаёлеву фиребеву дамest [3, с. 25]

Ва дар ҷойи дигар чунин сурудааст:

Дар пардаи асрор касеро раҳ нест,
З-ин таъбия ҷони ҳеч кас оғаҳ нест.
Ҷуз дар дили хоки тира манзилғаҳ нест,
Май хӯр, ки чунин фасонаҳо кӯтаҳ нест [3, с. 188]

Ин мафҳум дар ашъори Умари Хайём то ба он андоза аҳаммияти муҳим дорад, ки зеҳни ӯро ҳамвора ба худ машғул доштааст.

Якчанд ба кӯдакӣ ба устод шудем,
Якчанд ба устодии худ шод шудем.
Поёни сухан шунав, ки моро ҷӣ расид,
Аз хок даромадему бар бод шудем [12, с. 31]

Алиризо Заковатӣ масъалаи мазкурро мавриди баррасӣ қарор дода, ба ин натиҷа мерасад, ки: «Таъкиди Умари Хайём дар баъзе сурудаҳояш бар бесуботии олам, гувоҳе бар ҳақиқат танҳо мавҷуди ҷовид, яъне Худованд аст» [108, с. 127].

«Бевафоии дунё» аз чумлаи мавзуъҳои мутадовили адабиёт аст. Аз ашъори ҳар шоир аз ҳар халқу наҷод метавон порае ёфт, ки ба ин мавзуъ бахшида шуда бошад. Ва дар ашъори шоири Илё Абумозӣ низ ба мушоҳида мерасад. Воқеан, Илё Абумозӣ ин мазмунро бо таъсирпазирӣ аз фалсафаи Умари Хайём иброн намудааст, ки он яке аз меҳварҳои асливу асосии мавзӯи дар сурудаҳои Ҳакими Нишопур аст.

Абумозӣ низ дар ашъори хеш бо зарофати хос ин матлабро ба тасвир кашида, барои баёни бевафоии дунё ба таври мустақим вориди мавзуъ нашуда, балки парандагонро мисол меорад, ки бо вучуди дардҳои бисёр, чун чароҳат ва кушта шудан ба василаи сайёд ва ё шикор шудан тавассути паррандагони қавитар боз нағмасароӣ мекунад ва ба кӯтоҳии умрашон аҳаммият намедиҳанд. Пас шоир бо тамсил аз инсонҳо даъват мекунад, ки ба зиндагии бевафоии ин дунё дил набанданд, чун оқибат ба хок бармегарданд.

تَتَغَنَّى وَالصَّقْرُ قَدْ مَلَكَ الْجَوَّ عَلَيْهَا وَالصَّائِدُونَ السَّبِيلَا

تَتَغَنَّى عَمْرِهَا بَعْضُ عَامٍ أَفْتَبِكِي وَقَا تَعِيشِ طَوِيلَا

أَطْلُبُ اللَّهُ مِثْلَمَا تَطْلُبُ الْأَطْ يَارُ عِنْدَ الْهَجِيرِ ظِلًّا ظَلِيلَا

أنت لأرض أولاً وأخيراً كنت ملكا أو كنت عبدا ذليلا [14, 355]

(Тарҷума: парандагон дар ҳоле, ки шоҳинҳо дар осмон бар онҳо бастаанд, боз нағмасароӣ мекунад.

Бо ин ки умрашон зиёд нест, боз нағма месароянд.

Пас, ту эй инсон, дар ҳоле ки дар ин замон, ки зиндагӣ мекуни, чаро зорӣ мекуни?

Бинобар ин, аз пайи хушӣ бош, ҳамон гуна, ки парандагон дар авҷи гармо дар ҷустуҷӯӣ сояе пайдоранд.

Ту, эй инсон, чӣ фармонраво бошӣ ва чи бандаи таслим ин замин муддате аз он туст.)

Ин шоири барҷастаи араб муътақид аст, ки ҳамаи махлуқот фанопазиранд ва дунё вафо надорад, ба инсон хитоб мекунад, ки ту ба

мисли ситораи осмон ҳастӣ, ки ҳамеша дурахшу равшан ҳастӣ, вале аслан аз фанопазирӣ дар хатар нестӣ.

لا خُلُوْدٌ تَحْتَ السَّمَاءِ لِحَيِّ فَلَمَّا ذَا تُرَاوِدُ الْمُسْتَحْيَا

كُلُّ نَجْمٍ إِلَى الْاِفْوَالِ وَلَكِنْ آفَةُ النِّجْمِ أَنْ يَخَافَ الْاِفْوَالَا [14, 355]

(Тарҷума: *дар зери осмон, ҷовидонагӣ барои ҳеҷ зиндае ёфт намешавад, пас чаро амри маҳолеро талаб мекуни?*)

Ҳар ситорае гуруб хоҳад кард, вале офати ситора дар ин аст, ки аз гуруб битарсад.)

Дар ҳақиқат, шоир дар ин ҷо ба ҷовидонхоҳии инсон дар ин дунё эътироз мекунад ва ин амрро барои ӯ амри ғайримумкин медонад.

Бар асоси он чи дар оинаи ашъори ин ду шоири барҷаста мушоҳида гардид, ҳар ду шоир ба мафҳуми нопадории дунё таъкид намуда, онро ба яке аз мавзӯҳои асосии шеъри худ қарор додаанд. Дар натиҷаи муқоисаи ин ду пора шеър маълум мегардад, ки Илё Абумозӣ шеъри худро дар зери таъсири Умари Хайём сурудааст.

Ҳар ду шоир дар баёни мафҳуми нопадории ва фонӣ будани инсонии хокӣ, аз ноумедӣ дар сурудаҳои худ баҳра бурдаанд. Масалан, тамсили парандагони заифу нотавон ва ё ситорае, ки ба гуруб рӯ меорад, дар шеъри Абумозӣ ва низ кӯза, ки намуди инсонии хокӣ аст, дар шеъри Умари Хайём, нишонгари заволи умри инсонҳо ва зиндагии кӯтоҳи онҳо мебошад.

Тавсифҳое, ки ҳар як аз ин ду шоир дар шеъри худ аз он истифода кардаанд, гӯиё ҳама гузаро будани ҷаҳони моддӣ ва нопадории онро нишон медиҳанд. Аз ин рӯ, ин ду шоири озодаандеш ба хонандаи худ илқо мекунанд, ки аз ин умри дурӯза аз лаззатҳои ҷаҳон, неъматҳои дунявӣ ва ғанимат шумурдани рӯзҳои бебозгашти умр баҳра баранд ва хешро ба ғаму кулфат мубтало насозанд.

а) шодмонӣ ва баҳра бурдан аз зиндагӣ дар рубоиёти Умари Хайём ва осори Илё Абумозӣ

Марҳилаҳои эҷодии ҳар шоир гуногун аст, яке бештар ба мадҳу васф, дигаре ба тасвири табиат, сеумӣ ба рисо, чаҳоруми ба хамру хушгузаронӣ ва амсоли бештар таваҷҷуҳ доранд, аз ин омилҳо мешавад, ки табиат ва хислати шоирро дарёфт.

Шодмонӣ ва баҳраманدى аз лаҳзаҳои зиндагӣ яке аз барҷастатарин мазмунҳои рубоиёти Хайёмро ташкил медиҳад. Фаро хондан ба шодмонӣ дар шеъри Умари Хайём бештар даъват ба осудан аз таҳаммулоти нофарҷом аст, ки ҳатто як дам ҳам ин ҳакими Нишопурро ба ҳоли худ раҳо намекунад. Умари Хайём бар ин бовар аст, ки бехтар аст ба ҷойи андешидан ба чизҳое, ки ҳеҷ мояи хушҳолӣ дар онҳо нест, шодмон бошем ва аз лаҳза - лаҳзаи зиндагӣ баҳраи кофӣ бибарем.

Бархез, махӯр ғами чаҳони гузарон,
Биншину даме ба шодмонӣ гузарон.
Дар табъи замона агар вафое будӣ,
Ҳаргиз ба ту навбат нашудӣ аз дигарон [3, с. 279]

Ҳакими Нишопур хӯрдани ғами фардои номаълум ва нобуд кардани умрро ба далели рӯзе, ки ҳанӯз наомадааст, аз авомиле медонад, ки монсаи шодмонии инсон мешавад ва ба инсонҳо тавсия мекунад, ки ба гузаштае, ки боз намегардад ва фардое, ки наомадааст, набояд афсӯс хӯрд.

Рӯзе, ки гузашт, ҳеҷ аз ӯ ёд макун,
Фардо, ки наёмадаст, фарёд макун.
Бар номадаву гузашта бунёд макун,
Хуш бош кунуну умр барбод макун [3, с. 279]

Хайём устои шодиву хурсандӣ ва хушҳолист ва дарси шодмониву баҳраманدى аз зиндагиро медиҳад. Ӯ чунон ба ин дунё хушбин ва шодмон аст, ки розӣ нест хушиҳои онро, ҳатто бо марг аз даст бидиҳад. Дар рубоиёти зебо ва пурмағзи худ дар ҳама ҳол ба инсон гӯшрасон мекунад, ки умр кӯтоҳ аст ва чанд рӯз пеш дар ин чаҳони ҳастӣ нахоҳад монд, пас бояд фурсатҳоро аз даст надиҳад ва сархуши зиндагӣ бошад.

Гар як нафасат зи зиндагонӣ гузарад,
Магзор, ки чуз ба шодмонӣ гузарад.
Зинҳор, ки сармоџи ин мулки чаҳон,
Умр аст, бад-он сон гузаронӣ, гузарад [3, с. 96]

Хайём барои шодмонӣ ва хуш зистан арзиши зиёдеро қоил аст. Чунонки дар ин рубоӣ хушҳол будани хешро тасвир менамояд, дар он калимаи хушро чандин бор такрор намудааст.

Бар чехраи гул шабнами Наврӯз хуш аст,
Дар тарфи чаман рӯйи дилафрӯз хуш аст.
Аз дай, ки гузашт ҳар чи гӯйӣ хуш нест,
Хуш бош зи дӣ мағӯ, ки имрӯз хуш аст! [3, с. 131]

Хайём як бори дигар ёдовар мешавад, ки ғусса хӯрдан чораи дардҳои башар нест. Аз ин рӯ, набояд дар ҳасрати гузашта ва орзуи оянда, хоџири худро нороҳат сохт. Дар чунин фурсати гузарон беҳтарин тадбир ин аст, ки хушу шодмон бошем ва ба қадри лаҳзаҳои хуши зиндагӣ бирасем:

Эй дӯст, ғами чаҳони беҳуда махӯр,
Беҳуда ғами чаҳони фарсуда махӯр.
Чун буд гузаштаву нест нобуд падида.
Хуш бошу ғами будаву нобуда махӯр [3, с. 261]

Ҳақими Нишопур дар баҳше аз рубоӣҳои худ, чунонки ишора рафт, паноҳ бурдан ба «май»-ро ҷиҳати шодмонӣ ва хуш зистанро тасвир менамояд.

Шоёни зикр аст, ки дар бархе аз рубоӣҳои Умари Хайём маъно ва мафҳуми «май» ба маонии ҳақиқии худ ба кор рафтааст ва бо ин суҳан бештар қасди мадҳуш кардани чехраи ин Ҳақими фарзонро доштаанд. Аммо чизе, ки бештари афрод, аз ҷумла Муҳаммадалӣ Фурӯғӣ дар муқаддимаи рубоӣҳои Умари Хайём бар он таъкид дорад, ин аст, ки «май» ба маънои маҷозӣ ва истиории худ ба кор рафтааст. Дар воқеъ, «май» дар ин ашъор василае барои фароғати хотир ва хуш будан аст, то бад-ин васила шоир нугувори зиндагиро ба фаромӯшӣ биспорад. Алии

Даштӣ низ аз ин фикри Муҳаммадалии Фурӯғӣ чонибдорӣ мекунад, ки: «Бода дар забони Умари Хайём рамз ва намодест барои баҳра гирифтган аз дунё ва вижагиҳои он. Онҳое, ки зиндаанд, ба яқин хоҳанд мурд, онҳое, ки мурдаанд, бидуни тардид боз нахоҳанд гашт. Пас фурсати зиндагиро набояд беҳуда табоҳ кард ва ин фурсат дар назди Умари Хайём танҳо дар чаҳорчӯби мусоҳибати ёри дилнавоз, замзамаи мулоими чанг ва нӯшидани бода мутасаввир аст» [160, с. 180-181].

Бархе дигар муътақиданд, ки шароб дар шеъри Умари Хайём мазҳари тамоми зебоиҳо ва хубиҳову лаззати ин ҷаҳон аст. Мақсуди аслии Умари Хайём аз май дар ин сурудаҳо таъкиди бештар бар шод будан ва баҳраманدى аз лаҳзаҳои зиндагист.

Яке аз муҳимтарин мавзӯҳои, ки бар аксари ашъори девони Абумозӣ ба мушоҳида мерасад, бешубҳа шодмонӣ ва баҳра бурдан аз зиндагӣ аст, ки ин ҳолат дар ашъори Умари Хайём фаровон аст. Ин мавзӯ аз ҷумлаи андешаҳои, ки Абумозӣ бо жарфандешӣ бо он рӯ ба рӯ шудааст. Бозтоби ин мавзӯ дар ашъори Абумозӣ то ҳаддест, ки бархе вайро шоири «Ал-Ибтисома» номидаанд. Ин равиши мавзуии шеъри Илё Абумозӣ дар даъват ба шодмонӣ ва баҳра бурдан аз зиндагӣ низ дақиқан ҳамон роҳест, ки солиёни пеш Умари Хайём онро тай карда буд. Донишманди муосири араб Солим Мауш муътақид аст, ки ин андешаи Абумозӣ: «Бо фалсафаи Умари Хайём, ки инсонро ба шодмонӣ ва баҳра бурдан аз лаҳзаҳои зиндагӣ ҳидоят мекунад, мутобиқат дорад» [172, с. 191]. Қасидаи «Ибтасим» («Лабханд бизан») аз қасидаҳои, ки Абумозӣ дар он ҳамагонро даъват мекунад, ки бо лабханду шодмонӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ шаванд. ӯ муътақид аст, ки ғаму андуҳ қоидае барои касе надорад, балки ӯ дар ин қасида равиши рӯёрӯӣ бо мушкилотро лабханд задан ва шодмон будан медонад, ки мегӯяд:

قال السماء كئيبةٌ وتَجَهَّمَا قلتُ إبتسم يكفي التَّجَهُّمُ في السما
قال الصبا ولى فقلتُ له إبتسم لن يرجع الأسفُ الصِّبَا الْمُتَصَرِّمِ

[14, 386]

(Тарчума: *гуфт: осмон гирифта ва андуҳгин аст ва чеҳра дарҳам кашида.*

Гуфтам: лабханд бизан. Чеҳраи дарҳамкашидаи осмонро кофӣ аст.

Гуфт: даврони ҷавонӣ гузашт.

Ба ӯ гуфтам: лабханд бизан; зеро андҳ ҳаргиз ҷавони сипаришударо бознамегардонад.)

Илё Абумозӣ дар ин қасида ба шахсе, ки аз ҳама чиз менолад ва шиква мекунад, мегӯяд: фақат лабханд бизан; чаро ки ин кор ба суди туст ва бо нола кардан коре дуруст намешавад. Дар бахши дигаре аз ин қасида, Абумозӣ дар посух ба шахсе, ки аз дасти душманоне, ки атрофашро гирифтаанд, нороҳат аст, мегӯяд:

قال العدى حولي غلت صيحاتهم أ أسرّ والأعداء حولي في انمي

قلت ابتسم لم يطلبوك بذّمهم لو لم تكن منهم أجلاً و أعظما [14, 386]

(Тарчума: *гуфт: душманони атрофи ман фарёдашон баланд аст.*

Оё бо ин ки онон дар минтақаи ҳифозатишудаи атрофии ман мебошанд, боз ҳам шод бошам?

Гуфтам: - лабханд бизан, ҳатто агар ту аз онон бартар ва волотар набоӣ. Онон аз ту нахостаанд, ки накуҳишашон кунӣ.)

Дар поёни қасида бори дигар шоир ёдовар мешавад, ки агар то марг фосилаи каме ҳам дошта бошӣ, боз аз лабханд задан худро дур макун.

قلت إبتسم مادام بينك و الرّادى شبرٌ فإنّك بعدُ لن تتبسّمَا [14, 386]

(Тарчума: *гуфтам: агар байни ту ва марг фақат як ваҷаб фосила аст, боз ҳам лабханд бизан, чаро ки пас аз он (марг) ҳаргиз лабханд намезанӣ.)*

Дар бовари Илё Абумозӣ набояд фурсатҳоро аз даст дод ва бо шукуху гиламандии беҳуда зиндагии худ ва дигаронро талх намуд. Балки чун булбул бояд дар ошёна нағмаи ишқ суруду шодмон буд.

كن هزاراً في عُشٍّ يتغنى ومع الكبل لا يُبالي الكبولا [14, 354]

(Тарчума: *чун булбуле бош, ки дар лонааш нағмасароӣ мекунад ва бо вучуди асир будан аҳаммияте намедиҳад.)*

Шоири лубнонӣ аз таҷриба дарёфта буд, ки ғам хӯрдан аз гузашта, на танҳо бефоида аст, балки лаҳзаҳои ҳолу ояндаи умрро низ табаҳ

месозад, пас бояд бо дарки дурусте аз воқеиятҳои зиндагӣ аз умр баҳра бурд ва шодмон зист.

قل لِقَوْمٍ يَسْتَتِرُونَ مِنَ الْمَآءِ قِي هل شفيتُم مع البكاء غليلا
ما أتينا إلى الحياة لننشقى فأريحوا أهل العقول العقولا

[14, 355]

(Тарҷума: ба мардуме, ки бо шиддат мегирянд ва худро озор медиҳанд, бигӯ:

Оё бо гиря метавонед сӯзу гудози дилатонро оромии диҳед?

Мо инсонҳо барои ранҷе кашидан ба ин дунё наомадаем.

Эй хирадмандон! Хиради хешро осуда бигзоред.)

Дар яке аз дигар қасидаҳои, ки ин шоири барҷастаи араб дар он инсонҳоро ба шодмонӣ фаро меҳонад, қасидаи «ал-Ибтасим» аст. Шоир дар ин қасида ба мухотаби худ супориш медиҳад, ки дар ҳама ҳол шод бошад ва лабханд бизанад, чаро ки лабханд ин ҳадяе барои дигарон аст:

إبسمي كما لورد في فجر الصبا وإبسمي كالنجم إن جئن المساء
وإما كفن الثلج الثرى وإذا ما ستر الغيم السماء
وإعياك أن تُعطي الغنى فأفريقي إنك تُعطينَ الرجاء [14, 56]

(Тарҷума: ҳаммонанди шукуфтани гул дар сапедадами субҳгоҳон лабханд бизан ва чун ситорае он гоҳ, ки дар шомгоҳони торик мешавад, лабханд бизан.

Ва низ лабханд бизан, ҳангоме ки барф хокро ва абр осмонро мепӯшонад:

Ҳар гоҳ натавонистӣ бениёзиро ба дигарон бубахшӣ, пас шод бош, ки ту умедро ба дигарон мебахшӣ.)

Зимнан бояд таъкид намуд, ки Илё Абумозӣ аз андешаи хушбинонаи Умари Хайём таъсири зиёд пазируфтааст. Шоири муосири араб раҳой аз сахтиҳоро ба мухотаб пешниҳод мекунад, ки дар андешаи бархе равоншиносони муосир низ метавон ин дидгоҳро ёфт. Ин дидгоҳ ҳамон хандидан ба ғамҳо ва мусибатҳои дунёст. Шоир дар қасидаи «Бариди ё сухуб» («Абри боронзананда») мегӯяд:

أنا من قوم إذا حزنوا وجدوا في حزنهم طرباً [14, 92]

(Тарҷума: ман аз қавме мебошам, ки ҳар гоҳ андӯҳгин шаванд, ҳар гоҳ дар андӯҳи хеш низ шодмониро меёбанд.)

Дар ин чо таъсири Умари Хайём ба таври мустақиман ба шеъри Илё Абумозӣ ба назар мерасад. Илё Абумозӣ муътақид аст, ки метавон шодии зиндагиро аз миёни ғаму андӯҳи мавҷуд дар он гирифт ва баён медорад, ки ҳатто бо ғаму андӯҳ низ метавон шод зист.

Аз он чи гуфта шуд дармеёбем, ки ин ду шоир шодмонӣ ва фараҳмандӣ аз лаззатҳои зиндагониро, зербинои андешаи худ қарор додаанд. Ин мазмун яке аз меҳваритарин андешаҳои шеъри онҳо ба шумор меояд. Шодмониву хурсандӣ ва хушҳолӣ ва фаромӯш кардани гузашта ва баҳрамандӣ аз имрӯз, аз вижагиҳои муштараки сурудаҳои ҳар ду шоир мебошад. Бо ин ҳама, чунин ба назар мерасад, ки сохтори шеъри Абумозӣ қувват ва истехкоми сурудаҳои Умари Хайёмро надорад. Шояд ин амр аз он ҷиҳат бошад, ки Абумозӣ ҳамчун Умари Хайём нигоришҳои амиқи фалсафӣ ва ирфонӣ нисбат ба масоили мухталиф, аз ҷумла дунё ва ҳақиқати вучуд, надоштааст. Фалсафаи Умари Хайём барои шодмонӣ, баҳрагирӣ аз май ва маъшуқа мебошад. Аммо Абумозӣ бештар ба рӯй овардан ба табиат, ки аз шоҳаҳои мактаби романтик мебошад, таъя намудааст.

б) ғанимат дониستاني умр дар рубоиёти Умари Хайём ва осори Илё Абумозӣ

Яке аз мухтассоти шеъри Умари Хайём ин ғанимат дониستاني фурсат, дам, лаҳзаи умр ё зиндагист. Ин хусусият низ яке аз пурбасомадтарин мазмунҳои рубоиёти Умари Хайём мебошад, ки метавон фалсафаи Умари Хайёмро дар он хулоса кард. Умари Хайём вақте мебинад, ки зиндагии ин дунё нопойдор аст, чорае ҷуз он намебинад, ки бо фаромӯшии ғаму андӯҳ, дадро ғанимат шуморад ва аз ҳар он чи дар ин дунё барояш муҳайёст, бояд баҳра бардошт.

Эй дӯст, биё то ғами фардо нахӯрем

В-ин як дами нақдро ғанимат шумарем.

Фардо, ки аз ин дайри куҳан даргузарем,
Бо ҳафтҳазорсолагон сарбасарем [3, с. 140]

Пири Нишопур дар ҷойи дигар аз ғанимат шумурдани лаҳзаҳои
зиндагӣ дар ин дунё, суҳан мегӯяд.

Аз ҳодисаи замони ронанда матарс
В-аз ҳар чи расад, чу нест поянда матарс.
Ин як дами нақдро ба ишрат бигузор,
В-аз рафта маяндеш, зи оянда матарс [3, с. 122]

Дар воқеъ, мазмуни дам ғанимат шуморидан аз вижагиҳои рубоиёти
шоир маҳсуб шуда, дар он Умари Хайём пайваста таъкид менамояд, ки
дар рубоиёташ ин матлаб ба таври комил зоҳир гаштааст.

Дар андешаи Абумозӣ низ ғанимат донишани умр аз омилҳои
муассирест, ки ин шоири барҷастаи араб ба илҳомгирӣ аз андешаи
Умари Хайёми Нишопурӣ намуду чилваи хос ба он бахшидааст. Ин
таъсирпазирӣ то ҷое мебошад, ки Аҳмад Қабаш дар китоби худ бо номи
«Таърих-уш-шеър-ул-арабил-ҳадис» муътақид аст: «Мутолиаи рубоиёти
ҳаким Умари Хайём ба Абумозӣ кумак кард, то дадро ғанимат шуморад,
афсурдагиро аз худ дур карда, комҷӯӣ аз зиндагиро пешаи худ созад»
[117, с. 104-105].

Илёт Абумозӣ, пас аз ин ки мебинад, ин дунё нопадор аст ва ин
сарои фонири боқӣ нест, худ ва дигаронро ба ғанимат донишани фурсат
дар ин дунё фаро меҳонад.

قُمْ بِأَدْرِ اللَّذَاتِ قَبْلَ فَوَاتِهَا مَا كُلُّ يَوْمٍ مِثْلُ هَذَا مَوْسِمٍ [15, 359]

(Тарҷума: *барҳез, лаҳзаҳои зиндагиро пеш аз он, ки аз байн раванд,
ғанимат шумор, ҳар рӯз мисли имрӯз мавсими лаззат нахоҳад буд.*)

Илёт Абумозӣ ба инсонҳо ҳушдор медиҳад, ки пеш аз ин ки замоне
фаро расад, дигар фурсате барои баҳра бурдан аз зиндагӣ нест, бояд
ҳамаи лаҳзаҳои онро ғанимат шумурд. Албатта, бояд гуфт, ки вай ҳама
ҷо ин амрро ба таври мустақим баён накардааст, балки дар мавриди зебо
ва ғайримустақим тавачҷуҳи инсонҳоро ба он ҷалб кардааст. Ё дар ин

бора дар қасидаи «Ал-Масо», ки аз ҷумлаи қасидаҳои беҳтарини ӯст, бо хитоб ба «Салмо» мегӯяд:

فاصغى إلى صوت الجداول جارياتٍ فى السفوح
واستنشقى الأزهارَ فى الجنّاتِ مادامت تفوح
وتمتّعنى بالشُّهبِ فى الأفلاكِ ما دامت تلوح
من قبل أن يأتى زمانٌ كالضباب أو الدُّخان
لا تبصرين به الغدير

ولا يلد لك الخير [14, 457]

(Тарҷума: *гӯш кун ба садои ҷӯйборҳо, ки дар кӯҳнояҳо ҷараён доранд,
Аз атри гулҳо дар боғҳо лаззат бубар модом, ки атр мепошанд.
Пас аз ситорагони осмон лаззат бубар модом, ки медурахшанд,
Пеш аз он ки рӯзгоре чун маҳ ё дуди гализ фаро расад.
Ки дигар оби чашмаро намебинӣ,
Ва на садои резиши об бароят хушоянд бошад.*)

Чи тавре ки зикр намудем, мавзуи ғанимат дониستاني умр дар рубоиёти Умари Хайём ва осори Илё Абумозӣ, муштарақоти зиёд дорад. Ғанимат дониستاني умр, чи тавре ки дар рубоиёти Умари Хайём маънидод шудааст, дар ашъори Илё Абумозӣ ҳамин маъно, вале бо сабки дигар баён шудааст.

3.3. Хама дар рубоиёти Умари Хайём ва осори Илё Абумозӣ

а) хама дар ашъори Илё Абумозӣ

Адабиётшинос ва муҳаққиқи барҷастаи араб доктор Шавқӣ Зайф дар мавриди таъсирпазирии Илё Абумозӣ аз рубоиёти Умари Хайём ибрози андеша намуда зикр мекунад, ки «Ба назар мерасад, ки Илё Абумозӣ рубоиёти Умари Хайёмро хонда, аз он як навъ таъсири амиқи қалбӣ гирифтааст, зеро бисёре аз афкори ӯ дар шеъри Абумозӣ ҷараён дорад ва андешаҳояш дар ҳар маврид мутобиқи афкори Умари Хайём аст ва тамоми нидоҳои Умари Хайём, аз ҷумла лаззат бурдан аз зиндагӣ

ва дур кардани шубҳаи дирӯз ва фардо, нестӣ ва андеша дар асрор ва муаммои вучуд дар ашъори Абумозӣ намоён аст» [192, с. 183].

Чунин мушоҳида мешавад, ки дар замони зиндагии шоири мавриди таҳқиқи мо Умари Хайём дар миёни шуарои араб тарафдорони зиёде дошт, зеро Аҳмад Ромӣ соли 1923 ба тарҷумаи манзуми рубоиёти Умари Хайём дар Париж оғоз намуда, аввалин чопи ин тарҷумаро дар ҳамон сол ба фурӯш мебарорад [34, с. 33]. Дар худи ҳамин вақт Вадиъ Ал-Бустонӣ рубоиёти Умари Хайёмро ба арабӣ тарҷума карда буд. Аҳмад Софӣ Ан-Наҷафӣ низ соли 1926 тарҷумаи манзуми рубоиёти Умари Хайёмро тамом карда, аз назари аллома Мирзо Муҳаммадхони Қазвинӣ гузаронидааст. Абумозӣ низ сеюмин девони худро таҳти унвони «Ал-Ҷадовил» бо муқаддимаи Михаил Нуайма соли 1927 ба чоп мерасонад ва иттифоқан қасидаи «Талосим» ва баъзе ашъори хайёмгунаи ӯ дар ин девон ҷой дода мешаванд. Ҷамачунин чандин нафар аз муҳаққиқони девони Илё Абумозӣ низ ба таъсирпазирии Абумозӣ аз Умари Хайём ишораҳои сарех кардаанд.

Аз омӯзиши осори ин ду муҳаққиқ чунин мулоҳиза ба миён меояд, ки фалсафаи Умари Хайём дар ашъори Абумозӣ ба ду ваҷҳ ё мустақим ва ё ғайримустақим ҷараён дорад ва аз тарафи романтизми Ҷуброн Халил Ҷуброн ва дигар маҳҷариҳо боис мешаванд, ки андешаву афкори ӯ маонӣ, машоир ва эҳсосҳои ғанӣ дошта бошад. Албатта, андешаву афкори фалсафии Умари Хайём одиву сода набуд, ки фақат ба зоҳиру равшании вучуд бингарад ва бидуни тафаккур дар ҷонибҳои торикии он бигзарад.

Шавқӣ Зайф барои таъсири Илё Абумозӣ аз андешаҳои Умари Хайём қасидаи «Фалсафаи ҳаёт»-ро мисол меоварад ва мегӯяд: «Агар бихоҳем аз андешаву ақоиди шоири лубнонӣ мисоли ошқоре биоварем, бояд се девони ӯро, ки дар Нью-Йорк рӯйи чоп овардааст, варақ бизанем, вале шояд аввалин девонашро, ки соли 1919 нашр кард, беҳтарин намунаи ин гароиши ӯ дар қасидаи фалсафаи ҳаёт бошад» [192, с. 183]. Шоир дар ин қасида чунин мегӯяд:

فتمتع بالصبح مادمت فيه لا تخف أن يزول حتى يزولا
واطلب اللهو مثلما تطلب الأوط يار عند الهجير ظلا ظليلا
كلُّ نجمٍ إلى الأفول ولكن آفه النجم أن يخاف الأفولا [192, 184]

(Тарчума: пас ҳангоме, ки дар субҳ қарор дорӣ, аз он лаззат бибар,
зеро то ҳол аз даст нарафтааст ва нигарони аз даст рафтани он мабош.

*Талабгори хушӣ бош, ҳамон тавре ки парандагон дар гармои шадиди
тобистон талабгори сояи сар мешаванд.*

*Ҳар ситорае гуруб хоҳад кард, вале офати ситора дар ин аст, ки аз
гуруб битарсад).*

Аз ин қасида андешае бармеояд, ки аз зиндагӣ ва хушиҳои он
бархурдор шавем ва дигар дар бораи зиндагӣ ва ранҷҳои наяндем ва
дақиқан ҳамон кореро анҷом диҳем, ки Умари Хайём дар рубоӣташ
анҷом додааст. Яъне, зиндагӣ зебост ва зебоии он ба зебоии ботинии
инсон бармегардад. Инсон бо дасти худ зиндагии хешро ғамнок мекунад.
Пас, биёед хуш бошем ва аз лаҳзае, ки дар он ҳастем, лаззат бибарем ва
тамоми ғамҳоро дур гузорем.

Зикр бояд кард, ки Солим Ал-Мауш низ ҳамин қасидаро далел
меорад, ки шоири лубнонӣ таҳти таъсири Умари Хайём эҷод намуд:
«Шояд қасидаи «Фалсафаи ҳаёт» фарогирандаи ин фалсафа бошад, ки
фавран ба зехн меояд, зеро моро ба шодӣ даъват мекунад, ки мутобиқи
фалсафаи Умари Хайём аст ва моро ба баҳрагирӣ аз фурсат ва пардохтан
ба лаззати зиндагӣ фаро мекунад» [172, с. 192].

ӯ дар идома ин ду байтро аз ҳамон қасида мисол меоварад:

أحکم الناس فی الحیاة أناسٌ علّوها فأحسنوا التعلّيا
فتمتع بالصبح ما دمت فيه لا تخف أن يزول حتى يزولا [13, 192]

Тарчума:

*(Ҳақимтарин мардумон дар зиндагонӣ қасоне ҳастанд, ки ҳастиро
ба беҳтарин вачҳ таълил мекунанд.*

*Пас, модоме ки дар субҳгоҳ ҳастӣ, аз он лаззат бубар, то аз даст
наравад ва нигарони заволаш мабош.)*

Муҳаққиқ Ал-Мауш дар ин маврид ба ин натиҷа мерасад: «Шакке нест, ки байти дуввум намунае аз даъват ба хушиҳои зиндагӣ, зебоиҳои он ва аз даст надодани фурсатҳо мебошад ва ин ба даъвати Умари Хайём бисёр шабеҳ аст» [172, с. 193]. Барои исботи ин ақида рубоии машҳури Умари Хайёмро бо тарҷумаи Аҳмад Ромӣ мисол меоварад:

لا تشغل النفس بخوف الظنون واغتم من الحاضر أمن اليقين
فقد تسوى فى الثرى راح غدا و ماض من ألوف السنين [31, 80]

Асли он чунин аст.

Ай дӯст, биё, то ғами фардо нахӯрем,

В-ин як дами умрро ғанимат шумарем.

Фардо, ки аз ин дайри куҳан даргузарем,

Бо ҳафтҳазорсолагон сарбасарем [189, с. 95]

Шавқӣ Зайф аз девони «Ҷадовил»-и Абумозӣ, ки соли 1927 ба чоп расидааст, қасидаи «Баррид ё Сухуб»-ро низ мисол меоварад ва мегӯяд: «Абумозӣ дар ин қасида таслими қазову қадар аст ва тамоми чизҳоеро, ки дар бораи фардои маҷхул гуфтаанд, инкор мекунад» [192, с. 183]. Ва абёти зеро ҳамчун далел меоварад:

رضيت نفسى بقسمتها فليراود غيرى الشُّبها
ماغدُّ يا من يصوِّره لى شيئاً رائعاً عجبا
ماله عينٌ ولا أثرٌ هو كالأمس الذى ذهب
اسقنى الصَّهباءَ إن حضرت ثم صِيف لى الكاسِ والحَبِّبا
إنَّ صدقاً لأحسُّ به هو شىءٌ يُشبه الكذبا
أنا من قومٍ إذا حزنوا وَجَدوا فى حُزنهم طرباً [13, 80]

(Тарҷума: ман ба қисмати хеш хушнудам, бигзор дигарон талаби ситорагон доранд.

Эй, ки фардоро барои ман тасвир мекунӣ, фардо барои ман чизи аҷиб ва муҳимме нест.

Фардо айнияти асаре надорад ва ҳаммонанди дирӯзест, ки сипарӣ шудааст.

*Агар ҳозир бошад, бароям меоварӣ, сипас бароям аз ҷому шароб бигӯ.
Сухани ростеро, ки ман эҳсос намекунам, чизи ҳаммонанди дурӯғ аст.
Ман аз касоне ҳастам, ки ҳар гоҳ гамгин шаванд, дар гамашон шодӣ
меёбанд.)*

Шоири лубнонӣ дар ин қасида аз қисмати худ розӣ аст ва намехоҳад оид ба фардо биандешад, зеро фардо наомадааст. Ҳамчунин намехоҳад ба дирӯз ва ғамҳояш фикру андеша кунад ва танҳо ба ҳоло меандешад, зеро фардо наёмада ва дирӯз гузаштааст. Аз дӯст мехоҳад, ки барояш шароб биоварад ва дар бораи шароб ва ҷом сароҳатан сухан бигӯяд ва сухани фардои маҷхулро раҳо кунад, зеро ҳар амри ростӣ, ки қобили дарк нест, айнаи дурӯғ аст. Ин масъаларо Шавқӣ Зайф чунин тасреҳ медиҳад: «Абумозӣ дар ин қасида мустақиман аз рубоиёти Умари Хайём таъсир мепазирад» [192, с. 183]. Чун ба назари Умари Хайём: «Дар варои ин замин, ки рӯяш зиндагӣ мекунем, на саодатесту на уқубате. Гузашта ва оянда ду одам нестӣ аст ва байни ду нестӣ, ки сарҳади ду дунёст, дамеро, ки зиндаем, дарёбем» [36, с. 31].

Абумозӣ низ ба ҷойи ду нестӣ ду маҷхулро ба қор мебарад ва мегӯяд:

اننى يا بحرُ بحرٌ شاطنأه شاطنأكا الغدُ المجهولُ والأمسُ اللذان اکتفا کا
وکلانا قطرةً يابحُرُ، فى هذا وذاکا لاتسلنى ما غدُّ ما امسُ؟ إنى لست أدرى

[20, 94]

(Тарҷума: ман худ он баҳрам, ки лабҳояш ҳамон лабҳоят аст,

Ин лабат дирӯз маҷхул он лабат фардои мубҳам.

Ҳар думон дар ину дар он қатрае ҳастем ё нам,

Чист фардо? Чист дай? Аз ман мепурсӣ, ай дил! Надонам.) [208]

Хайём дар натиҷаи мушоҳидаҳо ва таҳқиқот ба ин матлаб мерасад, ки фаҳми башар маҳдуд аст. Аз кучо меоем ва ба кучо меравем? Касе намедонад ва онҳое, ки сурати ҳақ бачониб ба худ мегиранд ва дар атрофи ин қазо баҳс мекунанд, ҷуз ёвасароӣ коре намекунанд ва ё дар ин маврид чунин мегӯяд:

Онон ки муҳити фазлу одоб шуданд,
Дар кашфи улум шамъи асҳоб шуданд.
Раҳ 3-ин шаби торик набурданд бурун,
Гуфтанд фасонаеву дар хоб шуданд [3, с. 135]

Ҳеч кас аз асрори азал пай набурдааст ва нахоҳад бурд ва ё аслан асроре нест ва агар ҳаст дар зиндагии мо таъсире надорад. Зеро, ҷаҳон чи муҳдас ва чи қадим бошад, оё ба чӣ дарди мо хоҳад хӯрд?

То кай зи қадиму муҳдас уммед барам,

Чун ман рафтам, ҷаҳон чи муҳдас, чи қадим [189, с. 78]

Абумозӣ низ мегӯяд:

أجدید أم قديم أنا فی هذا الوجود؟ هل أنا حرٌّ طليق أم أسيرٌ فی قيود؟
هل أنا قائدٌ نفسی فی حیاتی أم مقوود؟ أتمنّى أننى أدرى ولكن لست أدرى!

[20, 89]

Чистам ? Оё қадимам ё чадидам дар вучуд?

Бекуюд оё раҳоям ё асирам дар куюд?

Қоиди худ дар ҳаёти хеш ҳастам ё мукуд?

Орзу дорам бидонам посухам, лекин надонам [209]

Дар ҳақиқат, фалсафаи Умари Хайём ҳеч вақт тозагии худро аз даст нахоҳад дод. Содик Ҳидоят, ки рубоиёти асили Хайёмро аз фаръиёт чудо карда ва мақолаи донишмандонае навиштааст, дар ин бора чунин мегӯяд: «Чунин таронаҳои дар зоҳир кӯчак, вале пурмағз, тамоми масоили муҳимму торики фалсафиро, ки дар давраҳои мухталиф инсонро саргардон карда ва афкореро, ки иҷборан ба ӯ таҳмил шуд, асроре, ки барояш гӯяндаи набуд монда, матраҳ мекунанд. Фарёдҳои ӯ инъикоси дардҳо, изтиробҳо, тарсҳо, умедҳо ва ноумедҳои миллионҳо насли башар аст, ки пай дар пай фикр онҳоро азоб додааст» [36, с. 25].

Абумозӣ низ ин ҷо ва он ҷо ҳамин масоили фалсафиро матраҳ мекунад ва пурсишҳои Умари Хайёмро дар оғози ашъори худ такрор мекунад:

افكر كيف جئت و كيف أمضى على رَغْمِي فأعيا بالجواب

أنتيت ولم أكن أدري مجيئى وأذهب غير دارٍ بالأياب
إذا كن المصير إلى التلاشى فلم جننا و كْنَا فى حجاب

[116, 160]

(Тарчума: ба ин меандешем, ки чӣ гуна омадаем, чӣ гуна меравам ва ё ба иборати дигар «Аз қучо омадаам ва омаданам баҳри чӣ буд»? Алорағми ин андеша барои дарёфтани посух оҷиз мемонем.)

Омадаам, вале аз омаданам иттилооте надорам.

Агар саранҷоми кор нестӣ аст, пас чаро аз нестӣ ба вуҷуд омадем.)

Ба назари Умари Хайём табиати кӯру кар гардиши худро идома медиҳад, осмон аст, ки ба фарёди касе намерасад.

Бо чарх макун ҳавола к-андар раҳи ақл,

Чарх аз ту ҳазор бор бечоратар аст [189, с. 77]

Чарх нотавону беирода аст, агар қудрат медошт, худро аз гардиш боз медошт.

Дар гардиши худ агар маро даст будӣ,

Худро бираҳон даме зи саргардонӣ [189, с. 160]

Абумозӣ низ дарёро хитоб мекунад ва мегӯяд:

أنت يا بحرُ أسيّرُ أه ما أعظمُ أسركَ أنت مثلى أيّها الجبارُ لا تملكُ أمرَكَ
أشبهتُ حالكَ حالى و حكى عذرى عذركَ فمتى أنجو من الأسر و تنجو؟

لستُ أدرى [16, 160]

(Тарчума: худ ту ай дарё, асирӣ ваҳ чӣ сангин банд дорӣ,

Чун ман, ай Ҷаббор, дар дастат надорӣ ихтиёрӣ.

Ҳамчу ман аҳвол дорӣ, чун ту дорам эътизорӣ,

Кай раҳо аз банд мегардиву мегардам ? Надонам) [209]

Ба ақидаи Абумозӣ низ аҷзои табиат кӯркӯрона ба гардиши худ идома медиҳанд, ба он ки худ аз кори худ сардард биёваранд.

قد رأيتُ الشَّهْبَ لاتدرى لماذا تُشرقُ ورأيتُ السُّحْبَ لاتدرى لماذا تغدق
ورأيتُ الغابَ لاتدرى لماذا تُورقُ فلما ذا كلّها في الجهل مثلى؟ لستُ أدرى

[116, 168]

(Тарчума: наҷмро дидам, намедонад чаро нурафкан аст,

Абрро дидам, намедонад чаро боронзан аст.

Бешаро дидам намедонад чаро пур савсан аст,

Аз чӣ рӯ, инҳо ҳама монанди ман нодон? Надонам?) [209]

Бе ихтиёр ба зеҳни шахс рубои зерини Умари Хайём меояд.

Дар коргаҳи кӯзагаре рафтам дӯш,

Дидам духазор кӯза гӯёву хамӯш.

Ногоҳ яке кӯза баровард хурӯш:

Ку кӯзагару кӯзахару кӯзафурӯш? [3, с. 184]

б) хамр дар рубоиёти Умари Хайём

Ҳар адиб дар нигориши суҳан воситаи хушқардаву дилхоҳе дорад. Май, соқӣ ва кӯза - интиҳоби ин вожаҳои мушаххас дар рубоиёти Умари Хайём беҳадаф нест.

Май, бода, шароб, лаъли ноб, духтари раз, оби оташин, оби ибрик, оби инаб, ки дар мачмуъ ҳама як чиз ва як маънианд, мувофиқи мақсади адиб дар ҷойи худ хеле пурмаъно қорбасти шудаанд.

Масалан, агар вожаи «бода»-ро шоир бештар вобаста ба тасвир ва тавсифи табиат қорбасти карда бошад, калимаи «май»-ро дар ҳолати ҳастагиву маҳзунӣ, «лаъли ноб»-ро дар лаҳзаҳои ҳамҷӯрии шодиву хушҳолӣ моҳирона истифода бурдааст.

Вожаҳои соқӣ ва кӯза ҳамчун воситаи тасдиқ ё инкори арзи муддао дар гуфтугӯи мушкили ҳақим бо ҳуду дигарон хидмат кардаанд.

Воқеан, вазифаи мантиқии соқӣ ва кӯза дар тасвири ҳақим бештар аз он аст, ки дар назари аввал менамояд.

Ин ибораҳо ва дигар вожаҳои ҳаммаъноро шоир аксар барои дурахши назарнамо ва тобиши дилхоҳ додани май қорбасти кардааст. Чи тавре ки ин вожаҳоро дар таронаҳояш баён намудааст. Ин таронаҳо, ки захми руҳии ўст, ба ҳеч вачҳ зери бори усули қавонини муҳити ҳудаш намеравад.

Ҷанги Умари Хайём бо хурофот ва мавҳумоти муҳити ҳудаш дар саросари таронаҳои ў ошкор аст ва тамоми захрҳандаҳои ў шомили ҳоли зиҳод ва бераҳмист. Умари Хайём тамоми масоили мочарои маргро бо

лаҳни тамасхуромез ва машкук ва ба таври нақл бо вожаи «гӯянд» шуруъ мекунад.

Гӯянд: бихишту ҳур ин хоҳад буд..

Гӯянд, маро: бихишт бо ҳур хуш аст..

Гӯянд маро: ки дӯзахӣ бошад, маст..

ва билохира мегӯяд:

Рав, бода хӯру ҳақиқат аз ман бишнава,

Бода аст ҳар он чӣ гуфтаанд, дайр соқӣ [36, с. 72]

Абумозӣ низ ҳамин корро мекунад ва тамоми пардаҳоро медарад ва дайрнишинону маъбадгузинон ва аҳли узлат ва нусукро ба боди истехзо мегирад ва онҳоро соҳибони ақлҳои кӯҳна ва дилҳои беэҳсос ва чашмҳои нобино меномад ва ба таври нақли бо (қила-гӯянд) шуруъ мекунад.

قيل لي : فى الدير قوم أدركوا سر الحياة..

قيل : أدري الناس بلا سرار سكان الصوامع [15, 102]

(Тарҷума: *гӯянд: дар дайр қавме ҳастанд, ки асрори ҳастиро медонанд,*

Гӯянд: дар маъбадҳо мардумоне ҳастанд, ки беитар аз ҳама медонанд.

Ва ба ин натиҷа мегӯяд:

تعالى نسرق اللذات ما ساعفنا الدهر وماذمنا ومادامت لنا فى العيش آمال

فإن مر بنا الفجر وما أوقفنا الفجر فما يوقفنا علم، ولا يوقفنا مال

[116, 94]

(Тарҷума: *биё, лаззатҳоро дарёбем ва аз онҳо бархӯрдор шавем, модом ки рӯзгор бар вақфи муроди мост, модом, ки зиндаем ва модом, ки дар зиндагӣ хостаҳое дорем.*

Агар сапедадаме ба суроғамон биёяд ва дигар натавонад, ки моро бедор кунад, дигар илму сарват низ моро бедор нахоҳад кард.)

«Шароб дар айни ҳол, ки тавлиди мастӣ ва фаромӯшӣ ҳаст, - менависад Содиқ Ҳидоят, - дар таронаҳои Умари Хайём дар кӯза ҳукми рухро дар тан дорад, оё исми ҳама қисматҳои кӯза тасфири ҳамон аъзон

бадани инсон нест? Мисли даҳон, лаб, гардан, даст, шикам ва шароб миёни кӯза руҳи пуркайфияти он намебошад? Ҳамон кӯза, ки собиқ бар ин як нафар моҳрӯ буд! Ин руҳи пурғалаёни зиндагӣ дарднок гузашта, кӯзаро рӯйи замин ёдоварӣ мекунад! Аз ин қарор кӯза як зиндагии мустақил пайдо мекунад, ки шароб ба манзилаи руҳи он аст» [36, с. 46].

Лаб бар лаби кӯза бурдам аз ғояти оз,

То з-ӯ талабам воситаи умри дароз.

Лаб бар лаби ман ниҳод меғуфт ба роз

Май хӯр, ки бад-ин чаҳон намеоӣ боз [36, с.111]

Абумозӣ низ вақте шароб менӯшад, медонад, ки зиндагонӣ ва шодихоӣ даврони гузаштаре ба унвони руҳи кӯза, яъне шароб сар мекашад.

و إن أشرب الصّهباء أعلمُ أننى شربت بشا ثبات الزمان الذى ولى [20, 410]

(Тарҷума: агар шароб менӯшам, медонам,

Ки хушиҳои замони гузаштаре сар мекашам.)

Ин кӯза ва шароб дар гӯши дили ӯ меғӯянд:

أين المها و عيونها و فتونها؟ أين الجبابر والملوك العاتية؟

متع لحاظك في النجوم وحسنها فلسوف تمضى والكواكب باقيه

[20, 367]

(Тарҷума: кӯҷоянд зеборӯён бо он чашимо ва ишваҳояшон?

Кӯҷоянд ҷабборон ва подшоҳони саркаш?

Аз ситораҳо ва зебоии онҳо лаззат бибар,

Ки ту хоҳӣ рафт ва ситорагон хоҳанд монд.)

в) марғу зиндагӣ дар андешаи Умари Хайём ва Илё Абумозӣ

Яке аз масоили умдаи ашъори ин ду шоири озода ва дилдода масъалаи **марғу зиндагӣ** буда, мавриди таваччуҳи онҳо қарор гирифтааст. Мавзуи марғу зиндагиро ҳар ду шоир ба таври худ инъикос намуда, вобаста ба чаҳонбинии ҳеш мавриди таҳлилу баррасии амик қарор додаанд, ки инро дар ашъори онҳо мушоҳида намудан мумкин аст.

«Умари Хайём дар мавзуи бақои руҳ муътақид ба гардиш ва истиҳолаи зарраҳои бадан пас аз марг мешуд, зеро он чи махсус аст, ба тамйиз дармеояд, ин аст, ки зарроти бадан дар аҷсоми дигар дубора зиндагӣ ва ё чараён пайдо мекунад. Агар хушбахт бошем, зарроти тани мо хуми бода мешаванд, пайваста маст хоҳанд шуд» [36, с. 46].

Ин кӯза чу ман ошиқи зоре будааст,
Дар банди сари зулфи нигоре будааст.
Ин даст, ки бар гардани ӯ мебинам,
Дастест, ки бар гардани ёре будааст [3, с. 318]

Ин мавзуёро донишманди араб Эҳсон Аббас ва Начм Юсуф дар китоби худ бо номи «Шеър-ул-арабӣ фй-л-Маҳҷар» чунин баррасӣ кардаанд: «Илё Абумозӣ низ дар қабзаи фалсафай хайёмӣ ва имон ба лаззат меафтад, ҳарчанд ки ҳамосаи ӯ ба пой ҳамосаи Умари Хайём намерасад, вале ба ҳар ҳол назарияи Умари Хайёмро дар мавриди бозгашти инсон ба шакли гул ва сабза такрор мекунад. Дугонагии дунё ва охиратро инкор мекунад ва таҷаддуди зиндагиро ба бороне ташбех медиҳад, ки аз дарё бармехезад, сипас ба дарё боз мегардад ва мебинад, ки аввал дар охир аст» [94, с. 110]. Чунонки Илё Абумозӣ дар ин маврид навиштааст:

هم فى الشراب الذى نحتسى و هم فى الطعام الذى نأكل

وهم فى الهواء الذى حولنا وفيما نقول وما نفعل [20, 110].

(Тарҷума: *онон дар шаробе ҳастанд, ки менӯшем ва дар таоме ҳастанд, ки мехӯрем.*

Ва эшон дар ҳавое ҳастанд, ки тиромуни мост ва дар ақвол ва афъоли мо ҷорианд.)

Дар қасидаи дигар низ ҳамин фикрро такрор мекунад:

و إئننى فى مرحى والدّد إذ صاح بي صوتٌ بلا موعّد

ما الحبُّ يا هذا وما السنبل ما تأكل النَّارَ وما تأكل [21, 152]

Илё Абумозӣ ҳамчунин дар мавриди дигар дар қасидаи «Талосим» гуфтааст:

من شرابى الشهد والخمرء والماء الزلال من طعامى البقل ثمار واللحم الحلال
كم كيان قد تلاشى فى كيانى و"استحال" كم كيان فيه شىء من كيانى؟

لست أدرى [116, 109]

(Тарҷума: *Аз шаробам ширу шаҳду шарбату оби зулол,
Аз таомам мева, дона, сабзиву лаҳму ҳилол.
Чанд вучуд дар вучудам гаит ҳаллу мустаҳол,
Чанд вучуд аз вучудам андаке дорад? Надонам.*) [209]

Хайём пайдоишу марги инсонро ҳамон қадар беаҳаммият медонад,
ки вучуду марги як магасро.

Омадшудани ту андар ин олам чист?

Омад магасе падида нопаёдо шуд.

Илё Абумозӣ низ ин мазмунро такрор мекунад ва ба ҷои «магас»
«мӯрча» мегӯяд:

قد رأيت النمل يسعى مثلما أسعى لرزقى وله فى العيش أوطار وحق مثل حقى
قد تساوى صمته فى نظر الدهر نطقى فكلانا صائر يوما إلى ما..لست أدرى

[11, 110]

(Тарҷума: *мӯр дидам баҳри қуте мисли ман меканад ҷон,
Мӯр ҳам чун ман ниёзу ҳақ дорад дар ҷаҳон.
Гаита яксон нутқаму хомӯишиаш назди замон,
Мӯру ман рӯзе равон ҳастем он ҷо ки..надонам.*) [108]

Таъсири Абумозӣ аз Умари Хайём чунон возеҳ аст, ки ба назар
баъзе аз абёти ӯ тарҷумаи абёти Умари Хайёмро ба хотир меоварад. Дар
байти зерин метавон инро мушоҳида намуд:

Имрӯз, ки навбати ҷавонии ман аст,

Менӯшам аз он, ки комронии ман аст [36, с. 73]

Абумозӣ низ чунин мегӯяд:

سببى الصبا مهما حرصت على الصّبا فدعه يذوق الحبّ من قبل ان يبلى

[20, 410]

(Тарҷума: *ҷавонӣ аз даст хоҳад рафт, ҳар қадар ҳам мувозибат кунӣ,
Пас бигзор пеш аз рафтан лаззати ишқро бичашид.*)

Хайём мегӯяд:

Имрӯз, ки бо худӣ, надонистӣ ҳеч,

Фардо, ки зи худ рӯй чӣ хоҳӣ донист [36, с. 70]

Шояд аз дидани байти зер, ки аз Илё Абумозӣ аст, таачҷуб кунед, ки чӣ гуна тарҷумаи лафз ба лафз аст:

إن أكن فى حاله الإدراك لا أدرى مصيرى كيف أدرى بعد ما أفقد رشدى

لست أدرى [116, 100]

(Тарҷума: *гар зи саранҷомам огаҳ нестам бо дарки аҳсан,*

Баъди бедаркӣ чӣ сон огоҳ мегардам? Надонам.

Дар ин маврид Умари Хайём чунин мефармояд:

Гар нек омад шикастан аз баҳри чӣ буд?

В-ар некӣ наёмад ин сур, айб кирост? [189, с. 82].

Илё Абумозӣ чунин мегӯяд:

إن أخطأ الخزاف فى جبله الطين فأئى ذنبٍ للأنيه [20,420]

(Тарҷума: *гар кӯзагар дар сохтани гил хато кард (ва шикаст)*

Пас, кӯза чӣ гуноҳе дорад?.)

Хайём чунин мегӯяд:

Зинҳор ба кас мағӯ ту ин рози нахуфта,

Ҳар лола, ки пажмурда нашоёд бишкуфт [36, с. 84]

Абумозӣ низ дар ин бора мегӯяд:

أنا بعد الموت شيئاً لن أكون حيث أنى لم أكن من قبل شى

غلط القائل أنا خالدون كلنا بعد الردى هئى بن بى

قل لمن يخبط فى ليل الظنون ليس بعد الموت للضامىء رى [19,641]

(Тарҷума: *Ман пас аз марг чизе нахоҳам буд ҳамон тавре ки қаблан чизе набудаам.*

Бар хато рафт он, ки мегӯяд мо ҷовидонаем,

Ҳамагӣ баъд аз марг ҳеч андар ҳечем.

Ба он ки кӯр кӯрона дар шаби зулмони гумонҳо пеш меравад, бигӯ:

Ки пас аз марг барои ташна обе нест.)

Содик Ҳидоят, ки худ мутаассир аз Умари Хайём асту мактаби ин шоири ҷовидонаҳоро бо таъйид тавзеҳ медиҳад гӯё ақидаи худро баён намуда, дар бораи «Дам ғанимат» - и Хайём чунин мегӯяд: «..Дар рубоиёти Умари Хайём шароб барои фурӯ нишондани ғаму андуҳи зиндагист. Умари Хайём паноҳ ба ҷоми бода мебарад ва бо майи аргувонӣ меҳоҳад осоиши фикрию фаромӯши таҳсил бикунад. Хуш бошем, кайф бикунем, ин зиндагии гузароро фаромӯш бикунем, махсусан дар маҷлиси айши мо як сояи тарснок давр мезанад. Ин соя марг аст, кӯзаи шароб лабашро, ки бар лаби мо мегузорад, оҳиста бағали гӯшамон мегӯяд, ки ман ҳам рӯзе мисли ту будам, пас руҳи латифи бодаро бинӯш то зиндагиро фаромӯш бикунӣ! Бинӯшем, хуш бошем, чи масхара ғамнокӣ! Кайф, зан, маъшуқаи дам даме бош. Бизанем, бихонем, бинӯшем, ки фаромӯш бикунем. Пеш аз он ки ин сояи тарснок гулӯи моро дар чанголи истихвонаш бифишорад. Миёни зарроти тани дигарон кайф бикунем, ки зарроти тани моро садо мезанад..» [36, с. 50].

Май хӯр, ки чунин умр ки ғам дар пайи ўст,
Он беҳ, ки ба хоб ё ба мастӣ гузарад [36, с. 51]

Ё

Паймонаи умри ман ба ҳафтад расид,
Ин дам накунам нишот, кай хоҳам кард? [36, с. 111]

Ва:

Ин як нафаси умри азизро хуш дор,
К-аз ҳосили умри мо ҳамин як нафас аст [36, с. 103]

Ё ки:

Хуш бошу биандеш, ки маҳтоб басте,
Андар сари гӯри як ба як хоҳад тофт [36, с. 104]

Ва:

Аз дай, ки гузашт ҳар чи гӯйӣ, хуш нест,
Хуш бошу зи дӣ мағӯ, ки имрӯз хуш аст [36, с.106]

Ва:

Хушёр касе бувад, ки бо симбаре,
Май нӯшаду ҷоми бода бар санг занад [36,107]

Ва:

Май хӯр, махӯр андух, ки гуфтааст ҳаким,
Ғамҳои ҷаҳон чу заҳру тарёкаш май [36, с. 108]

Ва:

Пур кун қадаҳи бода, ки маълумам нест,
К-ин дам, ки фурӯ барам, барорам ё на [36, с. 110]
فتمتع بالصبح مادمت فيه لاتخف أن ينزول حتى يزولا [20, 412]

(Тарҷума: аз субҳгоҳ лаззат бубар модом,
Ки дар онӣ аз заволаш матарс модом, ки зоил нашудааст).

أنت للارض أولا و أخيرا كنت ملكا أو كنت عبدا ذليلا [20, 412]

(Тарҷума: аввалу охир ту аз он замин (ба вучуд омадӣ),
Чи подшоҳ бошӣ ва чи бандаи залил бошӣ.)

قم بادر اللذات قبل فواتها ما كل يوم مثل هذا موسم [20, 419]

(Тарҷума: бархезу ба лаззату хушгузаронӣ бипардоз, пеш аз он ки аз
даст бираванд,

Ҳар рӯз мисли имрӯз мавсими лаззат нахоҳад буд.)

قلت ابتسم مادام بينك والردى شبر، فإنك بعد لن تتبسما [20,456]

(Тарҷума: гуфтам ханда бизан модом,
Ки миёни ту ва марг як ваҷаб фосила аст; зеро дигар нахоҳӣ хандид.)

أيها الكا بح عن لذاتها نفسه، هيهات لن تعطى سواها

لاتؤجل لغد ليس غد غير يوم كالذى ضاع وتاها [20, 523]

(Тарҷума: эй ки нафасатро афсор мекунӣ ва ҷилави лаззатҳояшро
мегирӣ,

Дигар чизе ғайр аз ин бароят нахоҳанд дод.

Айши имрӯз ба фардо вомагузор, фардо даркор нест,

Ҷуз имрӯз, ки зоеъ шуду аз даст рафт).

أقلت الأمس هاربا و غد؟ ليس من غد [20, 155]

(Тарҷума: *дирӯз гурехту аз даст рафт,*
Аммо фардои дигар фардо нест).

Дар ин чо абётеро аз Илё Абумозӣ меоварем ва назари онҳоро аз Хайём намечӯем, зеро ин абёт чунон хайёмона суруда шудаанд, ки ҳар касе, бо рубоиёти Умари Хайём ошноӣ дошта бошад, мутаваҷҷеҳ мегардад, ки айни ҳамин мазмунҳо дар рубоиёти Хайём вучуд доранд:

أترور روحك جنة فتفتوتها	كيما تزورك بالظنون جهنم
وترى الحقيقة هيكلًا متجسدًا	فتعافه الوسوس تنوهم
يامن يحن إلى غد في يومه	قد بعث ماتدرى بما لاتعلم

[20, 419]

(Тарҷума: *Ай биҳиште ба суроги ту меояд ва аз даст медиҳӣ?*

Ки бо ваҳму хаёли ҷаҳаннамӣ ба сурогат биёяд.

Ва ҳақиқатро чун ҳайкале муҷассам мебинӣ,

Ва онро ба хотири васвасаҳои хаёли канор мегузорӣ?

Ай ки имрӯз муштоқи фардоӣ,

Чизеро, ки медонӣ ба чизе фурухтаӣ, ки намедонӣ.)

وإذا لم تبصر النفس المنى	فى الضحى كيف تراها فى مساهها..
--------------------------	--------------------------------

هذه الجنة فاسرح فى رباها	واشهد السحر زهورا ومياها [20, 533]
--------------------------	------------------------------------

(Тарҷума: *вақте ки одамӣ хостаашро дар рӯзи равшан намебинад,*

Дар шаби торик чӣ гуна мебинад.

Биҳишт ин аст, тапшишиҳояш озодона бехиром,

Ва шоҳиди сеҳри гулҳо ва обҳо бош.)

.. يانديمى إلى الكؤو	س، ويا منشد انش
----------------------	-----------------

زد لى الخمر كلما	قلت : "يا صاحبي زد" [20, 155]
------------------	-------------------------------

(Тарҷума: *эй рафиқ! Ҷомҳои шаробро биовар ва ай муганнӣ, овоз бихон,*

Боз ҳам шароб бидеҳ ҳар вақт гуфтам: ки эй дӯст бидеҳ).

Бингар, зи ҷаҳон чӣ тараф барбастам? Ҳеч,

В-аз ҳосили умр чист дар дастам? Ҳеч,

Шамъи тарабам, вале чу биниастам? Ҳеч,

Ман ҷоми ҷамам, вале чу бишкастам, ҳеч [36, с. 111]

Абумозӣ дар охири «Ло-адриёт»-и худ мегӯяд:

إننى جنّت وأمضى وأنا لا أعلم أنا لغز وذهابى كمجئى طلسم
والذى أوجد هذا اللغز لغز مبهم لاتجادل ذاالحجا من قال إنى..

لست أدرى [20,224]

(Тарҷума: омадам ба он ки надонам меравам з-ин сон зи олам,

Чист онам рафтанам чун омадан розест дарҳам.

В-он, ки овард ин муаммо худ муаммо ҳаст мубҳам,

Оқило, даъво макун бо он, ки мегӯяд:..надонам.)

Воқеан, ки Илё Абумозӣ дар эҷоди ашъораш аз Умари Хайём таъсир пазируфтааст. Ба далоили таъсирпазирии Илё Абумозӣ аз Умари Хайём иктифо намуда, танҳо ба ин нукта ишора менамоем, ки ин таъсир на танҳо далел бар заъфи Илё Абумозист, балки вусъати мутолиоти ўро инъикос менамояд.

3.4. Озодандешӣ дар рубоиёти Умари Хайём ва шеъри Илё Абумозӣ

а) хусусиятҳои озодандешӣ дар рубоиёти Умари Хайём

Пеш аз он ки ба асли масъала назар афканем, бояд донист, ки озодандешӣ чист ва пешаи кист? Ҷамчунин ин унсури ахлоқӣ дар асрҳои миёна чӣ гуна мавқеъро дар раванди ахлоқи ҷомеа бар уҳда доштааст ва дар давраи кунунӣ чӣ аҳаммияте дорад.

Ёдовар мешавем, ки баробари ба сари қудрат омадани туркони салҷуқӣ даврони таассуби мазҳабӣ ва маҳдудиятҳои фикрӣ ва мубориза бар алайҳи улуми ақлӣ шуруъ мегардад. Умари Хайём дар ҳамин гуна шароити номувофиқи сиёсӣ аркони фалсафии худро бунёд кардааст, ки он бар озодандешии инсонии комил истеҳком мепазирад.

Умед аз бозгӯи сарчашмаву манбаъҳои озодандешии Умари Хайём зери шубҳа қарор додану рад намудани дини Ислом нест, балки инчониб танҳо тадқиқу таҳқиқ ва муайян сохтани заминаҳои иҷтимоӣ ва манбаъҳои ватаниву хориҷии маънавии озодандешии ин шоири фарзона

ва мутафаккири асилро ҳадафи умдаи ин гуфтор мебинем ва то чӣ андоза дархӯри замони мо будани озодандешии нобиғаи тамаддунамонро гӯшзад менамоем.

Бо ҳамин мазмун профессор Қурбон Восеъ дар бораи заминаҳо ва манбаъҳои озодандешӣ дар рубоиёти Умари Хайём чунин андеша баён кардааст: «Дар хусуси озодандешии Умари Хайём андешаву омили мухталифе вучуд доранд, ки муаллифини замони гуногун, бешубҳа, доираву сатҳи назари мухталифи худро андаруни сиёсати давронҳои хеш то дараҷае иброз дошта, мафкураи худро перомунӣ баррасӣ ва шеърӣ Умари Хайём ошкор кардаанд. Ба андешаи мо, танҳо Умари Хайём барин бузургоне, ки баҳри дарёфти ҳақиқати олам, ҳаёту зиндагӣ ва тазодҳои он берун аз сиёсати замони, ки ахлоқи ҷомеа мусовии он ташаккул меёфт амал мекард, нагараида, ба сатҳи озодандешӣ дарёднишона расидаанд» [91, с.6].

Сарчашмаи озодандешии Умари Хайём дорои манбаъҳои сершумори ватаниву хориҷӣ, аз ҷумла «Риндӣ»-ву ойини «Ҷавонмардӣ», «Суруди уднавоз»-мисрӣ, «Сирноик»-и юнонӣ ва «Чорвақа»-и хиндӣ ба ҳисоб мераванд. Аз ин рӯ, дар аввал месазад, шарҳу тафсиلى риндиро аз назари қомуснигорон мавриди таҳлил қарор бидиҳем. Ёдовар мешавем, ки вожаи риндиро бузургтарин қомуснигор сирф ба маънии озодагиву фарзонагӣ ва беқайдиву ҳушёрӣ ба қалам додааст. Масалан, доктор Алиакбари Нафисӣ дар «Фарҳанги Нафисӣ» ин вожаро чунин шарҳ медиҳад: «Риндӣ - мардуми зираку беқайд ва мункири бодапараст. Албатта, ойини риндӣ, ки мухтавои умдаву асосияш озодандешист, таърихи басо тӯлониро фаро мегирад, ки мавзӯи баҳси мо ба ин самт равона нашудааст.

Сарчашмаи нахустини илҳомӣ Умари Хайёми бузург маҳз бо равияи озодандешонаи «Суруди уднавоз»-и Мисри бостон пайванди ногусастание дорад, ки мегӯяд:

Онон ки куҳан буданду онон, ки наванд,
Ҳар як пайи якдигар якояк бишаванд.

В-ин мулки чаҳон ба кас намонад ҷовид,
Рафтанду равему боз оянду раванд [3, с. 83]

Ё худ:

Гар як нафасат зи зиндагонӣ гузарад,
Магзор, ки чуз ба шодмонӣ гузарад.
Зинҳор, ки сармояи ин мулки чаҳон,
Умр аст, бад-он сон гузаронӣ гузарад [3, с. 96]

Ё худ:

Афсӯс, ки сармоя зи каф берун шуд,
В-аз дасти ачал базе чигарҳо хун шуд,
Кас-номад аз он чаҳон, ки орад хабаре,
В-аҳволи мусофирон бигӯяд, чун шуд [3, с. 103]

Сармояи ин мулки чаҳон умр аст, аз ин рӯ, зиндагии пур аз хушиҳо танҳо дар сурате даст медиҳад, ки ба нафъи мардум бошӣ, ғазабро саркӯфта дориву ҳамхайлпарасту ҷомеадӯст гардӣ. Умр муқаддас аст, он бояд ба нафъи халқ равона гардад, то номи неки дорандааш ҷовидона монад. Вале дар ҳама гуна давру замон ношудинсонхое ҳастанд, ки баҳри манофеи шахсӣ аз ҳеч гуна қабохату дасиса рӯгардон намебошанд. Онҳо айшу ишрати хешро аз ҳисоби ранҷу азоби ҳамхайлон таъмин мекунанд, ки ба лаззатпарастиву озодандешии ҳақимонаи Умари Хайём ночизтарин иртиботе надоранд.

«Суруди уднавоз» зимнан зиракиву хирадро фаро мегирад, ки инсонро ба айшу лаззат даъват мекунад, то он зиндагии воқеиро хушҳолона ба сар барад. Дуруст аст, ки барои айшу нӯш сармоя лозим буд ва ин фақат ба сармоядорон муяссар мегардид, то бо айшу нӯш худро таскин диҳанд. Дар ин хусус Умари Хайём мегӯяд:

Гар ман зи майи муғон мастам, ҳастам,
В-ар ошиқу ринду бутпарастам, ҳастам.
Ҳар кас ба хаёли худ гумоне дорад,
Ман худ донам, ҳар он чи ҳастам, ҳастам [3, с. 110]

Ё худ:

Натвон дили шодро ба ғам фарсудан,
Вақти хуши худ ба санги меҳнат судан.
Кас ғайб надонад, ки чӣ хоҳад будан,
Май бояду маъшуку ба ком осудан [3, с. 126]

Заминаи дигари озодандешии Умари Хайёмро дар фалсафаи Ҳинди бостон бо номи «Локоята» ё «Чорвака», ки асосгузори он Брихоспати мебошад, метавон мушоҳида кард. Локо - чаҳон ё даҳр буда, ята - таълимот дар бораи он мебошад. Брихоспати дар ин равияи эҳёнамудаи худ «ойини лаззат» ва парастии зиндагии воқеиро татбиқу тарғиб менамуд. Мувофиқи ақидаи пайравони «Чорвака» олам аз чор унсур - об, хок, боду оташ ба вучуд омадааст. Ақидаҳои ахлоқии инсонӣ ва мабдаи касбӣ лаззат аст, на азобу ранҷкашӣ баҳри зиндагӣ дар «он дунё». Ин таълимот некиро мояи лаззати ҳовидонӣ ва бадиро сабаби сиёҳбахтиву ғаму андуҳ медонад. Сарсупурдагону пайравони «Чорвака» аз он ҷиҳат сарватро нек медонанд, ки он воситаи фароҳамоварии мояи лаззат мебошад. Пайравони ин равия ба ҳеч як «дунёи дигар», яъне ҷаннату дӯзахи фавқуттабиӣ бовар надоштаанд. Онҳо айши нақдинаи зиндагиро бар ҳамаи қорҳои дигар авлотар медонистанд. Ойини риндӣ - озодандешӣ воқеан ба ин ҷараён, албатта, иртиботи ногусастанӣ дорад, ки Умари Хайём мефармояд:

Имрӯз туро дастрасии фардо нест,
В- андешаи фардот ба ҷуз савдо нест.
Зоеъ макун ин дам дар дилат шайдо нест,
К- ин боқии умрро бақо пайдо нест[3, с. 137]

Инчунин:

Гарчанд, ки аз гуноҳ бадбахтаму зишт,
Навмед наям чу будпарастони куништ.
Аммо саҳаре, ки мирам аз махмурӣ,
Май хоҳаму маъшуқа, на масҷид, на куништ [3, с. 139]

Ин ҳама боиси таъсиру ривочи ҳикматҳои халқӣ шуда, ҳамзамон дар рушди таълимоти суфия низ инъикос ёфтааст.

Сарчашмаи дигари озодандешихои Умари Хайёмро, дар чараёни «Сирноик»-и Юнони Қадим мебинем. Пайравони ин равия лаззатро оромиши руҳ ва нишони ҳақиқии зиндагӣ медонанд. Назарияи лаззатпарастӣ аз он ба вучуд омада, ки пайравони равияи «Сирноик» барои маърифати худ ҳисро асос ва қонуни маърифат мешумурданд ва мегуфтанд, агар ҳис маншаву мабдаи илм аст, пас заминаи эҳсос ва лаззати он муҳимтарин унсури ахлоқии ҳақиқӣ мебошад.

Акнун саволе пеш меояд, ки оё дар миёни равияҳои зикргардида ва озодандешии Умари Хайём - риндӣ алоқае вучуд дорад ё на? Албатта, пеш аз ҳама, месазад таъкид намуд, ки ҳар кадом аз ин равияҳо марҳилаҳову тариқатҳои махсуси ҳешро доро буданд: аввал ин ки онҳо вобаста ба вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ин ё он давра зоҳир гардидаанд. Сониян, онҳо шароити таърихӣ ва ахлоқии ин ё он гурӯҳи ҷамъиятиро дар худ инъикос кардаанд. Он риштаи пайванди мустаҳкам, ки миёни маслаки риндӣ ва равияҳои зикргардида матраҳ мегардад, ҳамоно ақидаи дар зиндагии воқеӣ бо лаззат рӯз гузаронидану сипарӣ намудани умр ва сар печидан аз ҳама гуна андешаҳои мазҳабӣ зоҳидӣ мебошад. Аз ин сабаб ҳар кадоми ин равияву чараёнҳо дар замони мавҷудияти ҳеш муҳолифи бидъатҳои дини ҳукмронӣ ҷаҳон баромад карда, аз ҷониби мутаассибони ирғичӣ ранҷову ситамҳо насиби эшон гардидааст.

Хайём ҳамеша зидди таассуби бидъатҳои мазҳабист, ки муаллифини ин гуна бидъатҳои мазҳабӣ тарғиботгарони комил набуда, ҳуди онҳо ба моҳияти дин сарфаҳм нарафта, балки динро баҳри қонеъ гардонидани ғуруру ҳавасҳои шахсӣ, қонеъ сохтани манфиатҳои ҳуду ҳаммаслақон, гурӯҳҳо ва ҳамтоёни худ ҳифз мекарданду ривоч медоданд. Ин ҳамон мазмунест, ки айнан дар ашъори Илём Абумозӣ мавҷ мезанад.

Умари Хайём афкори маслаки маломатиро ҳар ҷи бештар ҷонибдор будааст. Ў ҳеҷ гоҳ мағрурию худхоӣ ва худпарастиву шуҳратмандиро парастӣ намекунад. Ин ақидаи шоири файласуф ўро комилан тарғибкунандаи маслаки маломатӣ қаламдод менамояд, ки он

бидуни шубҳа мустаҳкамтарин рукни ойини риндии шоирро таъмин намудааст.

Нангест ба номи нек машҳур шудан,
Ор аст, зи чаври чарх ранчур шудан.
Хаммор ба бӯйи оби ангур шудан,
Беҳ з-он, ки ба зухди хеш мағрур шудан [3, с. 95]

Ё худ:

Хайём, замона з-он касе дорад нанг?
К-ӯ дар ғами айём нишинад дилтанг?
Май нӯш дар обгина бо нолаи чанг,
З-он пеш, ки обгина ояд бар чанг [3, с. 165]

Ё худ:

Ин косагаре, ки косаи сахро кард,
Дар косагарӣ санъати худ пайдо кард.
Дар хони вучуди мо нагун коса ниҳод,
В-он косаи сарнагун пур аз савдо кард [3, с. 169]

Вуруди Умари Хайём ба афкору ақидаи озодандешӣ ғайри чашмдошту тасодуфӣ сурат напазируфтааст. Ӯ аз айёми тифливу чавонӣ бо бисёр равшанфикрону озодагоне иртиботи маънавӣ доштааст. Махсусан, суҳбатҳои паёпай бо Ҳасани Саббоҳ, ки харобазорҳоро манзил гирифта, баҳри ҳақиқатҷӯӣ имдодталабӣ мекард, дар афкори иҷтимоии ҳақими донишманд, ки баъдтар ба унвонҳои «Имом»-у «Ҳуччатулҳақ» шуҳрат ёфт, таъсири манфиатбахше овард.

Дар рубоиёти Умари Хайём риндиҳо ҳар чи бештар ба маънои ҳақиқияш, ки аслан зиракиву ҳушёрӣ ва донишмандист, дарёфтани мумкин аст. Шоири озода аз нугувориҳои замони худ ба дод омада, ҷаҳонро чун тоси нагун тасавур менамояд ва андаруни он тамоми аҳли илму дониш (риндон)-ро хаставу ношод ва бечораву музтар ба тасвир мегирад.

Ин чарх, ки тосест ба нагун афтода,
Дар вай ҳама зиракон забун афтода.

Дар дӯстии шишаву соғар нигаред:

Лаб бар лабу дар миён хун афтода [3, с. 155]

Он ақидаи зоҳидон, ки мардумро ба гӯшанишиниву порсӣ ва тарки лаззатҳои табиӣ олами воқеӣ даъват мекунад, Умари Хайём хеле аниқу амиқ пай бурда, ақидаи озодандешонаву риндонаи худро зери мафҳуми май ошкоро бар алайҳи онон равона менамояд.

Илӣ Абумозӣ низ ин андешаро дар шеъри худ бо калимоту ибороти дигаргуна такрор мекунад ва маъбадгузинон ва аҳли узлату нусукро ба боди истехсозо мегирад ва онҳоро соҳибони ақлҳои кӯҳна ва дилҳои беэҳсос ва чашмҳои бебасират менамояд.

Дар ошкор сохтани ин масъала, яъне набарди зухду ринд Умари Хайём кӯшишҳои зиёде ба харҷ додааст, то ки маҳаки асосии таълимоти риндонаи ӯро хуш гузаронидани умр, сӯйистеъмомл накардани меҳнати дигарон ва софу бекина доштани қалбу назар ташкил диҳанд. Ба ин маънӣ шоири озода менигорад.

Сустӣ макуну фаризаҳоро бигзор,

В-ин лукма, ки дорӣ, зи касон боз мадор.

Дар хуни касу моли касе қасд макун,

Дар уҳдаи он ҷаҳон манам, бода биёр! [9,19]

Умари Хайём ҳеч гоҳ хоҳони он нест, ки нафаси инсон омехтаи ғаму андуҳ бошад, балки ба ақидаи ӯ инсон дар ҳаёти басо кӯтоҳ бояд аз тамоми чизҳои моддиву маънавӣ баҳра барад ва доимо дар лаззатҳои ҳиссиву ақлӣ, ҷӣ аз ҷиҳати зоҳирӣ ва ҷӣ аз ҷиҳати ботинӣ бархӯрдор бошад.

Пири Нишопурӣ дар таърихи афкори озодандешонаи мардумон яке аз абармардонест, ки пас аз Ибни Сино донишу биниши улуми ақлии иҷтимоиву табииро ба пояҳои баланд бардошта, мақому манзалати хосаро сазовор гардидааст. Ба ин манзур дар замони зиндагиаш аз ҷониби мубаллиғи мазҳабиву бидъатии динӣ озорҳо низ дидааст.

Агарчи дар замони мову Умари Хайём фосилаи нӯҳсадсола сипарӣ шудааст, хонандаи имрӯза эҳсос мекунад, ки гӯё аз қалбу тафаккури ӯ

ибрози андеша ронда бошад. Ин андешаҳо, пеш аз ҳама, назму низоми кайҳону дунёи сағир - инсонро ба ҳам мепайванданд. Аз ин рӯ, инсони худогоҳро месазад озоду ғаёл ва баҳри башарият бунёдкору наққор бошад, то ба зиндагии хеш зебу ороиши моддиву маънавӣ дода, зарурати мавҷудияти худро дар муҳити умумибашарӣ дарк карда тавонад.

Хайём асосан, олими табиатшинос аст, ки дар ҳошияи рисолаи илмӣ рубоиёташ сабт шудаанд. Ин ҳошияшеърҳо зуҳури ҳастии инсон ва нубуғи хиради дунётасхирии ӯро фаро мегирад. Агар ба озодандешии худ Умари Хайёмро дар мамолики Шарқ гоҳо сарзанишҳо карда бошанд ҳам, дар дунёи Ғарб ӯро ҳамеша инсони башардӯст ва фарди олинишон пазируфтанд.

Агар аз тасаввуроти бархатои соҳибҷоҳону тарғибгарони эшон ба мо фақат таърихи кушторҳову салтанатронӣ ва тангназарии онҳо нисбат ба инсон ва мақоми он расида бошад, аз тарзу тариқи озодандешии хайёмҳо анбори пур аз донаҳои гавҳари ҳақиқату адолат ва маърифату фаросати илмӣ омада расидаанд, ки башариятро то имрӯз ғизо мебахшанд.

б) хусусиятҳои озодандешӣ дар эҷодиёти Илём Абумозӣ

Пеш аз он, ки ба ин мавзӯ назар афканем, якчанд нуктаи муҳим ва заруриро дар бораи шеъри Илём Абумозӣ ва хусусиятҳои озодандешии он дар шеър иброз намоем. Хусусиятҳои фарқкунандаи шеъри Илём Абумозӣ дар он дида мешавад, ки шоир дар эҷодиёти шеъраш озодандеш аст, ки онро метавон ба се қисм ҷудо намуд: муҳтаво, шакл ва маънавиёти шеър.

Якум: Муҳтавои шеъри шоир хеле гуногун аст, зеро шеъри ғарбӣ дар олами муосир ҳамчун як ҷароғи нурдиҳанда барои мунаққидони араб буду мемонад. Андешаи мунаққидон ва шоирон доир ба адабиёти Ғарб дар шеъри Илём Абумозӣ муҳталиф буда, гуногун будани мавзӯ дар шеър яке аз хусусиятҳои шеърии ин шоир ба шумор меравад.

Гуфтанд ба маврид аст, ки шоир дар эҷодиёти шеър озодандеш буд ва ҳар як шеъри он ба худ хусусияти хосе дошт.

Дуюм: Агар мо ба шакли шеър назар афканем, дар тадбирҳои шеърӣ як намуди эҷодро мушоҳида мекунем, ки услуби он классикӣ, ё андалусӣ ба ҳисоб равад ҳам, ин услуб дар замони худ як услуби хеле муҳим доништа мешуд. Мо ҳангоми мутолиа намудани шеъри Илём Абумозӣ мушоҳида намудем, ки шоир дар истифодаи санъатҳои бадеӣ, аз ҷумла истиора, ташбеҳ, маҷоз ва ғайраҳо як ҷуръате нишон додааст. Ҳарчанд шоир дар муҳочират буд, аммо нисбат ба забонаш эҳтиромона муносибат мекард ва онро боарзиш медонист ва дӯст медошт.

Сеюм: Озодандешӣ дар маъноҳои шеър дар адабиёти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ба таври пурра ва равшан воқеъ гардидааст, зеро ба ақидаи шоир, озодандешӣ дар ин кишвар ба тамоми маънояш мавҷуд аст. Инчунин ҳар як инсон метавонад, ки ҳамаи фикру андешаи худро, чи тавре ки хоҳад, баён кунад. Ҳамин боис шуд, ки шоир маҳҷарӣ тасвири ангежаву фикрҳои худро, бидуни он ки омӯхта шаванд, тавониста аст озодона баён кунад.

Озодандешӣ дар шеъри Илём Абумозӣ нисбат ба шеъри арабӣ дар гӯшаҳои гуногун бартарии зиёде дошт. Аз ин рӯ, барои истифода аз арзишҳои фикрӣ, руҳӣ ва балоғӣ сазовори баррасӣ буд. Аз ҷумлаи вижагиҳояш ин хусусияти инсонгароӣ мебошад. Ҳеҷ шакке нест, ки он дар сайқал додани руҳ ва озод кардани андеша аз бандҳои анъанаҳои куҳнаву таблиғотӣ ва ношоам сахм гузошта бошад.

Мо агар ба девони «Айюбиёт», ки он соли 1916 нашр шудааст, назар афканем, мебинем, ки дар он Рашид Айюб, бо вучуди истифода кардани жанри лирикии нав ва инчунин истифодаи фарҳанге, ки он то ҳол дар адабиёти «Маҳҷар» таъсири худро гузоштааст ва тасвири воқеиятро ба он ҳамроҳ намудааст, онро дар зеботарин сурати васфӣ низ нишон додааст.

Пайвастагии адабиёти «Маҳҷар» бо Шарқ ва наҷоди араб қанда намешавад. Баръакс инҳо дар якҷоягӣ нисбат ба ин адабиёт зиёдтар аз ҷиҳати ҳиссиёти ҳаяҷонбахш самарабахш мебошанд, ки ин низ шомили ватан, дин ва сиёсат мебошад. Ҳангоми мутолиа намудан маълум

мешавад, ки мавзуъҳои бо тавсифи жанри лирикаи шеъри маҳҷарӣ дар ибтидои худ аз Шарқ сарчашма гирифтааст. Ба ин эҷодиёти Халил Мутрон мисол шуда метавонад, ҳамчунин усулҳои классикии навсозишуда пайравӣ аз мадрасаи Берудӣ намудаанд. Сипас, шоирони пешоҳанги маҳҷарӣ ба зудӣ бо он чизе, ки дар зери таъсири Амрико монда буданд, мустақил гардиданд. Аз ҷумлаи ин гуна шоирон Илём Абумозӣ мебошад ва ба ин гуфтаҳо шеъри аввалинаш, ки дар Миср навишта шудааст, мисол шуда метавонад. Бояд қайд кард, ки шеъри аввалини шоир, ки ӯ онро дар муҳочират эҷод карда буд, баъди муддатҳои дарози аз худ кардани чараёнҳои фикрии Амрико, ки онҳо ба завқу таълими шоир мувофиқ буданд, фарқ дорад. Бо вучуди он ки мусиқӣ дар маънои он саҳт таъсир мекард, ин равиш бар хилофи эҷодиёти Насиб Ариза ва Михаил Нуайма мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар шеъру адабиёти «Маҳҷар» дониш, тафаккур, ҳиссиёт ва нақд шарҳу тавзеҳ дода мешаванд. Дониш дар эҷодиёти шоирону адибони ин адабиёт: Ҷуброн Халил Ҷуброн, Михаил Нуайма, Амин Райҳон ва Насиб Ариза ба мартабаи баланд ноил гардидааст. Бинобар ин, ҳангоми мутолиа намудани мероси эшон як намуд дурандешииро дар эҷоди асарҳояшон, хоҳ назм бошад ва ё хоҳ наср, бо вучуди гуногун будани роҳу равишашон, дарёфт намудан мумкин аст. Ба ин гуфтаҳо ҳаёту фаъолияти дигар шоирон, ба мисли Ҳофиз Иброҳим, Ҷалил Сидқӣ аз-Заҳовӣ, Абӯқосим Аш-Шобӣ ва Аҳмад Муҳаррам мисол шуда метавонанд.

Ҷиҳати тафаккур дар шеъри «Маҳҷар» ба туфайли пурра озодандеш буданаш хеле фасеҳ мебошад. Дар он тафаккури мадания ба шумор меравад, ки бунёди он бо самимияти адабиёти амрикоӣ тӯл мекашад ва шоҳаҳояш бошанд, ба ҳамаи паҳлуҳои ҳаёт расида метавонанд. Ба он шеър, қисса, драма, мақола, хутба, пажӯҳиши иҷтимоӣ ва ғайраҳо низ шомил мебошад. Дар ҳақиқат, ин гуна тафаккур ба вижагиҳои динии тасаввуфӣ гуногунранг мебошад.

Ҳамин тавр, шоирони «Маҳҷар» дар эҷоди шеършон озодандеш буда, ҳар яке ба худ хусусияти ҳосе дошт. Аз ҷумла, муҳтавои шеъри ҳар як шоир гуногун буда, мавзӯҳои ҳоси ҳудро дар бар мегирифт. Агар мо ба шеърҳои қасидаҳои онҳо назар афканем, мебинем, ки шоирони маҳҷарӣ дар мисраҳои шеъришон бисёртар васфи диёру ватани ҳудро мекунанд ва мардумро ба лаззати дунё ва хушбахтиву ғанимат донишони умр даъват мекунанд. Инчунин мардумро огоҳ мекунанд, ки набояд ба хурофотпарастӣ ва ба ақидаи сӯфиёни хурофотпараст пайравӣ кунанд.

Озодандешӣ яке аз ормонҳои миллатҳои истиқлолталаб ва яке аз ситораҳои дурахшони осмони шеъри Абумозӣ аст. Дар шеъри ӯ ин калима бисёр возеҳу равшан зикр шудааст, ки аз назари шоир зиндагии инсон бидуни озодӣ ва озодандешӣ мафҳуми ҳудро аз даст медиҳад ва агар ин атои илоҳӣ аз олами инсонӣ гирифта шавад, пас барои инсон марг ширинтару лаззатбахштар аст, ки дар ин радиф шоир чунин баён намудааст:

للموت أجمل من عيش على مضض إن الحياة بلا حرية عدم [20, 26]

(Тарҷума: марг зеботар аз зиндагӣ дар сахтӣ ва фишор аст, ҳамон зиндагӣ бидуни озодӣ бо нестӣ баробар аст.)

Абумозӣ озодиро яке аз муҳимтарин унсурҳои зиндагии инсон медонад ва ба ин далел дар ашъори худ мегӯяд, ки ҳама мақомҳои моддӣ ва маънавии инсон аз пайғомбарӣ ва подшоҳӣ сар карда, то як инсонии оддӣ зиндагиашон бе озодӣ беарзиш ва дурӯғин аст. Гӯё шоир ҳамаи унсурҳои ҳаётро-ҷисму озодиро руҳу ҷон медонад, аз ин рӯ, бояд озодиро дарк кард. Аз он лаззат бурд ва лаззати онро ба дигарон ҷашонид ва дар ҳама ҳол хоҳони он буд.

Озодандешӣ на фақат дар ашъори Илём Абумозӣ ба маънои дар озодӣ зиндагонӣ кардан омадааст, балки шоир дар тамоми ҷанбаҳои фикрии худ озодандеш аст. Ба монанди аз хурофотпарастӣ дур кардани инсонҳо ва озодандеш будан дар ин масъала, ки ин мутобиқ ба ҳамон мазмунест, ки Умари Хайём дар рубоӣташ баён менамояд. Илём Абумозӣ

бар он аст, ки инсонҳо бояд ба хурофотпарастии пешиниёнашон пайравӣ накунад. Зидди таассубу хурофотпарастӣ бошанд ва аз зиндагӣ лаззат бибаранд ва барои фардои наёмада ва дирӯзи гузашта ғам нахӯранд, зеро фардо наёмадааст ва дирӯз алақай гузаштааст. Дар охир бояд як нуктаро барои зикр лозим шуморид, ки аз сабаби дар боби дуёми қор ба таври пурра дарҷ гаштани заминаҳои озодандешӣ ва қисматҳои шеъри Илё Абумозӣ дар ин ҷо бо далелҳои дар боло зикргардида дар бораи озодандешии Абумозӣ иктифоъ мекунем.

Аз гуфтаҳои боло чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ҳар ду шоирон алайҳи таассубкориву хурофотпарастӣ ва зулму ситами зоҳидони бесаводу камфаҳме, ки мардумро аз паси худашон мебурданд, зид ҳастанд. Онҳо ҳеч гоҳ хоҳони он нестанд, ки нафаси мегирифтаи инсонҳо омехтаи ғаму андуҳ бошад ва онҳо дар ашъорашон таъкид мекунад, ки нисонҳо аз ин дунёи дурӯза бояд лаззат бубаранд. Инчунин мардумро бим медиҳанд, ки аз хоби ноз бархезанд, то онҳо ба фиреби ҳар бидъатдӯстону хурофотпарастон пойбанд нашаванд.

Дар баёни сухан ҳар ду шоир озодандешанд, чун инро метавон аз ашъорашон дарёфт. Ҳангоми мутолиоти ашъори ин шоирон маълум гашт, ки онҳо дар шеърҳои наовобаста аз дину мазҳаби давронашон бо як чуръати хос зидди таассубкорони мазҳабӣ эҷодҳо намуданд. Бояд як нуктаро фаромӯш насозем, ки ҳар ду шоир дар ашъорашон озодандеш ҳастанд, ки ин дар ҳар як мисраи шеъри онҳо мушоҳида мешавад.

ХУЛОСА

Дар хулоса натиҷаҳои таҳқиқ ба таври зерин ҷамъбаст гардидаанд:

1. Шухрати ҷаҳонии Умари Хайём боиси он шудааст, ки адибон ва мутарҷимони араб рубоиёти Ҳакими Нишопуриро на танҳо аз забони асл, яъне форсии тоҷикӣ, балки аз англисӣ ва фаронсавӣ низ ба доираи васеи хонандагони араб пешниҳод намоянд. Тарафи дигари масъала, дар радифи тарҷумаю таҳқиқи ашъори фалсафӣ ва ҷовидонии Умари Хайём шоироне ба мисли Илё Абумозӣ ба майдони адабиёт омаданд, ки дар зери таъсири афқору андешаи Хайём ашъори арабӣ эҷод намоянд. Ин аз нуфузи адабиёти оламшумули форсии тоҷикӣ дар Шарқи арабӣ гувоҳӣ медиҳад [2-М].

2. Нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX барои кишварҳои арабӣ муҳим арзёбӣ мегардад, зеро дар ин давра кишварҳои арабӣ аз зери истисмори аҷнабиён берун шуда, истиқлоли сиёсӣ ва давлатӣ ба даст оварданд. Замони зиндагии шоири мавриди назари мо ҳам дар ин фосолаи таърихӣ сипарӣ шудааст. Илё Абумозӣ дар Лубнон таваллуд шуда, хеле пурмашаққат ҳаёт ба сар бурдааст. Аз ин рӯ, мавзӯҳои истиқлолхоҳӣ, ватандӯстию ватанпарастӣ, мубориза бар зидди ситам дар ашъори шоир нақши марказӣ доранд [1-М].

3. Бо таъсиси анҷумани адабии «Маҳҷар» дар Миср гурӯҳи зиёди адибоне чун Аҳмад Шавқӣ, Халил Мутрон, Ҳофиз Иброҳим, Фавзӣ Маълуф, Илё Абумозӣ, Ҷуброн Халил, Амин Райҳон, Михаил Нуайма, Рашид Салим, Илёс Фарҳот бо гаравиш ба мактаби реалистӣ асарҳои мондагоре офариданд, ки бо номи адабиёти «Маҳҷар», ки асосан, ба ду бахш тақсим мешуд, ба вучуд омад. Вазифаи адибони адабиёти «Маҳҷар» аз он иборат буд, ки суннатҳои наср ё назми арабиро бо афқору анвои нави аврупоӣ омезиш дода, дар муҳити адабии анъанавии арабҳо на танҳо қолабшиканӣ, балки маъниофаринӣ карданд. Ин яке аз вижагиҳои писандидаи адабиёти «Маҳҷар» аст, ки Илё Абумозӣ низ дар раванди таъсис, шаклгирӣ ва таҳаввули он нақши муҳим дорад [10-М].

4. Илё Абумозӣ дар тули фаъолиятҳои дар Амрико барои адабиёти араб ва Амрико хизмати шоёне анҷом додааст. Шоир дар Амрико дар баробари

навиштани шеърӯ қасида, инчунин бо як силсила маҷаллаву рӯзномаҳои арабиё, ки дар Амрико нашр мешуданд, робитаи қавӣ баргузор карда, дар пешрафти адабиёти араб саҳм мегузошт. Шоир ҳарчанд дур аз Ватан буд, аммо шеърӯ қасидаҳои ба ёди неки мардуми шарифи кишвараш суруда, онҳоро бо аъзои анҷуман мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор меод [5-М].

5. Осори манзуми Илём Абумозӣ дар панҷ девон гирдоварӣ шуда, борҳо дар мамолики араб интишор ёфтааст. Девони панҷгонаи шоир дар шинохт ва бозгӯӣи рӯзгори адиб аҳамияти вижаи адабӣ ва таърихӣ доранд. Муҳаққиқони осори Абумозӣ ба хулосае омадаанд, ки ашъори шоир инъикоскунандаи ҳаёти ӯст, зеро дар ашъори шоир доир ба зиндагӣ ва пайкори ӯ маълумоти муфассал дарҷ гардидааст. Месазад таъкид кард, ки аз рӯйи ашъори гуногунпахлуи шоир метавон ба вазъи таърихӣ ва сиёсии кишварҳои араб пардохт ва онро аз лиҳози илмӣ ба риштаи таҳқиқ кашид [1-М].

6. Шоир ба навиштани ашъори иҷтимоӣ аз солҳои аввали шоирӣ шурӯ карда буд, вале авҷу қамоли онро метавон, бинобар таҳқиқи донишмандони ашъори Абумозӣ, соли 1952 ном бурд. Мухити истибдоии ҳукумати усмонӣ ӯро водор сохт, ки дар баробари эҷоди шеърҳои ишқӣ ба масъалаҳои иҷтимоии замони худ низ таваҷҷуҳ зоҳир намояд ва нидои мардуми мазлуми арабро ба риштаи шеър кашад. Илём Абумозӣ шоирест, ки аз зиндагонии мардуми ҳеш огоҳии комил дошт ва сурудани шеърҳоеро, ки бозгӯкунандаи дарди мардум буданд, рисолати инсониву шоирӣи ҳеш медонист [4-М].

7. Муштоқи ашъори дилпазир ва ҷовидонаи Хайём шудани Абумозӣ қиссаи марғуб дорад. Ӯ вақте ки ба Миср омада ба тичорат машғул шуд, дар китобфурӯшиҳои Қоҳира бо тарҷумаи арабии рубоиёти Хайём аз ҷониби Вадиъ ал-Бустонӣ сурат гирифта буд, ошноӣ пайдо кард. Абумозӣ аз нахустин ошноӣ соли 1912 м. зери таассуроти афкори фалсафии Хайём монд ва ҷустуҷӯҳои ҳудро идома дода, бисёре аз онҳоро дастрас кард ва дар пайравӣ аз ӯ ба гуфтани «ашъори хайёмвор» оғоз бахшид. Дар ин давра бисёре аз адибони дигари араб, ба мисли Илём Абумозӣ, Маъруф Русофӣ,

Чамил Садақӣ Аз-Заҳовӣ, Искандар Маълӯф, Амин Маълӯф аз Хайём таъсир пазируфта, ашъори зиёде суруданд [3-М].

8. Тарҷумаи рубоиёти Хайём аз соли 1901 дар кишварҳои арабӣ оғоз шуда, таърихи беш аз 120-сола дорад. Феълан, 90 тарҷумаи муътабари рубоиёти Хайём ва 300 асари таҳқиқӣ дар робита ба ашъори ҷовидонаи Ҳакими Нишопурӣ сурат гирифта, бо чуръат метавон гуфт, ки шуҳрат ва маъруфияти Умари Хайёмро ҳеч шоири дигаре дар кишварҳои арабӣ надорад. Афзун ба ин, хайёмшиносии арабӣ як баҳши муҳимми адабиётшиносии муосири арабро ташкил мекунад [6-М].

9. Бояд зикр намуд, ки Илё Абумозӣ яке аз шоирони қасидасарои машҳури давраи муосир ба шумор меравад, ки қасидаи «Талосим»-и худро зери таъсири маонии рубоиёти Умари Хайём сурудааст. Қасидаи «Талосим» дарбаргирандаи мавзӯте мебошад, ки муаммои сарбаста ва номаълум дар андешаи инсон будааст, яъне аз кучо меоем ва ба кучо меравем? Барои чӣ омадаем? Ин гуна рубоиёти фалсафиро Хайём 800 сол қабл суруда буд ва такрори онҳо ба гунаи дигар, дар қолаби таъсирпазирӣ, дар ашъори Илё Абумозӣ ба мушоҳида мерасанд [9-М].

10. Таъсирпазирии Илё Абумозӣ дар масъалаҳои дарёфтани муаммои вучуд, майу маъшуқа, бевафоии дунё, омадану рафтани ҷавонию лаззати зиндагӣ, хушгузаронии умр, озодандешӣ, маю майгусорӣ, тавсифи кӯзаю ҷому соғар ба назар мерасад, ки дар мавриди муносиб дар диссертатсия баҳс шудааст. Аз тарафи дигар, мавзӯте, ки ишора шуд, онҳоро аз ҷумлаи муштарақоти маъноии ҳар ду шоир ҳисобидан дуруст аст. Назирасароӣ ва истиқболияҳо аз мазмунҳои яқсон қаблан дар адабиёти форсии тоҷикӣ ва арабӣ вучуд дошт ва идома додани ин суннати адабӣ гувоҳи он аст, ки ворисият яке аз масъалаҳои муҳимми адабиёт ба ҳисоб меравад [6-М].

11. Бо ин ҳама, ба назар мерасад, ки сохтори шеъри Илё Абумозӣ қувват ва истехкоми рубоиётҳои Умари Хайёмро надорад. Шояд ин амр аз он ҷиҳат бошад, ки Абумозӣ ҳамчун Умари Хайём нигоришҳои амиқи фалсафӣ ва ирфонӣ нисбат ба масоили мухталиф, аз ҷумла дунё ва ҳақиқати вучуд надоштааст. Фалсафаи Умари Хайём барои шодмонӣ, баҳрагирӣ аз

май ва маъшуқа мебошад. Аммо Абумозӣ бештар ба рӯй овардан ба табиат, ки аз шоҳаҳои мактаби романтикӣ мебошад, таъя намудааст [9-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Бештари таҳқиқоти мавҷуда дар адабиётшиносӣ оид ба таъсири адабиёти араб ба адабиёти форсии тоҷикӣ марбут мебошанд. Пажӯҳиши номбурда баръакси ҳол буда, метавонад дар муайянсозии таъсири адабиёти форсии тоҷикӣ ба адабиёти арабӣ дар мисоли рубоиёти Умари Хайём манбаи илмӣ бошад.

2. Илём Абумозӣ дар пайрави Умари Хайём ашъори зиёде сурудааст. Ҳатто қасидаҳои ҷудоғонае, ба мисли «Талосим» дорад, ки ҳуди шоир зери таъсири афкори фалсафии Хайём эҷод шудани онҳоро таъкид сохтааст. Омӯзиши қиёсии онҳо имкон фароҳам меорад, ки чигунагии таъсирпазирии шоири араб нисбат ба ашъори ҷовидонаи Хайёми Нишопурӣ муқаррар шавад.

3. Омӯзиш ва муайян кардани мақоми шоири баландовоза ва муосири араб Илём Абумозӣ дар забон, фарҳанг ва адаби арабӣ дар замони муосир аз ҷумлаи масъалаҳои муҳими адабиёти татбиқист, ки мебояд мавриди таҳқиқу баррасии мукамал қарор гирад. Чунин замони мусоид дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон фароҳам омада, ба вижа арабшиносони тоҷикро зарур аст, ки осори адибони имрӯзи тоҷикро дар кишварҳои арабӣ тарҷума, тарғиб ва нашр намоянд.

4. Вазифаи пайванди робитаҳои байнидавлатӣ барқарор кардани муносибатҳои ҳасанайи фарҳангӣ, адабӣ ва илмӣ буда, он ҳамчун пули мустаҳкам ба рои густариши робитаҳо миёни ҳарду фарҳангу адабиёт метавонад нақши муассир гузорад. Ҳамин рисолатро таҳқиқи мавриди назар метавонад адо намояд.

б) ба хати арабӣ:

13. Девон Илө Абумозӣ [Матн]. / Мурратиб: Салоҳуддин, Ал-Ҳиворӣ. – Бейрут: Дор ва мактабат-ул-ҳилол, 2006 м. – 639 с.
14. Девон Илө Абумозӣ. Қаддама лаҳу ва аллақа алайҳи [Матн]. / Иброҳим, Шамсуддин. – Бейрут: Муассасат-ун-нур ли-л-матбуот, 2005 м. – 536 с.
15. Илө, Абумозӣ. Ал-Ҷадовил [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 1986 м. – 221 с.
16. Илө, Абумозӣ. Ал-Ҳамоил [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 1987 м. – 237 с.
17. Илө, Абумозӣ. Ачмала мо катаба шоир-ут-талосим Илө Абумозӣ [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Қоҳира: Ҳайат-ул-мисрия ли-л-китоб, 1996 м. – 116 с.
18. Илө, Абумозӣ. Девон Илө Абумозӣ ал-ҷузъ-ус-сонӣ [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор-ул-удва, 2007 м. – 144 с.
19. Илө, Абумозӣ. Девон Илө Абумозӣ шеър-ул-маҳҷар-ил-акбар [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор-ул-удва, 1963 м. – 879 с.
20. Илө, Абумозӣ. Девон Илө Абумозӣ. Бо муқаддима ва шарҳи дуктур Салоҳуддин ал-Ҳиворӣ [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор ва мактаб ал-Ҳило, 2006 м. – 536 с.
21. Илө, Абумозӣ. Девону Абимозӣ. Дарасаҳу Зухайр Мирзо [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор-ул-удва, 1982 м. – 690 с.
22. Илө, Абумозӣ. Илө Абумозӣ шоир-ул-маҳҷар [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 2004 м. – 600 с.
23. Илө, Абумозӣ. Тазкор-ул-мозӣ [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Искандария: Матбаат-ул-мисрия, 1911 м. – 184 с.
24. Илө, Абумозӣ. Тибр ва туроб [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 1986 м. – 232 с.
25. Илө, Абумозӣ. Явмиёт [Матн]. / Абумозӣ Илө. – Бейрут: Дор содир, 2012 м. – 447 с.

26. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола (Мураттиб: Х. Шарифов, У. Тоиров) [Матн]. / Самарқандӣ Низомии Арӯзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 160 с.
27. Рубоиёт Умар ал-Хайём [Матн]. / Вадӣ, ал-Бустонӣ. - Қоҳира: Нашри дор-ул-маориф, 1994 м. – 149 с.
28. Рубоиёт-ул-Умар ал-Хайём [Матн]. / Мураттиб: Вадӣ, ал- Бустонӣ. –
29. Рубоиёт-ул-Умар ал-Хайём [Матн]. / Мураттиб: Аҳмад, Софӣ ан-Начафӣ. – Димашк: Дор талосим, 1998 м. – 155 с.
30. Рубоиёт-ул-Умар ал-Хайём [Матн]. / Мурратиб: Мустафо, Ваҳбӣ Нил. – Уммон: Мактабат-ур-роид-ил-илмия, 1999 м. – 291 с.
31. Рубоиёт-ул-Хайём [Матн]. / Мураттиб ва мутарҷим: Аҳмад, Ромӣ. – Бейрут: Дор-ул-увда, 2000 м. – 268 с.
32. Рубоиёт-ул-Хайём [Матн]. / Мураттиб ва мутарҷим: Аҳмад, Ромӣ. – Қоҳира: Мактабат-ул-ғариб, 1924 м. – 180 с.
33. Рубоиёт-ул-Хайём [Матн]. / Мураттиб: Аҳмад, Сулаймон Ҳичоб. – Қоҳира: Мактабат-уш-шаъб, 1982 м. – 70 с.
34. Рубоиёт-ул-Хайём [Матн]. / Мураттиб: Иброҳим, Ариз. – Баҳрайн: ал-Мактабат-ул-ватания, 1948 м. – 95 с.
35. Рубоиёт-ул-Хайём [Матн]. / Тавфиқ, Муфарраҷ. – Қоҳира, 1947 м. – 128 с.
36. Таронаҳои Хайём [Матн]. / Мураттиб: Содик, Ҳидоят. – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1346 ш. – 196 с.
37. Умар ал-Хайём [Матн]. / Мураттиб Аҳмад, Ҳомид Сарроф. – Бағдод: Матбаат-уш-шаъб, 1948 м. – 170 с.
38. Умар, ибни Иброҳим. Рубоиёти Хайём. Таълифи Ёриаҳмад ибни Ҳусайн Рашидии Табрзӣ, тасхеҳи Чалолуддин Ҳумоӣ [Матн]. / Хайём Умар ибни Иброҳим. – Техрон: Нашри Ҳумо, 1367 ш. – 220 с.

II. Адабиёти илмӣ

а) бо хати кириллӣ:

39. Абдуллоев, А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI [Матн]. / А. Абдуллоев. – Душанбе: Дониш, 1979. – 282 с.

40. Абдуллоев, А., Саъдиев, С. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва аввали асри XII [Матн]. / А. Абдуллоев, С. Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1986. – 262 с.
41. Абдулхусайни Зарринкӯб. Бо қорвони хулла. Таҳия ва тавзеҳи Шоқирзода Нуъмонпур, Райҳон Маҳмадизодаи Соҳибназар [Матн]. / Зарринкӯб Абдулхусайн. – Душанбе, 2004. – 332 с.
42. Абдусатторов, А. Становление и развитие рубаи в персидско–таджикской литературы 10 – 15 вв. [Текст]. / Автореферат канд. филол.наук (10.01.03). – Душанбе, 1994. – 23 с.
43. Абдусатторов, А. Рӯъяти Қуръон дар шеър [Матн]. / А. Абдусатторов. – Душанбе, 1997. – 74 с.
44. Абдусатторов, А. Талмеҳ дар шеъри аҳди Сомониён [Матн]. / А. Абдусатторов. – Душанбе: Адиб, 2001. – 70
45. Абдусатторов, А. Арабият ва адабиёти аҳди Ғазнавиён [Матн]. / А. Абдусатторов. – Душанбе, 2001. – 220 с.
46. Абдусатторов, А. Таъсири адабиёти араб ба шеъри асри XI форс – тоҷик (аҳди Ғазнавиёни аввал). Рисола барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ [Матн]. / А. Абдусатторов. – Душанбе, 2002. – 336 с.
47. Абдусаттор А. Равобити адабии Арабу Аҷам дар асри XI [Матн]. / А. Абдусаттор. – Душанбе: Файз, 2004. – 192 с.
48. Абдусатторов, А. Таърихи адабиёти араб (Китоби аввал. Аз аҳди Ҷоҳилият то замони Умавиён) [Матн]. / А. Абдусатторов. – Душанбе, 2008. – 245 с.
49. Абдусатторов, А. Таърихи адабиёти араб (Китоби дувум) [Матн]. / А. Абдусатторов. – Душанбе: Шучоиён, 2010. – 260 с.
50. Абдусатторов, А. Мавлоно ва масъалаҳои интиқоли рубоӣ ба адабиёти [Матн]. / А. Абдусатторов / Номаи донишгоҳ, 2012. – Хучанд. – №3 (31). – С. 10-15.
51. Абдусаттор А. Фарҳанги арабӣ ва адабиёти Ғазнавиён [Матн]. / А. Абдусаттор. – Душанбе: Бухоро, 2015, – с. 228.

52. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII–IX (адабиёти арабизабонӣ). [Матн]. / Н. Зоҳидов. – Душанбе: Бухоро, 2014, – с. 444.
53. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII – XIV [Матн]. / Қисми якум. – Душанбе: Дониш, 1976. – 348 с.
54. Алиев, Р.М., Османов, М.Н. Омар Хайям [Текст]. / Р.М. Алиев, М.Н. Османов. – Москва: Изд-во АН СССР, 1959. – 141 с.
55. Алишери М., Умарчони Э. Рубоиёти Умари Хайём [Матн]. / М. Алишер, Э. Умарчон. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 208 с.
56. Гулшани адаб. Намунаҳои назм. Иборат аз панҷ ҷилд [Матн]. /
57. (Тартибдиҳандагон: А. Афсаҳзод, Л. Сулаймонова, Ҷ. Додалишоев ва дигарон). – Душанбе: Ирфон, 1980. – 464 с.
58. Гаффорова, У. Қиссаҳои «Қуръон» дар «Тарҷумаи Тафсири Табарӣ» (таҳқиқи муқоисавӣ–таърихӣ [Матн]. / У. Гаффорова. – Душанбе, 2004. – 345 с.
59. Гаффорова, У. Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ ва муқолаҳои фарҳангӣ. [Матн]. / У. Гаффорова – Хучанд: Хуросон, 2018, – с. 460.
60. Жирмунский, В.М. Литературное итечение как явление международного [Текст]. / М. В. Жирмунский. – Ленинград, 1967 м. – 430 с.
61. Зоҳидов, Н. Адабиёти арабизабони форсу тоҷик аз истилои араб то аҳди Сомониён [Матн]. / Н. Зоҳидов. – Хучанд, 1999. – 260 с.
62. Зоҳидов, Н. Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII–IX [Матн]. / Н. Зоҳидов. – Хучанд, 2004. – 402 с.
63. Каримова, Ш. Таджикско–арабские литературные связи в период независимости Таджикистана (1991–2021 гг.). Канд. авт. дисс. [Текст]. / Ш. Каримова. – Душанбе: ЭР – граф, 2022. – с.28.
64. Конрад, Н.И. К вопросу о литературных связей. В кн. Восток и Запад [Текст]. / Н.И. Конрад. – Москва: Наука, 1972м – 496 с.
65. Крачковский, И.Ю. Арабская географическая литература [Текст]. / Избранные сочинения. Т. IV. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1957м. – 965 с.

66. Крачковский, И.Ю. Общие соображения о плане истории арабской литературы [Текст]. / Избранные сочинения. Т. II. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1956. – С. 563 – 574.
67. Кӯчаров, А. Нақди матн ва нақди адабӣ [Матн]. / А. Кӯчаров. – Душанбе: 2017. – 222 с.
68. Лихачев, Д.С. Художественное наследие Древней Руси и словесность [Текст]. / Д.С. Лихачев. – Ленинград: Наука, 1971м. – 106 с.
69. Лозев, П.Н. Омар Хайям в источниках и русских стихотворных переводах [Текст]. / П.Н. Лозев. – Сталинабад, 1952 м. – 222 с.
70. Максудов, Х.А. Михйар Ад-Дайлами и его поэзия [Текст]. / Х. Максудов. – Душанбе: Ирфон, 2001м. – 80 с.
71. Мардони, Т.Н. Арабско – таджикское двуязычие в поэзии IX–X вв [Текст]. / Т.Н. Мардони. – Душанбе, 1993м. – 166 с.
72. Мардонӣ, Т.Н. Рӯдакӣ ва адабиёти араб [Матн]. / Т.Н. Мардонӣ. – Душанбе: Садои шарқ., 1996. – № 9, – С. 131-135.
73. Мардонӣ, Т.Н. Носир Хусрав и арабоязычная культура [Матн]. / Т.Н. Мардонӣ. – Душанбе: 2005. – 143 с.
74. Мардони, Т.Н. Масуд Сад Салман и арабская поэзия [Матн]. / Т. Мардони. – Душанбе, 2006. – 74 с.
75. Мардони, Т.Н. Поэзия Ибн Сина на арабском языке [Матн]. / Т. Мардони. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 125 с.
76. Мардони, Т. Н. Арабско – таджикские литературные связи. История и современность (Сборник статей) [Текст]. / Т. Мардони. – Душанбе: Ирфон, 2006м. – 400 с.
77. Мардонӣ, Т. Н. Саҳифаҳое аз равобитии адабии арабу ачам. [гузашта ва имрӯза]. [Матн]. / Мардонӣ Точиддин. – Душанбе: «Ирфон», 2010. – 236 с.
78. Мардонӣ, Т.Н. Рӯдакӣ ва адабиёти араб [Матн]. / Т. Мардонӣ. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 128 с.

79. Мирзоев, З., Бурхонова, Х. Касбу хунар дар эҷодиёти Умари Хайём [Матн]. / З. Мирзоев, Х. Бурхонова [Матн]. / Умари Хайём – Ҳаким, олим ва адиб. – Душанбе, 2002, – С. 139-145.
80. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (Аз давраҳои қадим то асри XIII). Китоби (1) [Матн]. / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1987. – 488 с.
81. Морочник, С.Б., Розенфельд Б.А. Омар Хайям – поэт, мыслитель, ученый [Текст]. / С.Б. Морочник, Б.А. Розенфельд. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957м. – 212 с.
82. Муллоаҳмад, М. Ҳаким Умари Хайём ва рубоиёти асили ӯ [Матн]. / М. Муллоаҳмад. – Душанбе: Дониш, 2019. – 193 с.
83. Насриддинов Ф. Арзишҳои адаби дар тарҷума ва тафсири қуҳани форсӣ–тоҷикӣ. [Матн]. / Ф. Насриддинов. – Хучанд: Ношир, 2012. – с.576.
84. Нафисӣ, С. Қадимтарин суҳанҳои рубоиёти Умари Хайём [Матн]. / С. Нафисӣ // Труды 25 международного конгресса востоковедов. – Москва, 1963, т. 2. – С. 367-373.
85. Одинаев, Ё. Умари Хайём ва рубоиёти ӯ аз назари Свами Говинда [Матн]. / Асарҳо [Матн]. / Ё. Одинаев. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 942 с.
86. Омар Хайям и Эдвард Фитцджеральд. Восток–Запад. Исследования. Переводы. Публикации. – Москва: «Наука», 1982м. – 113 с.
87. Очилова, М. «Ал-Кашшоф»-и Қоруллоҳ Маҳмуди Замаҳшарӣ ва масъалаҳои шаклигирии тафсирнигирии форсӣ – арабӣ» – Док. авт. дисс. [Матн]. / М. Очилова. – Душанбе: Эр–граф, 2022. – 59 с.
88. Раҷабова, М. Таҳаввули назми арабизабони форсу тоҷик дар нимаи дуюми асри XI ва асри XII (дар заминаи «Харидату-л-қаср ва чаридату-л-аср-и Имомуддини Исфаконӣ»). Док. авт. дисс. [Матн]. / М. Раҷабова – Душанбе, 2022. – 53 с.
89. Рейзов, В.Г. Сравнительное изучение литературы [Текст]. / Рейзов В.Г. – Москва: Наука, 1972 м. – 268 с.

90. Ризо, Фазлуллоҳ. Нигоҳе ба Умари Хайём: осори риёзӣ ва физикии Умари Хайём [Матн]. / Фазлуллоҳ Ризо. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 176 с.
91. Умари Хайём ва тамаддуни ҷаҳонӣ / Маҷмуи мақолаҳо [Матн]. / Мурағиб: Султонзода, Моҳирхӯча. – Душанбе, 2000 с.
92. Шарифзода, Х., Нарзиқул, М. Таърихи адабиёти тоҷик [Матн]. / Х. Шарифзода, М. Нарзиқул. – Душанбе: ТоРус, 2017. – 415 с.
93. Юсуфӣ, У. Таъсири мутақобилаи илми бадеъи Арабу Аҷам дар асрҳои IX–XV. [Матн]. / У. Юсуфӣ – Душанбе: Дониш, 2021, – с. 588.

в) ба хати арабӣ:

94. Аббос, Эҳсон., Муҳаммад, Юсуф Начм. Аш-Шеър-ул-арабӣ фи-л-Маҳҷар Амрико аш-Шимолия [Матн]. / Эҳсон Аббос. – Бейрут: Дор-ус-содир, 1982 м.– 291 с.
95. Абдуддоим, Собир. Адаб-ул-Маҳҷар [Матн]. / Собир Абдуддоим. – Қоҳира, 1993 м.– 578 с.
96. Абдуллатиф, Шарора. Илё Абумозӣ [Матн]. / Шарора Абдуллатиф. – Бейрут: Дор-ус-содир, 1965 м. – 242 с.
97. Абдулҳаким, Балбаъ. Ҳаракат-ут-таҷдид-иш-шеърӣ фи-л-маҳҷар байна назария ва татбиқӣ [Матн]. / Балбаъ Абдулҳаким. – Қоҳира: ал-Ҳайат-ул-мисрият-ул-омма ли-л-кутуб, 1980 м. – 334 с.
98. Абдулҳақ, Фозил. Саврат-ул-Хайём [Матн]. / Фозил Абдулҳақ. – Бейрут: Дор-ул-илм лил малоийн, 1968 м.– 271 с.
99. Абулало, Мааррӣ. Шуруҳу сақт аз-зинд. Таҳқиқ Мустафо Сақо [Матн]. / Мааррӣ Абулало. – Қоҳира: Дор-ул-кутуб-ил-мисрия, 1986 м.– 2248 с.
100. Абулқосим, Қурбонӣ. Зиндагиномаи риёзидони давраи исломӣ [Матн]. / Қурбонӣ Абулқосим. – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1375 ш. – 574 с.
101. Абуфозил, Рабаи Бадиъ. Фавзӣ ал-Маълуф шоир-ул-алами ва-л-хилмӣ [Матн]. / Рабаи Бадиъ Абуфозил. – Бейрут: Дор-ул-Маширқ, 1993 м. – 365 с.

102. Азизуллоҳ, Косибаб. Рубоиёти Хайём [Матн]. / Косибаб Азизуллоҳ. Интишороти Рашидӣ, 1366 ш. – 190 с.
103. Алӣ Асғар, Ҳалабӣ. Таърихи фалсафа дар Эрон ва ҷаҳони Ислом [Матн]. / Ҳалабӣ Алӣ Асғар. – Техрон: Нашри асотир, 1368 ш. – 632 с.
104. Алӣ, бин Юсуфи Қифтӣ. Ахбор-ул-уламо би ахбор-ил-хукамо. Тасхеҳи Муҳаммад Амин Ал-Ханаҷӣ [Матн]. / Қифтӣ Алӣ бин Юсуф. – Қоҳира: Дор-ус-саода, 1326 қ. – 288 с.
105. Алӣ, Даштӣ. Даме бо Хайём [Матн]. / Даштӣ Алӣ. – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1344ш. – 799 с.
106. Алӣ, Даштӣ. Касе бо Хайём / Даштӣ Алӣ. – Техрон: Нашри Асотир, 1377 ш. – 126 с.
107. Алӣ, Дехбошӣ. Май ва мино [Матн]. / Алӣ Дехбошӣ. – Техрон: Интишороти хунарсарои гӯё, 1382ш. – 238 с.
108. Алиризо, Заковати Фарогузлу. Умари Хайём (ҳаким ва шоир) [Матн]. / Фарогузлу Заковати Алиризо. – Техрон: Интишороти тарҳи нав, 1379 ш. – 244 с.
109. Алиризо, Хусайнӣ, Абулфозил Раҳмонӣ, Муҳаммад Ғафурифар. Баррасии татбиқи «Талосим»-и Илё Абумозӣ ва ғазали Мавлоно, («Аз кучо омадаам, омаданам баҳри чӣ буд?») [Матн]. / Хусайнӣ Алиризо. – Техрон, 1397 ш. – 13 с.
110. Аллома Абунаср, Мубашшир, Тарозӣ ал-Хусайнӣ. Кашф-ул-лисом ан рубоиёт-ил-Хайём [Матн]. / Мубашшир Аллома Абунаср. – Қоҳира: ал-Ҳайат-ул-мисрия ли-л-кутуб, 1985 м. – 245 с.
111. Амин, Аҳмад. Зуҳа-л-ислом [Матн]. / Аҳмад Амин. – Бейрут: Дор-ул-кутуб-ил-арабия, 1981 м. – 968 с.
112. Амин, Маълуф. Самарқанд. Тарҷумаи Муҳаммад Қозӣ [Матн]. / Маълуф Амин. – Техрон: Интишороти заррин, 1379 ш. – 576 с.
113. Амин, Ризавӣ Маҳдӣ. Саҳбои хурд. Шарҳи аҳвол ва осори ҳаким Умари Хайём. Тарҷумаи Маҷдуддин Кивонӣ [Матн]. / Маҳдӣ Ризавӣ Амин. – Техрон: Интишороти сухан, чопи дуввум, 1387 ш. – 472 с.

114. Амир, Фараҳноқӣ. Нигоҳе ба аносири иҷтимоии сурудаҳои Илё Абумозӣ ва дидгоҳи вай дар бораи инсонии ҷомеаи хеш [Матн]. / Фараҳноқӣ Амир. Коршиноси аршад. Донишкадаи таҳсилоти тақмили, Донишгоҳи озоди исломии Кирмоншоҳ, 1396 ш. – 20 с.
115. Анис, Ал-Мақдис. Ал-Фунун-ул-адабия ва аълومیҳо фи-н-наҳзат-ил-арабият-ил-ҳадиса [Матн]. / Ал-Мақдис Анис. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-л- малойин, 1963 м. – 664 с.
116. Афиф, Нойф Ҳатум. Илё Абумозӣ (Ҳаётуҳу шеърӯҳу насруҳу) [Матн]. / Ҳатум Нойф Афиф. – Бейрут: Дор-ус-сақофа, 1994 м. – 292 с.
117. Аҳмад, Қабаш. Таърих-уш-шеър-ул-арабий-ил-ҳадис [Матн]. / Қабаш Аҳмад. – Димашк: Муассисат-ун-нурӣ, 1971 м. – 260 с.
118. Аҳмад, Муҳаммад Ҳуфӣ. Таёротун сақофиятун байн-ал-арабӣ ва-л-фурсӣ [Матн]. / Ҳуфӣ Муҳаммад Аҳмад. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, 1978 м. – 28 с.
119. Аҳмад, Ҳофиз Аваз. Шуаро-ул-фурс: Умар Ал-Хайём [Матн]. / Аваз Ҳофиз Аҳмад. Ал-Маҷаллат-ул-мисрия, ал-адад-ус-сонӣ, 1901 м. – 76 с.
120. Аюб, Комил. Илё Абумозӣ шоир-ул-маҳҷар. Рисола дуктура Лимарш фи илм-ил-луғот [Матн]. / Комил Аюб. – Санкт-Петербург, 1998 м. – 225 с.
121. Алӣ, ибни Ҳусайн, Бохарзӣ. Думят-ул-қасри ва асрату аҳлил асри [Матн]. / Ҳусайн ибни Алӣ. – Ҳалаб: Матбаат-ул-илмия, 1930 м. – 326 с.
122. Баккор, Юсуф Ҳусайн. Таъсир-ул-ҷамоат-уд-дейфон би рубоиёт-ил-Хайём [Матн]. / Ҳусайн Юсуф Баккор. – Бейрут: Дор носиф, 1982 м. – 326 с.
123. Баккор, Юсуф. Умар Ал-Хайём ва рубоиёту фӣ осор-ид-диросайни-л-араб [Матн]. / Юсуф Баккор. – Бейрут: Дор-ул-манохил, 1987 м. – 248 с.
124. Беҳчат, ас-Содоти Ҳичозӣ; Фоиза Раҳмӣ. Ҷилваҳои адабиёти пайдорӣ дар шеъри Илё Абумозӣ [Матн]. / Ҳичозӣ ас-Содот, Дуктур Беҳчат. – Техрон: Фаслномаи лисони мубин (пажуҳиши адаби арабӣ, илмӣ-

- пажушишӣ), соли дувум, давраи чадид, шумораи дувум, 1389 ш. – С. 42-58.
125. Бобак, Ахмадӣ. Ҳедгар ва пурсиши бунёдин [Матн]. / Ахмадӣ Бобак. – Техрон: Маркази нашр, 1382 ш. – 722 с.
 126. Бодқубаи Ҳазовӣ, Мустафо. Зиндагии Хайём. – Техрон: Ширкати тавсиаи китобхонаҳои Эрон, 1368 ш. – 234 с.
 127. Бурҳониддин, Муҳаммад Табрезӣ. Бурҳони қотеъ [Матн]. / Табрезӣ Муҳаммад Бурҳониддин. – Техрон, 1331, ҷ. 2, – 963 с.
 128. Ёқути Ҳамавӣ. Муъҷам-ул-удабо [Матн]. / Ҳамавӣ Ёқут. – Бейрут: Дор-ул- машриқ, 1372 х. – 3962 с.
 129. Ёриаҳмад, ибни Ҳусайн, Рашиди Табрезӣ. Тарабхона. Тасхеҳи Чалолуддин Ҳумой [Матн]. / Ҳусайн ибни Ёриаҳмад. – Техрон: Интишороти анҷуман, осори миллӣ, 1342 ш. – 276 с.
 130. Жон, Муҳаммад Абдулҷалил. Таърихи адабиёти араб, тарҷумаи Озартош Озарнуш. – Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1381 ш. – 345 с.
 131. Забехулло, Сафо. Таърихи адабиёт [Матн]. / Сафо Забехулло. – Техрон: Интишороти Қукнус, 1368 ш. – 410 с.
 132. Забехулло, Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Ҷ. 2. [Матн]. / Забехулло Сафо.– Техрон: Интишороти Амири Кабир, 1356 ш. – 714 с.
 133. Закариёи Қазвинӣ. Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод [Матн]. / Қазвинӣ Закариё. – Бейрут: Дор-ус-содир, 1344 қ. – 426 с.
 134. Зиёуддин, ибни Асир. Ал-Комил фи-т-торих [Матн]. / Асир ибни Зиёуддин . – Бейрут: Дор содир ва дор Бейрут, 1965 м. – 504 с.
 135. Ибни Имоди Ҳинабӣ. Шазарот-уз-заҳаб фи ахборин мин заҳаб. таҳқиқ Мустафо Абдулқодир Ато [Матн]. / Ҳинабӣ Ибни Имод. – Бейрут: Дор-ул-кутуб-ил-арабия, 1998 м. – 581 с.
 136. Иброҳим, Амин Шаворибӣ. Ҳофиз аш–Шерозӣ шоир-ул-ғино ва-л-ғазал / Шаворибӣ Амин Иброҳим. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, т. 1, 1954 м. – 456 с.

137. Иброҳим, Дарвеш. Миа ва хамсуна оман маррат ало тарҷамати рубоиёт Ал-Хайём [Матн]. / Дарвеш Иброҳим. – Қоҳира: Ҷузуру Ас-Сақофӣ, 2010 м. – 12 с.
138. Имодуддин, ибни Аммоди Исфаҳонӣ. Харидат-ул-қаср ва ҷаридат-ул-аср, таҳқиқ Аднон Муҳаммад Оли Таима [Матн]. / Исфаҳонӣ Аммоди ибни Имодуддин. – Техрон, 1378 ш. – 326 с.
139. Ихсон, Аббос ва Начм, Юсуф. Аш-Шеър-ул-арабӣ фи-л-махҷар [Матн]. / Аббос Ихсон ва Юсуф Начм. – Бейрут: Дор содир, 1982 м. – 291 с.
140. Исмоил, Яконӣ. Нодираи айёми Ҳаким Умари Хайём [Матн]. / Яконӣ Исмоил. – Техрон: Анҷумани осори миллӣ, 1342 ш. – 418 с.
141. Исо, Ан-Ноурӣ. Адаб-ул-махҷар [Матн]. / Ан-Ноурӣ Исо. – Миср: Дор-ул-маориф, 1958 м. – 608 с.
142. Исо, Исқандар Маълуф. Умар Ал-Хайём [Матн]. / Маълуф Исқандар Исо. Мо арафаҳ-ул-арабу анху // Маҷаллат-ул-ҳилол, санату 18, муҷаллад 6, 1912 м. – С. 17-27.
143. Козим, Ҳотит. Аълум ва руввод фи-л-адаб-ил-арабӣ [Матн]. / Ҳотит Козим. – Бейрут, – 732 с.
144. Комил, Мустафо Шайбӣ. Девон ад-дубайтӣ фи-ш-шеър-ил-арабӣ [Матн]. / Шайбӣ Мустафо Комил. – Тароблус: Маншурот ал-ҷомиат-ил-Либия, 1972 м. – 72 с.
145. Қосим, Мухторӣ; Саҳр, Муҳибӣ. Нигоҳи татбиқӣ ба симои дунё дар ашъори Хайём ва Илё Абумозӣ [Матн]. / Мухторӣ Қосим, Муҳибӣ Саҳр // Баҳористони сухан. Фаслномаи илмӣ-пажӯҳишии адабиёти форсӣ. Соли дувоздаҳум, шумораи 30. – 20 с.
146. Масъуд, Хайём. Хайём ва таронаҳо [Матн]. / Хайём Масъуд. – Техрон: нашри Навбаҳор, ҷопи аввал, 1375 ш. – 287 с.
147. Мирзо, Аҳмад Девонбегӣ. Ҳадиқат-уш-шуаро. Бо кӯшиши Абдулҳусайн Навоӣ [Матн]. / Девонбегӣ Аҳмад Мирзо. – Техрон: Интишороти заррин, 1365 ш. – 230 с.

148. Мирзо, Зухайр. Илѐ Абумозӣ шеър-ул-махҷар-ил-акбар [Матн]. / Зухайр Мирзо. – Бейрут: Дор-ул-яқз-ил-арабия, 1963 м. – 879 с.
149. Мустафо, Бодкӯбаи Ҳазовӣ. Зиндагии Хайём [Матн]. / Ҳазовӣ Бодкӯбаи Мустафо. – Техрон, 1375. – 245 с.
150. Муҳаммад, Абдулмунъим Хафочӣ. Диросотун фи-л-адаб-ил-араб-ил-хадис ва мадорисуҳу [Матн]. / Хафочӣ Абдулмунъим Муҳаммад. – Бейрут, ҷузъи аввал, 1996 м. – 476 с.
151. Муҳаммад, Алии Бомдод. Ҳофизшиносӣ [Матн]. / Бомдод Алии Муҳаммад. – Техрон, 1960 м. – С. 114-191.
152. Муҳаммад, Ғунайми Ҳилол. Ал-адаб-ул-муқоран [Матн]. / Ҳилол Ғунайми Муҳаммад. – Қоҳира: Дорунаҳзати Миср, 1992 м. – 94 с.
153. Муҳаммад, Ғунаймӣ Ҳилол. мин-аш-шеър-ил-форсӣ. [Матн]. / Ҳилоло Ғунейм Муҳаммад. –Қоҳира: Дор-ул-қавмия ли-т-табъ ва-н-нашр, 1965. – 105 с.
154. Муҳаммад, Қазвинӣ. Бист мақола [Матн]. / Қазвинӣ Муҳаммад. – Техрон, ҷузъи дуюм, 1313 ш. – С. 186.
155. Муҳаммад, Меҳдӣ Фулодунд. Хайёмшиносӣ [Матн]. / Фулодунд Меҳдӣ Муҳаммад. – Техрон: Интишороти Асад Фардо, 1379 ш. – 51 с.
156. Муҳаммад, Муҳит Таботабой. Хайёме бо Хайём [Матн]. / Таботабой Муҳит Муҳаммад. – Техрон: Интишороти Қуқнус, 1370 ш. – 220 с.
157. Муҳаммад, Ростгу. Таҷаллии Қуръону ҳадис дар шеъри форсӣ [Матн]. / Ростгу Муҳаммад. – Техрон: Созмони мутолиа ва тадвини китоби улуми инсонии донишгоҳҳо, 1389 ш. – 292 с.
158. Муҳаммад, Сабой. Рубоӣѐти Умари Хайём [Матн]. / Сабой Муҳаммад. – Қоҳира: Дор ихё ал-кутуб ал-арабия, 1922 м. – 145 с.
159. Муҳаммад, Ҳасан Абдулҳафиз. Рубоӣѐт-ул-Хайём байн-ал-асл-ил-форисӣ ва тарҷамат-ул-арабия [Матн]. / Абдулҳафиз Ҳасан Муҳаммад. – Қоҳира: Кулияту дор-ил-улум, 2017 м. – 353 с.
160. Муҳаммадалӣ, Фуруғӣ. Рубоӣѐти Хайём [Матн]. / Фуруғӣ Муҳаммадалӣ. – Техрон: Интишороти Исмоилиён, 1369 ш. – 235 с.

161. Муҳаммадризо, Қанбарӣ. Хайёмнома [Матн]. / Қанбарӣ Муҳаммадризо. – Техрон: Интишороти зуввор, 1384 ш. – 190 с.
162. Муҳаммадтақӣ, Ҷаъфарӣ. Таҳлили шахсияти Хайём [Матн]. / Ҷаъфарӣ Муҳаммадтақӣ. – Техрон: Интишороти Кайҳон, 1365 ш. – 160 с.
163. Начафӣ, А. Адабиёти татбиқӣ чист? [Матн]. / А. Начафӣ Андеша. Фаслномаи илмӣ– пажухишӣ. Соли дувум, шумораи дувум, зимистони 2013. – С. 65-91.
164. Носир, Муҳсинниё. Хайём пажухиши бо така бар чаҳони муосири араб [Матн]. / Муҳсинниё, Носир // Маҷаллаи донишкадаи адабиёт ва улуми инсонии Исфаҳон, шумораи 7, даври 46, 1389 ш. – С. 1-20.
165. Артур, Кристинсин. Баррасии интиқод рубоиёти Хайём. Тарҷумаи Фаридуни Базарай [Матн]. / Кристинсин Артур. – Техрон: Интишороти Тус, 1374 ш. – 228 с.
166. Парвиндухти, Машхур. Чанд нукта дар бораи рубоиёти Хайём [Матн]. / Парвиндухти Машхур. Аз Рӯдакӣ то Аховон, – Машҳад: Оҳанги қалам, 1385. – С. 65-73.
167. Саид, Махдӣ Масбук. Таъсири тарҷумаҳои рубоиёти Умари Хайём ба адабиёти муосири араб [Матн]. / Масбук, Махдӣ Саид. – Техрон: Маҷаллаи Кайҳон фарҳангӣ, шумораи 221, 1387 ш. – С. 1-5.
168. Салмо, Хазро Ал-Ҷуюсӣ. Ал-Иттиҷоҳот ва-л-ҳаракот фи-ш-шеър-ил-араб-ил-ҳадис [Матн]. / Ал-Ҷуюсӣ Хазро Салмо. – Бейрут: Марказ-уд-диросот-ил-ваҳдат-ил-арабия, 2007 м. – 652 с.
169. Санобӣ, Аҳмад Паноҳӣ. Ҳасани Саббоҳ чехраи шигифтангези таърих [Матн]. / Паноҳӣ, Аҳмад Санобӣ. – Техрон: Нашри китоби намуна, 1370 ш. – 197 с.
170. Сиёсатномаи Низомулмулк. Бо ҳавошӣ ва ёддошту ишорот ва тасхеҳи Муҳаммад Қазвинӣ. – Техрон, 1344. 1358 с.
171. Сирус, Шамисо. Сирри рубоӣ / Шамисо Сирус. – Техрон: Интишороти Фирдавсӣ, 1374 ш. – 220 с.
172. Солим, Ал-Мауш. Илё Абумозӣ байн-аш-Шарқ ва-л-Ғарб [Матн]. / Ал-Мауш Солим. – Бейрут: Муассаса Баҳсун, 1997 м. – 464 с.

173. Тоҳо, Хусайн. Ҳадис-ул-арбиё [Матн]. / Хусайн, Тоҳо. – Миср: Дор-ул- маориф, 1993 м. – 807 с.
174. Умар, Муҳаммад Дудпуто. Таъсири шеъри арабӣ бар тақомули шеъри форсӣ. Тарҷумаи Сирус Шамисо [Матн]. / Дудпуто, Муҳаммад Умар. – Техрон: Садои муосир, 1382 ш. – 238 с.
175. Умар, Фаррух. Ақоиди фалсафии Абулаъло Ал-Мааррӣ. Тарҷумаи Хусайн Хадюҷим [Матн]. / Фаррух Умар. – Техрон: Фирӯза, 1381 ш. – 298 с.
176. Фазлуллоҳ, Мирқодирӣ. Қилваҳои тааммул дар осори Илё Абумозӣ [Матн]. / Мирқодирӣ Фазлуллоҳ // Маҷаллаи байналмилалии донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Техрон, давраи 38, 1378 ш. – С. 328.
177. Фазлуллоҳ, Мирқодирӣ; Ҷавод Деҳқониён. Марвориди Шарқ [Матн]. / Мирқодирӣ Фазлуллоҳ Саид. – Шероз: Донишгоҳи Шероз, 1389 ш. – 180 с.
178. Фарзона, Муҳсин. Хайёмшинохт [Матн]. / Муҳсин, Фарзона. – Техрон: Нашри Хузма, 1353 м. – 243 с.
179. Халил, Барҳумӣ. Илё Абумозӣ шоир-ус-суол ва-л-ҷамол [Матн]. / Барҳумӣ, Халил. – Бейрут: Дор-ул-кутуб-ил-илмия, 1993 м. – 152 с.
180. Хотир, Муҳаммад Абдулмунъим. Диросатун фи шеъри Нозик ал-Малоика [Матн]. / Абдулмунъим Муҳаммад, Хотир. – Қоҳира: ал-Ҳайат-ул-мисрият-ул-омма ли-л-кутуб, 1990 м. – 378 с.
181. Ҳанно, Ал-Фохурӣ. Таърихи адабиёти забони арабӣ. Тарҷума ва таҳлили Абдулмуҳаммади Оятӣ / Ал-Фохурӣ, Ҳанно. – Техрон: Интишороти Тус, 1389 ш. – 839 с.
182. Ҳасан, Аҷамӣ. Мақом-ул-маърифат [Матн]. / Аҷамӣ Ҳасан. – Бейрут: Дор-ул-китобот, 2004 м. – 180 с.
183. Ҳикмат, А. Таърихи нахзатҳои фикрии эронӣ аз зуҳури Рӯдакӣ то шаҳодати Сухравардӣ / А. Ҳикмат. Баҳши 2, ҷ. 2. – Техрон, 1357 ш. – 777 с.

184. Ҳусайнбеки Боғбон. Маҷмуаи мақолоти байналмилалӣ [Матн]. / Боғбон, Ҳусайнбек. – Техрон: Маркази нашри донишгоҳӣ, 1381 ш. – 260 с.
185. Ҷалол, Хайёт. Ал-Араби-юл-ҳадис [Матн]. / Хайёт Ҷалол. – Бейрут: Дор содир, 1970 м. – 231 с.
186. Ҷамал, Сироч Нудра. Шуаро-ур-робитат-ил-қаламийя / Нудра Сироч Ҷамал. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, 1957 м. – 391 с.
187. Ҷамъо, Ҳусайн. Мароё-л-илтиқои ва-л-иртиқои байн-ал-адабайн-ил-арабӣ ва-л-форисӣ [Матн]. / Ҳусайн Ҷамъо. – Димашк: Маншурот иттиҳод-ил-кутуб-ил-арабия, 2006 м. – 245 с.
188. Ҷаъфари Окоёнии Човушӣ. Оё Хайём ва Абулғало Ал-Мааррӣ зиндик будаанд? [Матн]. / Човушӣ, Окоёнии Ҷаъфарӣ. – Нишопур, 2000 м. – 22 с.
189. Ҷурбазадор, Абдулкарим. Рубоиёти Хайём [Матн]. / Абдулкарим Ҷурбазадор. – Техрон: Интишороти асотир, 1399 ш. – 164 с.
190. Шавқӣ, Зайф. Таърих-ул-адаб-ил-арабӣ / Зайф Дуктур Шавқӣ. – Қоҳира, 1963 м. – 491 с.
191. Шавқӣ, Зайф. Таърих-ул-адаб-ил-арабӣ фи-л-аср-ил-аббосӣ ас-сонӣ. ҷ. 2. [Матн]. / Зайф, Дуктур Шавқӣ. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, 2013 м. – 656 с.
192. Шавқӣ, Зайф. Дирасатун фи-ш-шеър-ил-арабий-ил-муосир [Матн]. / Зайф Шавқӣ. – Қоҳира: Дор-ул-маориф, 2003 м. – 288 с.
193. Шамсуддин, ибни Муҳаммад ибни Халликон. Вафаёт-ул-аъён [Матн]. / Ибни Муҳаммад ибни Халликон Шамсуддин. – Бейрут: Дор-ул-кутуб, 1976 м. – 570 с.
194. Шамсуддин, Муҳаммад. Нузҳат-ул-арвоҳ ва равзат-ул-афроҳ. Тарҷумаи Мақсуд Алии Табрзӣ [Матн]. / Шаҳразурӣ Муҳаммад Шамсуддин. – Техрон: Интишороти илмӣ-фарҳангӣ, 1365 ш. 240 с.
195. Шафӣӣ, Кадканӣ, Муҳаммад Ризо. Муסיқии шеър [Матн]. / Кадканӣ Шафӣӣ. – Техрон: Нашри огаҳ, 1374 ш. – 220 с.
196. Эдвард, Браун. Тарихи адаби Эрон. Тарҷумаи Алипошо Солех [Матн]. / Браун Эдвард. – Техрон: Нашри Амири Кабир, 1358 ш. – 311 с.

197. Эҳсон, Табарӣ. Бархе баррасиҳо дар бораи ҷаҳонбиниҳо ва ҷунбишҳои иҷтимоӣ дар Эрон [Матн]. / Табарӣ Эҳсон. – Кобул, 1982 м. – С. 211-219
198. Юсуф, Иззуддин. Фи-л-адаб-ил-араб-ил-хадис [Матн]. / Иззуддин Юсуф. – Бейрут: Дор-ул-илм ли-т-тибоати ва-н-нашр, 2019 м. – 370 с.
199. Юсуфӣ, Ғуломхусайн. Чашмаи рушан. Дидор бо шоирон [Матн]. / Ғуломхусайн Юсуфӣ. – Техрон, 1396 ш. – 863 с.
200. Ян, Рипка. Таърихи адабиёти Эрон аз даврони бостон то Қочория [Матн]. / Рипка Ян. – Техрон, 1354 ш. – 575 с.

III. Фарҳангномаҳо

201. Алиакбар, Нафисӣ. Фарҳанги Нафисӣ [Матн]. / Нафисӣ Алиакбар. – Техрон, 1319 – 1320 ш., ҷ. 3. – 1694 с.
202. Миллер, Б.В. Персидско-русский словарь [Текст]. / Б. В. Миллер. – Москва, 1960. – 252 с.
203. Сайидрахмон, Сулаймонӣ. Фарҳанги арабӣ–тоҷикӣ. Дар 2 ҷилд [Матн]. / Сулаймонӣ Сайидрахмон. – Душанбе: ЭР-граф, ҷилди дувум, 2005 м. – 1208с.
204. Фарҳанги забони тоҷикӣ, иборат аз 2 ҷилд. Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе, 2008. – 505 с.
205. Философский словарь. – Москва, 1968. – 70 с.
206. Харлампий, Карпович Баранов. Арабско – русский словарь [Текст]. / Баранов Карпович Харлампий. – Москва, 1957. – 1187 с.

III. Сомонаҳои интернетӣ

207. www.bankmaghale.ir.
208. www.sid.ir.
209. www.noormogs.ir.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

I. Таълифоти муаллиф дар мачаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ. Илӯ Абумозӣ шоири барҷастаи «Маҳҷар» / М.Ҳ. Сайфуллоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2018. – №1/73. – С. 144-147. ISSN 2219-5408
- [2-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ. Нигоҳе ба омӯзиши Хайём дар кишварҳои арабӣ / М.Ҳ. Сайфуллоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2018. – №5-1(77). – С.173-178. ISSN 2219-5408
- [3-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ. Таҳаввули маонии рубоӣи Умари Хайём дар қасоиди Илӯ Абумозӣ / М.Ҳ. Сайфуллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – №4. – С. 211-216. ISSN 2413-516X
- [4-М]. Восиева, Р.Қ., Сайфуллоев, М.Ҳ. Эҷодиёти Илӯ Абумозӣ ва хусусиятҳои он / Р.Қ. Восиева, М.Ҳ. Сайфуллоев // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – 2022. – №6- (101). – С.143-158. ISSN 2219-5408

II. Мақолаҳо, ки дар мачаллаҳои дигар ҷоп шудаанд:

- [5-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ. Ашъори иҷтимоии Илӯ Абумозӣ / М.Ҳ. Сайфуллоев // Паёми Донишқадаи забонҳо. – 2016. – №3/23. – С. 89-93. ISSN 2226-9355
- [6-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ. Таъсири рубоӣи Умари Хайём ба адабиёти муосири араб дар мисоли эҷодиёти Илӯ Абумозӣ / М.Ҳ. Сайфуллоев // Маводи конференсияи илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои муҳраи забон ва адабиёти Шарқ». – Душанбе, 2019. – С. 225-231. ISSN 978-99975-557-6-4
- [7-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ., Қобилов, Ф. Озодандешӣ дар шеъри Илӯ Абумозӣ ва рубоӣи Умари Хайём / М.Ҳ. Сайфуллоев // Маводи кон. байнал. илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Филологияи Шарқ дар масири фарҳанг ва тамаддунҳо». – Душанбе, 2020. – С. 398-403. ISSN 978-99975-68-22-9
- [8-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ. Сухане чанд пиромуни таъсири рубоӣи Умари Хайём ба адабиёти муосири араб / М.Ҳ. Сайфуллоев // Маводи конф.

байнал. илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Нақши Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни дар тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ ва рушди низоми маориф». – Душанбе, 2021. – С. 353-357. ISSN 978-99985-54-42-9

[9-М]. Восиева, Р.Қ., Сайфуллоев, М.Ҳ. Бозтоби маонии рубоӣи Умари Хайём дар қасидаҳои Илём Абумозӣ / Р.Қ. Восиева, М.Ҳ. Сайфуллоев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Заминаҳои ривочу ташаккули филологияи араб дар ҷаҳони муосир». – Душанбе, –2021. – С. 43-50.

[10-М]. Сайфуллоев, М.Ҳ. Маълумоти мухтасар доир ба пайдоиши адабиёти «Маҳҷар» / М.Ҳ. Сайфуллоев // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ бахшида ба 75-умин солгарди доктори илмҳои филологӣ, профессор Мардонӣ Нуриддин Тоҷиддин дар мавзуи «Масоили мубрами арабшиносии тоҷик». – Душанбе, 2022. – С. 300-310. ISSN 978-99975-51-08-5